İMAM-I GAZÂLÎ

NEFS TERBİYESİ VE AHLÂKI GÜZELLEŞTİRME

(Minhâcü'l-Âbidîn ile Bidâyetü'l-Hidâye)

İMAM-I GAZÂLÎ

NEFS TERBİYESİ VE AHLÂKI GÜZELLEŞTİRME

(Kitâbü Riyâzeti'n-Nefs ve Tehzîbi'l-Ahlâk)

Ben ancak güzel *ahlâkı* tamamlamak için gönderildim.
(Hadis-i Şerif)

Çelik YAYINEVİ

İHYÂU ULÛMİ'D-DİN
İMAM-I GAZÂLÎ

TERCÜME: Ersan URCAN

NEFS TERBİYESİ VE AHLÂKI GÜZELLEŞTİRME

(KİTÂBÜ RİYÂZETİ'N-NEFS VE TEHZÎBİ'L-AHLÂK)

Çelik YAYINEVİ

© İlkharf Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti, 2021
Sertifika No: 47496

© Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

NEFS TERBİYESİ VE AHLÂKI GÜZELLEŞTİRME
İMAM-I GAZÂLÎ

İstanbul, 2021

ISBN
978-625-7746-16-8

Yayın Yönetmeni
Serdar Çelik

Editör
Nurgül Dere

Mizanpaj
Adem Şenel

Kapak Tasarım
Yunus Karaaslan

Baskı-Cilt:
İmak Ofset
Sertifika No: 45523
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
Esenyurt / İstanbul
Tel: +90 444 62 18

ÇELİK YAYINEVİ
Sertifika No: 14710
İkitelli O.S.B. Mh. Milas Cd. İş Batı İş Merkezi

No:29/12-A Başakşehir - İstanbul
Tel: +90 (212) 511 28 11 Faks: +90 (212) 511 28 12
www.celikyayinevi.com.tr
mail: info@celikyayinevi.com

Çelik Yayınevi, İlkharf Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.'nin markasıdır.

İmam-ı Gazâlî

Doğumu ve Yetişmesi

İmam Hüccetü'l-İslâm Muhammed bin Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî, 450 H. senesinde Fars ülkesinin Horasan eyaletine bağlı Tus'ta doğdu. Babaları, bir arkadaşına iki oğlu hakkında vasiyette bulunmuştu. Baba ölünce sûfî arkadaşı vasiyeti yerine getirdi ve iki çocuğu, babanın bıraktığı servetle eğitmeye yöneldi. Bir müddet sonra sûfî, çocukların nafakalarını karşılayamaz duruma gelince, onlara, geçinmeleri için medreseye katılmaları tavsiyesinde bulundu. İki çocuk onun emrini onaylayarak medreseye katıldılar. Bu hâdiseyi Gazâlî şöyle zikreder: "İlmi Allah'tan başkası için talep ettik, o Allah'tan başkası için olmayı reddetti."

İlim Talebi İçin Yolculuğu

Gazâlî ilim talebi için yola çıktığında, ilk ilimlerini beldesi Tûs'taki âlimlerden aldı. İlk ilim aldığı kimse Şeyh Ahmed bin Muhammed er-Râzekânî idi. Ondan fıkıhtan bir kısım şeyler okumuştu. Büyüyüp serpildiğinde ise İmâm Ebû Nasr el-İsmâîlî'den ilim almak için "Curcân"a yöneldi. Ondan aldığı her şeyi tedvîn etmiş ve bunları "et-Ta'lîkât" olarak isimlendirmişti. Fakat onları dönüşü sırasında muhafaza edemedi. Haydutlar yollarını keserek, sâhip olduğu bütün "talîklerini (notlarını)" ondan aldılar. Kıssayı nakleden Gazâlî şöyle der:

"Yol kesiciler, kervandakilerin her şeyiyle beraber, benim yanımdakileri de aldılar. Ayrıldıklarında ben de onları takip ettim. Önderleri bana döndü ve dedi ki: 'Dön ve yaşa, yoksa helâk olursun.' Ona dedim ki: 'Senden esenlik umarak bir şey rica ediyorum, sadece notlarımı bana geri ver, onlarda sana fayda verecek bir şey yok.' Bana dedi ki: 'Notlarında ne var?'

Ona dedim ki: 'Bu torbalarda kitaplarım var. Onları dinlemek, yazmak ve ilim öğrenmek için hicret ettim.' Bunun üzerine güldü ve dedi ki: 'Ondaki ilmi bildiğini nasıl iddia ediyorsun. Biz onu senden aldık, onu mârifetinden çıplak kaldın, ilmin de kalmadı.' Sonra bazı arkadaşlarına emretti ve heybeyi bana teslim ettiler.

Dedim ki: ‘Hâlim hakkında beni irşat etmesi için onu Allah konuşturdu.’ Tûs’a ulaştığımda, üç sene boyunca bütün notlarımı hıfzetmekle uğraşmaya yöneldim. Yol kesilse bile artık ilmimden yoksun kalmayacak hâle geldim.”

Nişâbûr’a Yolculuğu

Bundan sonra Nizâmü’l-Mülk döneminde onun nezaretinde bulunan Nişâbûr Nizâmiyye’sinin Hocası olan İmâmu’l-Harâmeyn Ebû’l-Me‘âlî el-Cuveynî’den ilim almak maksadıyla, bir kısım insanlara eşlik ederek Nişâbûr’a yöneldi.

Gazâlî, İmâm Cuveynî’nin nezaretinde mezhep, cedel, mantık, felsefe ve bütün bunların hükümleri konusunda mâhir oluncaya kadar bütün çaba ve gayretini sarf etti. Yıldızı öyle parladı ki, öğretimde hocasının nâibi hâline geldi. Ölünceye kadar İmâm Cuveynî’nin himâyesinde kaldı. Nizâmü’l-Mülk’ün karargâhına ulaşmak maksadıyla yüzünü Bağdat yönüne çevirmek istedi. Vezir Nizâmü’l-Mülk’ün himâye ve gözetimine girmek istiyordu. Meşhur imamlarla münâzara yaptı, onları mağlup etti, baskın geldi ve sözleriyle onlara üstünlük sağladı. Böylece Nizâmü’l-Mülk tarafından kabul edildi.

Bağdat’a Yolculuğu

Gazâlî’nin yıldızı parlayıp, hasımlarını yenince, meşhur imamlarla münâzara edip, sözüyle onlara üstün gelince, Nizâmü’l-Mülk onu Bağdat Nizâmiyesi’nde tedris vazifesine atadı. (484 H. senesi). O vakit Bağdat İslâm âleminin baş şehri idi. Bu, şöhretinin yeryüzünün muhtelif yerlerine yayıldığı başlangıç noktası idi. İlim talebeleri, onun derslerine ve meclislerine yöneliyor ve ona gıpta ediyorlardı. Her yönden ilim yolcuları ona bağlanıyordu. Terâcim kitapları bunu bize anlatmakla beraber, muhalled kitabı *el-Munkizu mine’d-Dalâl*’de kendisini anlatırken, şöhretinin zirvesinde olduğu, makam, şöhret ve itibar basamaklarında hızla yükseldiği bir sırada, dilinin tutulmasına, yemekten kesilmesine neden olan bir garip hastalığa yakalandığını söyler. Allah bu hastalıktan kendisine şifâ verdiğinde, kendine döndü ve yaşadığı bu hayatın hoşuna gitmediğini anladı. Yine bütün bu parıltıların zâil olduğunu, Allah’la olan yolculuğunda ve âhirete yönelmede hiçbir menfaati olmadığını kavradı. İçinde bulunduğu her

şeyden çıkmaya karar verdi. Tedrisi bıraktı, dünya ile alâkasını kesti. Yeryüzünde seyahate başladı.

Şam'a Yolculuğu

Gazâlî, Şam'a gitmek maksadıyla Bağdat'tan ayrıldı ve orada iki sene kaldı. Bu süre zarfında ibâdet, mücâhede ve nefis tezkiyesi ile kalbini Allah Teâlâ'nın zikriyle süslemekten başka bir çabası olmadı. "Gazâlî Minâresi" ismi verilen minareye çıkarak kendisini buraya kapattı. Daha sonra Beytu'l-Makdis'e teveccüh etti, ardından hacc farizasını edâ etmek üzere Mekke'ye yola koyuldu. Ondan sonra İmam, ilk yurduna, memleketi Tûs'a döndü. Evinin yanında fakihler için bir medrese, sûfîler için bir hangâh yaptırdı. Vaktini vazifesine ayırdı ve arzuladığı ölüme kadar burada kaldı (505 H. senesi). Allah, İmam Gazâlî'ye geniş rahmetiyle rahmet etsin, İslâm ve Müslümanlardan dolayı en hayırlı mükâfatını ona versin.

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c)'a; salât-u selâm da O'nun kulu ve peygamberi olan Hz. Muhammed'e (s.a.v), âl ve ashâbına olsun.

Bu eser İmam-ı Gazâlî'nin 'İhyâu Ulûmi'd-Dîn' adlı eserinin 'Kitâbü Riyâzeti'n-Nefs ve Tehzîbi'l-Ahlâk' adlı bölümünün tercümesidir.

Eserin çevirisinde izlediğimiz yöntem şöyledir:

1- Okuyucunun kolay ulaşabilmesi için hadislerin dipnotları verilmiş, âyetlerin ve hadislerin Arapça metinleri de eklenmiştir.

2- Okuyucuya müphem gelen bazı ibare ve lafızlarla, adı geçen zâtların biyografileri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Müellif bize bu eseri bıraktığı için; bu eserin kendisine, kitapta emeği geçenlere, bu eseri okuyarak nefsine ve başkalarına müstefid olan okuyuculara sadaka-i câriye olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim.

Eser tercüme edilirken ortaya çıkabilecek noksanlıklar bizden, muvaffakiyet ise Allah (c.c)'tandır.

Ersan URCAN
Aralık/2020-Kırşehir

AHLÂKIN GÜZELLEŞTİRİLMESİ VE KALBÎ HASTALIKLARIN TEDAVİSİ

Hamd, Allah'a olsun. O Allah ki; işleri tasarrufu ile çekip çevirdi, mahlûkatı yaratırken en güzel sûrette, tertip ve düzenli şekilde yarattı. İnsanın sûretini en güzel kıvam ve ölçüyle süsledi. Onun şekil ve ölçülerini fazlalık ve noksanlıktan muhafaza etti. Ahlâkı güzelleştirmeyi kulun gayret ve çabasına bıraktı. Kendisinden korkutmak ve sakındırmakla ahlâkı güzelleştirmesine teşvikte bulundu. Has kullarına inâyet ve yardımı ile ahlâklarını güzelleştirmeyi kolaylaştırdı; zor olan şeyleri kolaylaştırmakla onlara lütufta bulundu.

Salât-u selâm da korkutucu, müjdeleyici, sevgili ve seçkin kulu olan Muhammed'e (s.a.v) olsun. O peygamber ki; yüz çizgilerinden nübüvvet nûru parlar, müjdelerinden ve sözlerinin delâletlerinden Hakk'ın hakikati zuhûr eder. Yine salât-u selâm O'nun ashâbının üzerine olsun! O ashâb ki, İslâm'ın yüzünü küfrün zifiri karanlıklarından temizledi, bâtılın kökünü kazıdı. Onlar bâtılın azıyla da, çoğuyla da kirlenmedi.

Şunu bil ki; güzel ahlâk, peygamberlerin efendisinin sıfatı, sıddıkların amellerinin en faziletlisidir. Hakikatte o dinin yarısı, müttakîlerin mücâhedesinin meyvesi, âbidlerin de riyâzetidir. Kötü ahlâk ise öldürücü bir zehir, insan beynini târumar eden bir katil, rezil eden bir âdilik, Allah'ın huzurundan uzaklaştıran çirkinliktir. Kötü ahlâk, kişiyi şeytanın yoluna götürür. Güzel ahlâk nasıl ki Rahman'ın huzuruna ve cennetin nimetlerine kalpten açılan bir kapı ise, kötü ahlâk da kalplere kadar nüfuz edecek olan Allah'ın yakmış olduğu cehenneme açılan kapıdır. Kötü ahlâk nefis ve kalp hastalığıdır. Ancak şu var ki; bu hastalık ebedî hayatı helâk eder. Bu hastalığın yanında bedeni helâk eden hastalığın lafı mı olur? Doktorlar

bedenleri tedavi etmek için kural ve yöntemleri belirlemeye ne kadar şiddetle i'tina gösteriyorlarsa, kalbin hastalıklarına tedavi yöntem ve kurallarına i'tina gösterilmesi daha evlâdır. Zira bedenî hastalıklar kişinin fâni hayatını mahvederken, kalbî hastalıklar kişinin bâki hayatını mahveder. Tıbbın bu çeşidini öğrenmek her akıl sâhibi için gereklidir. Zira hastalıklardan berî olmuş bir kalp düşünülemez. Eğer bu tedavi ihmal edilir de kendi başına bırakılırsa, hastalıklar birikir, dertler çoğalır ve sâhibini çökertir. O hâlde kul, bu hastalıkların kaynağını bilmeye ve hastalıkların nedenini öğrenmek için iştiyaklı olmaya, sonra da onun tedavisini bulmak için gayret göstermeye muhtaçtır. Kalbin tedavisi ise, Allah'ın (c.c) şu âyette murat ettiğidir:

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا

"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir,"[1]

Onu ihmal etmek ise Allah'ın şu âyette murat ettiğidir:

وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا

"Onu kötülüklere gömen de ziyana uğramıştır."[2]

Biz bu bölümde genel olarak kalbî hastalıklara ve bu hastalıkların tedavisinin keyfiyetine işaret edip hususî hastalıkların tedavisinin detaylarına girmeyeceğiz. Zira bu detaylar bu bölümün sonunda gelecektir. Bizim buradaki gayemiz ahlâkın güzelleştirilmesine umumi bir bakış ve takip edilecek yöntemlere bir ön hazırlıktır. Biz bu bölümde zikrettiğimiz hususlardan bahsedip daha iyi kavranabilmesi için beden tedavisini örnek göstereceğiz. Bu konu güzel ahlâkın faziletini zikretmekle daha açıklığa kavuşacaktır. Sonra güzel ahlâkın hakikatini, ahlâkın riyâzet yoluyla değişebilir olduğunu, güzel ahlâka ulaşacak sebepleri beyan edeceğiz. Sonra ahlâkı güzelleştirmeye ve nefsi terbiye etmeye götüren yolları detaylı olarak izah edeceğiz. Sonra kalp hastalıklarını tanıtan alâmetlerden bahsedeceğiz. Sonra insanın kendi ayıplarını bilecek yolların neler olduğunu anlatacağız. Sonra kalbi tedavi etmenin yegâne yolunun şehveti terk etmekle mümkün olacağına dair naklî delilleri sunacağız. Sonra güzel ahlâkın alâmetlerini zikredeceğiz. Sonra çocukluğun daha ilk evresindeki

çocuk terbiyesini açıklayacağız. Sonra iradenin şartlarını ve mücâhedenin ön hazırlığını izah edeceğiz. Bunlar da Allah'ın izni ile bu bölümün gayesini cem etmiş on bir fasıldan ibarettir.

---

[1] Şems, 91/9.
[2] Şems, 91/10.
Şems, 91/10.
Şems, 91/9.
[2]
[1]

1. FASIL:
GÜZEL AHLÂKIN FAZÎLETİ, KÖTÜ AHLÂKIN REZÂLETİ

Allah (c.c), sevgili peygamberini övmek ve ona verdiği nimetleri izhar etme bağlamında şöyle buyurmuştur:

وَإِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ

“Şüphesiz ki sen yüce bir ahlâk üzerinesin.”[3]

Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir:

كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ

“Allah Rasûlü’nün ahlâkı, Kur’ân ahlâkıydı.”[4]

Bir adam Allah Rasûlü’ne (s.a.v) güzel ahlâkı sorunca, Allah Rasûlü (s.a.v) şu âyeti okudu:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“(Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir.”[5]

Sonra da Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ، وَتَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ

“(Güzel ahlâk:) Senle ilişiğini kesene gitmen, seni mahrum edene vermen ve sana zulmedeni bağışlamandır.”[6]

Başka hadislerde Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلَاقِ

“Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”[7]

أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَقْوَى اللهِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ

“Kıyâmet günü mizana koyulan en ağır şey, Allah’tan korkmak ve güzel ahlâktır.”[8]

Bir adam Allah Rasûlü’ne (s.a.v) gelerek:

“Din nedir?” diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v):

“Güzel ahlâktır.” buyurdu. Adam Allah Rasûlü’nün (s.a.v) sağından gelip aynı soruyu sordu. Allah Rasûlü (s.a.v):

“Güzel ahlâktır.” buyurdu. Bu defa sol tarafından gelip aynı soruyu sorunca, yine aynı cevabı aldı. Adam sonra Allah Rasûlü’nün (s.a.v) arka tarafından gelerek aynı soruyu sorunca, Allah Rasûlü (s.a.v) o kişiye dönerek:

“Anlamıyor musun? Din öfkelenmemektir.” buyurdu.[9]

Bir defasında Allah Rasûlü’ne (s.a.v): “Şu’m[10] nedir?” diye sorulunca Allah Rasûlü (s.a.v): **“Kötü huydur.”** buyurdu.[11]

Bir adam Allah Rasûlü’ne (s.a.v) gelerek:

“Bana öğüt ver.” dedi. Allah Rasûlü (s.a.v):

“Nerede olursan ol Allah’tan kork!” buyurdu. O kişi:

“Daha fazla nasihat et yâ Rasûlallah!” deyince Allah Rasûlü (s.a.v):

“Kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki, o iyilik günahı silsin.” buyurdu. O kişi:

“Daha fazla nasihat et yâ Rasûlallah!” deyince, Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

“İnsanlarla güzel geçin.”[12]

Allah Rasûlü’ne (s.a.v): “Hangi amel daha fazîletlidir?” diye sorulunca Allah Rasûlü (s.a.v):

“Güzel ahlâk.” buyurmuştur.

Bir başka hadiste Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا حَسَّنَ اللَّهُ خَلْقَ عَبْدٍ وَخُلُقَهُ فَيُطْعِمَهُ النَّارَ

“Bir kulun hilkatini[13] **ve ahlâkını güzelleştiren Allah, onu ateşe yedirmez.”**[14]

Fudayl[15] şöyle anlatır: Bir kadın hakkında Rasûlullah'a (s.a.v): "Falan kadın gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kılar; ancak ahlâkı kötüdür, komşularına dili ile eziyet eder." diye sorulunca Allah Rasûlü (s.a.v):

لَا خَيْرَ فِيهَا، هِيَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ

"Onda hayır yoktur; o cehennem ehlindendir." buyurdu.[16]

Ebû Derda (r.a) şöyle anlatır: Ben Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

أَوَّلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ حُسْنُ الْخُلُقِ و السَّخَاءُ

"Mizana koyulacak ilk şey güzel ahlâk ve cömertliktir."[17]

Allah (c.c) îmanı yarattığı zaman îman:

"Allah'ım, beni güçlü kıl!" dedi. Allah (c.c) da onu güzel ahlâk ve cömertlikle takviye etti. Küfrü yarattığı zaman küfür de:

"Allah'ım, beni güçlü kıl!" dedi. Allah (c.c) da onu kötü huy ve cimrilikle takviye etti.

Allah Rasûlü (s.a.v) yine şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ اسْتَخْلَصَ هَذَا الدِّينَ لِنَفْسِهِ، فَلَا يَصْلُحُ لِدِينِكُمْ، إِلَّا
السَّخَاءُ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ، أَلَا فَزَيِّنُوا دِينَكُمْ بِهِمَا

"Allah bu dini kendi zâtına has kıldı. Sizin dininizi ıslah edecek olan ancak güzel ahlâk ve cömertliktir. Dikkat edin ve dininizi bu ikisi ile süsleyiniz."[18]

حُسْنُ الْخُلُقِ خُلُقُ اللَّهِ الأَعْظَمُ

"Güzel ahlâk, Allah'ın en büyük ahlâkıdır."[19]

Allah Rasûlü'ne (s.a.v): "Yâ Rasûlallah! Mü'minlerin îman bakımından en faziletlisi kimlerdir?" diye sorulduğunda, Allah Rasûlü (s.a.v):

"Ahlâkı en güzel olanlardır." buyurmuştur.[20]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) hadislerinde şöyle buyurmuştur.

إِنَّكُمْ لَنْ تَسَعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَسَعُوهُمْ
بِبَسْطِ الْوَجْهِ وَحُسْنِ الْخُلُقِ

“Siz mallarınızla insanlara yardımı yetiştiremezsiniz. Onları güler yüz ve güzel ahlâkla hoşnut ediniz.”[21]

سُوءُ الْخُلُقِ يُفْسِدُ الْعَمَلَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ

“Sirkenin balı bozduğu gibi, kötü ahlâk da amelleri bozar.”[22]

Allah Rasûlü (s.a.v) Cerir b. Abdullah’a şöyle demiştir:

إِنَّكَ امْرُؤٌ قَدْ حَسَّنَ اللهُ خَلْقَكَ، فَأَحْسِنْ خُلُقَكَ

“Sen Allah’ın güzel yarattığı bir kişisin. O hâlde ahlâkını da kendin güzelleştir.”[23]

Bera b. Azib (r.a) şöyle demiştir: “Allah Rasûlü (s.a.v) sûret olarak da, sîret (ahlâk) olarak da insanların en güzeliydi.”[24]

Ebû Mesud el-Bedri[25] şöyle anlatır: Allah Rasûlü (s.a.v) duasında şöyle diyordu:

اَللَّهُمَّ حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي

“Allah’ım, sûretimi güzelleştirdiğin gibi ahlâkımı da güzelleştir.”[26]

Abdullah b. Amr (r.a) der ki: Allah Rasûlü (s.a.v) şu duayı çokça yapardı:

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ وَالْعَافِيَةَ وَحُسْنَ الْخُلُقِ

“Allah’ım, senden sıhhat, âfiyet ve güzel ahlâk isterim.”[27]

Ebû Hüreyre’nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كَرَمُ الْمُؤْمِنِ دِينُهُ، وَمُرُوءَتُهُ عَقْلُهُ، وَحَسَبُهُ خُلُقُهُ

“Mü’minin değeri dinidir; mürüvveti aklıdır; itibarı ise ahlâkıdır.”[28]

Usame b. Şerik (r.a) der ki: “Ben Bedevilerin Allah Rasûlü’ne (s.a.v): “Kula verilenlerin en hayırlısı nedir?” diye sorduklarını, Allah Rasûlü’nün (s.a.v) de: “Güzel ahlâktır.” diye cevap verdiğine şâhit oldum.”[29]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ
الْقِيَامَةِ أَحَاسِنَكُمْ أَخْلَاقًا

“Kıyâmet günü bana en sevgili ve en yakın olanınız; ahlâkı en güzel olanlarınızdır.”[30]

İbn Abbas (r.a), Allah Rasûlü’nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ أَوْ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ فَلَا تَغْتَدَنَّ بِشَيْءٍ مِنْ
عَمَلِهِ: تَقْوَى تَحْجِزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللَّهِ، أَوْ حِلْمٌ يَكُفُّ بِهِ السَّفِيهَ،
أَوْ خُلُقٌ يَعِيشُ بِهِ فِي النَّاسِ

“Kendisinde şu üç haslet veya bunlardan biri olmayan kişinin hiçbir ameline kıymet vermeyiniz:

1- Allah’a isyan etmekten kendisini alıkoyacak takvâ.

2- Ahmaka karşı susturacak hilm (yumuşaklık).

3- İnsanlar arasında yaşayacak güzel huy.”[31]

Allah Rasûlü (s.a.v) namaza başladığı zaman şöyle dua ederdi:

اَللَّهُمَّ وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ،
وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا إِنَّهُ لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ

“Allah’ım, beni ahlâkın en güzeline ulaştır. Zira senden başka kimse güzel ahlâka ulaştıramaz. Allah’ım, beni kötü ahlâktan uzaklaştır! Zira beni senden başka kimse ondan uzaklaştıramaz.”[32]

Enes (r.a) şöyle anlatır: Bir gün Allah Rasûlü’nün (s.a.v) huzurundayken şöyle dedi:

إِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ يُذِيبُ الْخَطِيئَةَ، كَمَا تُذِيبُ الشَّمْسُ الْجَلِيدَ

“Güneş’in buzu eritmesi gibi, güzel ahlâk da günahları eritir.”[33]

مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ حُسْنُ الْخُلُقِ

“Güzel ahlâk kişinin saadetindendir.”[34]

اَلْيُمْنُ حُسْنُ الْخُلُقِ

“Yumn (bereket/baht) güzel ahlâktır.”[35]

Allah Rasûlü (s.a.v), Ebû Zer’e (r.a) şöyle demiştir:

لَا عَقْلَ كَالتَّدْبِيرِ، وَلَا حُسْنَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ

“Tedbir gibi akıl, güzel ahlâk gibi bir asalet yoktur.”[36]

Enes (r.a) şöyle anlatır: Ümmü Habibe (r.anhâ), Allah Rasûlüne (s.a.v): “Yâ Rasûlallah! Bir kadın dünyada iki erkekle evlenmiş, kadın da, eşleri de vefat etmiş ve cennete girmişler. Şimdi bu kadın orada hangisine varacak?” diye sorunca, Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

لِأَحْسَنِهِمَا خُلُقًا كَانَ عِنْدَهَا فِي الدُّنْيَا يَا أُمَّ حَبِيبَةَ، ذَهَبَ
حُسْنُ الْخُلُقِ بِخَيْرَيِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

“Dünyada iken ahlâkı daha güzel olana varacaktır. Ey Ümmü Habibe! Güzel ahlâk dünya ve âhiretin hayırlarını götürmüştür

(silip süpürmüştür).”[37]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمُسْلِمَ الْمُسَدَّدَ لَيُدْرِكُ دَرَجَةَ الصَّائِمِ
الْقَائِمِ بِحُسْنِ خُلُقِهِ وَكَرَمِ مَرْتَبَتِهِ

“Muvaffak olmuş Müslüman güzel ahlâk ve keremi ile geceleri namaz kılan, gündüzleri de oruç tutanların mertebesine ulaşır.”[38]

Diğer rivâyette ise: **“Sıcak ve susuz günün ortasında susamış olan kişinin derecesine ulaşır.”** lafzı geçmektedir.

Abdurrahman b. Semure[39] (r.a) şöyle anlatır: “Biz Allah Rasûlü’nün (s.a.v) huzurundayken şöyle buyurdu:

إِنِّي رَأَيْتُ الْبَارِحَةَ عَجَبًا، رَأَيْتُ رَجُلاً مِنْ أُمَّتِي جَاثِيًا عَلَى
رُكْبَتَيْهِ، وَبَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ، فَجَاءَ حُسْنُ الْخُلُقِ خَلْفَهُ،
فَأَدْخَلَهُ عَلَى اللَّهِ

“Dün gece şaşırtıcı bir rüya gördüm. Ümmetimden biri dizleri üzerine çökmüştü ve Allah ile kendisi arasında bir engel vardı. Derken güzel ahlâkı geldi ve onu Allah’ın huzuruna götürdü.”[40]

Enes (r.a), Allah Rasûlü’nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

اٰخِرَةِإِنَّ الْعَبْدَ لَيَبْلُغُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ عَظِيمَ دَرَجَاتِ الْاٰخِرَةِ وَشَرَفَ
وَشَرَفَ
الْمَنَازِلِ، وَإِنَّهُ لَضَعِيفٌ فِي الْعِبَادَةِ

“Kul ibâdette zayıf olduğu hâlde güzel ahlâkı sayesinde âhiretin yüce ve değerli mertebelerine ulaşır.”[41]

Rivâyet edilmiştir ki; Ömer (r.a) Allah Rasûlü’nün (s.a.v) yanına girmek için izin istedi. Rasûlullah’ın (s.a.v) yanında onun ses tonundan daha yüksek ses tonuyla konuşan Kureyş’in kadınları vardı. Ömer’in (r.a) içeri gireceğini anlayan kadınlar toparlanıp

kendilerine çekidüzen verdiler. Ömer (r.a) içeri girdiğinde Allah Rasûlü (s.a.v) gülüyordu. Bunun üzerine Ömer (r.a):

“Anam babam sana fedâ olsun yâ Rasûlallah! Neden güldünüz?” dedi. Allah Rasûlü (s.a.v):

عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلَاءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي لَمَّا
سَمِعْنَ صَوْتَكَ تَبَادَرْنَ الْحِجَابَ

“Şu yanımda bulunan kadınlara şaşırdım. Senin sesini duyar duymaz hemen toparlanıp kendilerine çekidüzen verdiler.” dedi. Ömer (r.a):

“Sen hürmete daha layıksın yâ Rasûlallah!” dedi ve kadınlara yönelerek şöyle seslendi:

“Ey nefislerine düşmanlık edenler! Rasûlullah’tan korkmuyorsunuz da benden mi korkuyorsunuz?” Kadınlar:

“Allah Rasûlü yumuşak huylu iken sen sert ve hiddetlisin.” dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ
سَالِكًا فَجًّا إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ

“Nefsim kudreti elinde olan Allah’a yemin olsun ki, şeytan sana yolda rastlasa mutlaka yolunu değiştirir, senin gittiğin yoldan başka yolu tutardı’.”[42]

Allah Rasûlü (s.a.v) diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:

سُوءُ الْخُلُقِ ذَنْبٌ لاَ يُغْفَرُ وَسُوءُ الظَّنِّ خَطِيئَةٌ تَفُوحُ

“Kötü huy affedilmeyecek günah, kötü zan ise kokan bir hatadır.”[43]

إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ

“Kul kötü ahlâkı sebebiyle cehennemin en altına gider.”[44]

Kaynaklarda şöyle geçer: Lokman Hekim’in oğlu, babasına:

“Ey babacığım! Bir insanda bulunan en iyi vasıf hangisidir?” diye sorunca Lokman Hekim:

“Dindir.” dedi. Oğlu:

“İki vasıf hangisidir?” diye sorunca Lokman Hekim:

“Din ve maldır.” dedi. Oğlu:

“Üç vasıf olsa?” deyince Lokman Hekim:

“Din, mal ve hayâdır.” dedi. Oğlu:

“Dört vasıf olsa?” diye sorunca Lokman Hekim:

“Din, mal ve hayâ ve güzel ahlâktır.” dedi. Oğlu.

“Beş vasıf olsa?” diye sorduğunda Lokman Hekim:

“Din, mal, hayâ, güzel ahlâk ve cömertliktir.” dedi. Oğlu:

“Altı vasıf olsa?” dediğinde Lokman Hekim şöyle dedi:

“Oğlum, saydığım bu beş vasıf kimde olursa; o kişi temiz, takva sâhibi, Allah’ın dostu ve şeytandan da uzak bir insandır.”

Hasan-ı Basri[45] şöyle anlatır: ”Kötü huylu olan nefsine azap eder.”

Enes b. Mâlik (r.a) şöyle demiştir: “İnsan güzel ahlâkı sayesinde çok ibâdet eden biri olmasa da, cennetin ulvi mertebelerine ulaşır. Buna mukabil çok ibâdet eden biri de kötü ahlâkı sebebiyle cehennemin en altına yuvarlanabilir.”

Yahya b. Muaz[46] şöyle demiştir: “Rızık hazineleri güzel ahlâktadır.”

Vehb b. Münebbih[47] ise şöyle demiştir: “Kötü huylu insan kırılmış saksı gibidir. Ne yama kabul eder, ne de eskisi gibi çamur hâline döner!”

Fudayl b. Iyad şöyle demiştir: “Ahlâkı güzel günahkâr birinin bana arkadaş olması, âbid ama kötü huylu olan birinin bana arkadaşlık etmesinden daha sevimlidir.”

İbn Mübârek[48] bir yolculuğunda kötü huylu bir insanla arkadaş olur. Onun verdiği eziyetlere tahammül eder, onu hep idare eder. Yolculuk bitip ondan ayrıldığı zaman ağlamaya başlar. Ona bunun sebebi sorulduğu zaman şöyle der:

“Ağlamam ona acımamdan dolayıdır. Ben kendisinden ayrıldım ama kötü ahlâkı kendisi ile beraber kaldı.”

Cüneydi Bağdadi[49] şöyle demiştir: “Dört haslet vardır ki, kişinin ameli ve ilmi az da olsa bu vasıflar onu ulvi derecelere çıkartır.

1- Hilm.

2- Tevazu.
3- Cömertlik.
4- Îmanın kemâli olan güzel ahlâktır.”

Kenani şöyle demiştir: “Tasavvuf ahlâktır. Kimin ahlâkı senden üstün olursa, tasavvufta da senden üstün olmuş olur.”

Ömer (r.a) şöyle demiştir:

“Ahlâk ile insanların arasına karışın; ancak amel konusunda onlardan ayrılın.”

Yine Yahya b. Muaz şöyle demiştir: “Kötü huy öyle bir günahtır ki, onunla beraber işlenen çok sevap faydasız olur. İyi huy da öyle güzelliktir ki, onunla beraber işlenen çok günah zarar vermez.”

İbn Abbas’a (r.a): “Kerem nedir?” diye sorulduğunda o, Allah’ın (c.c) Kitabındaki şu âyeti okuyarak cevap verdi:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقٰيكُمْ

“Allah katında en faziletliniz, takvâda en üstün olanınızdır.“[50]

Ona: “Kişinin asaleti nedir?” diye sorulduğunda:

“Ahlâkı en güzel olanınız, asalet yönünden en faziletli olanınızdır.” dedi. İbn Abbas (r.a) yine şöyle söylemiştir:

“Her binanın bir temeli vardır. İslâm’ın temeli de güzel ahlâktır.”

Ata[51] şöyle demiştir: “Yücelenler hep güzel ahlâkları sebebiyle yücelmişlerdir. Ahlâkın kemâl mertebesine ise sadece Muhammed Mustafa (s.a.v) yücelmiştir. Allah’a en çok yaklaşanlar, Peygamber’in (s.a.v) izinden güzel ahlâk ile gidenlerdir.”

---

[3] Kalem, 68/4.
[4] Müsned, 24079, 25284; Taberani, Mucemu’l Evsat, 72.
[5] A’râf, 7/199.
[6] Hâkim, 7350; Beyhaki, Şuabu’l İman, 19424; Taberani, Mucemu’l Evsat, 5567.
[7] Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 19135; Müsnedi Şihab, 1165; Bezzar, Keşfu’l Estar, 2468.
[8] Benzer lafızlarla bkz: Tirmizi, 2002. Ayrıca: Taberani, Müsnedi Şamiyyin, 2179; Tarihu Bağdadi, 3/515; Tahavi, Müşkilu’l A’sar, 4426.
[9] Haraiti, Mesaviu’l Ahlâk, 354.

[10] Uğursuzluk ve bahtsızlık anlamında kullanılır.
[11] Müsned, 23988; Taberani, Müsnedi Şamiyyin, 1462.
[12] Müsned, 21553; Taberani, Mucemu'l Kebir, 298.
[13] Şekil, biçim ve dış görünüş anlamındadır.
[14] Taberani, Mekarimu'l Ahlâk, 10; İbn Arabi, Mu'cem, 2089.
[15] Fudayl b. Iyad'dır. Hicri 105 yılında Semerkand'da doğmuştur. Hadiste sika bir zâttı. Aralarında İmam-ı Şâfiî'nin de olduğu pek çok insan ondan hadis almıştır. Sonra Kufe'ye gitmiş, ondan sonra da Mekke'de ikamet etmiş ve orada hicri 187 yılında vefat etmiştir. Tasavvuf ve zühd ekolünün oluşmasında büyük tesirleri olmuştur.
[16] Hâkim, 7369; Bezzar, Keşfu'l Estar, 1900.
[17] Benzer lafızlarla bkz: İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2576; Müsnedi Şihab, 214; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25725.
[18] Taberani, Mucemu'l Evsat, 8286; Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 1916.
[19] Taberani, Mucemu'l Evsat, 8344; Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 1988.
[20] Tirmizi, 1162, 2612; Ebû Dâvûd, 4682.
[21] Ebû Ya'la, 6550; İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2567.
[22] İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2580; Taberani, Mucemu'l Kebir, 10777.
[23] Haraiti, Mekarimu'l Ahlâk, 7.
[24] Buhari, 3549; Müslim, 2338.
[25] Kaynaklarda râvinin İbn Mesud (r.a) olduğu zikredilir.
[26] İbn Hibban, 959; Ebû Ya'la, 5075.
[27] Benzer lafızlarla bkz: İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 3347; Beyhaki, Şuabu'l İman, 8540.
[28] Muvatta, 976; Hâkim, 2615.
[29] İbn Mace, 3436; Müsned, 17986.
[30] Tirmizi, 2018; Müsned, 6995.
[31] Taberani, Mucemu'l Kebir, 944.
[32] Müslim, 774; Tirmizi, 3421.
[33] Beyhaki, Şuabu'l İman, 8042; Taberani, Mekarimu'l Ahlâk, 11.
[34] Müsnedi Şihab, 300.
[35] Müsnedi Şihab, 54; Haraiti, Mekarimu'l Ahlâk, 43.
[36] İbn Mace, 4218; İbn Hibban, 361.
[37] Taberani, Mucemu'l Evsat, 3141.

[38] Müsned, 6610, 7012.

[39] Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber tarafından bağışlanan Kureyşlilerden (tuleka) biri olup İslâm'dan önceki adı: "Abdü Külâl" (Abdü Kelûl veya Abdü'l-Kâ'be) idi. Müslüman olunca Hz. Peygamber ona Abdurrahman adını verdi. Daha sonra Mûte seferine ve Tebük Gazvesi'ne katıldı. 670 yılında Basra'da vefat etti.

[40] Haraiti, Mekarimu'l Ahlâk, 54; Meşihatu İbnu'l Cevzi, 77.

[41] Taberani, Mucemu'l Kebir, 754; Makdisi, Ehadisu'l Muhtare, 1650.

[42] Buhari, 3294, 3683; Müslim, 2400; Müsned, 1585.

[43] Haraiti, Mesaviu'l Ahlâk, 7; İbrahim b. Edhem, Müsned, 1696.

[44] Haraiti, Mesaviu'l Ahlâk, 12; İbn Ebî Dünya, Mudaratu'n Nas, 81.

[45] Basra medresesinin kurucusu ve İslâm'ın en büyük şahsiyetlerinden biridir. Hasan b. Yesar el-Basri'dir. Tabiinden olup Basra'nın imamıdır. Âlim, fakif, fasih ve cesur bir zâttır. Haccac zamanında onunla aralarında yaşanmış pek çok menkıbe ve olaylar vardır. Hicri 110 yılında Basra'da vefat etmiştir.

[46] Yahya b. Muaz b. Cafer'dir. Hicri 258 yılında Nişabur'da vefat etmiştir. Künyesi Ebû Zekeriyya'dır. Güzel sözlerinden biri şöyledir: "Kim maişet kapısını kader (takdir) anahtarları kullanmadan açmak isterse, mahlûkata havale edilir."

[47] Vehb b. Münebbih es-Sanani'dir. Aslen Fârisi'dir. Hz. Osman'ın hilâfetinin son yıllarında doğmuştur. Cumhur onu güvenilir saymıştır. O ehli kitaptan pek çok rivâyetler nakletmiştir. Bu nedenle de pek çok bâtıl kıssalar ve İsrailiyat, tefsir kitaplarına girmiştir. Hicri 110 yılında 'Sana' şehrinde vefat etmiştir.

[48] Âlim, fakih, muhaddis, tarihçi ve dil bilimcidir. Horasan'daki muhaddislerin en büyüklerinden ve yine hicri ikinci asrın en büyük zâhidlerindendir. Onun döneminde hadis ilmi, zâhidler için bir alâmeti farika idi. Ömrünü hac, cihad ve helal kazanç için yollarda tüketmiştir. İlim ve zühdü hayatında cem etmiştir. Uzleti çok seven biriydi. Hicri 181 yılında vefat etmiştir.

[49] Cüneyd b. Muhammed Ebû'l Hazzez'dir. Irak'ta doğup büyümüştür. Fakih ve âlim bir zâttır. Sırrı Sekati'nin yeğenidir. Sufilerin önde gelenlerindendir. Haris el-Muhasibi ile arkadaşlık yapmıştır. H. 297 yılında vefat etmiştir.

[50] Hucurat, 49/13.

[51] Ata b. Ebî Rabah'tır. Hicri 27-114 yılları arası yaşamıştır. Tabiinden olup önde gelen fakihlerdendi. Yemen'de doğup Mekke'de büyümüş ve yine Mekke'de hicri 115 yılında vefat etmiştir.

[39]
[11]
[14]
[3]
[49]
[21]
[16]
[37]
[31]
[29]
[23]
[24]
[51]
[32]
[44]
[9]
[50]
[13]
[19]
[25]
[34]
[28]
[22]
[6]
[47]
[41]
[48]

Müsnedi Şihab, 54; Haraiti, Mekarimu'l Ahlâk, 43.

Müsnedi Şihab, 300.

Taberani, Mucemu'l Evsat, 3141.

İbn Mace, 4218; İbn Hibban, 361.

Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber tarafından bağışlanan Kureyşlilerden (tuleka) biri olup İslâm'dan önceki adı: "Abdü Külâl"

(Abdü Kelûl veya Abdü'l-Kâ'be) idi. Müslüman olunca Hz. Peygamber ona Abdurrahman adını verdi. Daha sonra Mûte seferine ve Tebük Gazvesi'ne katıldı. 670 yılında Basra'da vefat etti.

Müsned, 6610, 7012.

Taberani, Mucemu'l Kebir, 754; Makdisi, Ehadisu'l Muhtare, 1650.

Haraiti, Mekarimu'l Ahlâk, 54; Meşihatu İbnu'l Cevzi, 77.

Haraiti, Mesaviu'l Ahlâk, 7; İbrahim b. Edhem, Müsned, 1696.

Buhari, 3294, 3683; Müslim, 2400; Müsned, 1585.

[5]

[38]

[20]

Haraiti, Mesaviu'l Ahlâk, 12; İbn Ebî Dünya, Mudaratu'n Nas, 81.

Yahya b. Muaz b. Cafer'dir. Hicri 258 yılında Nişabur'da vefat etmiştir. Künyesi Ebû Zekeriyya'dır. Güzel sözlerinden biri şöyledir: "Kim maişet kapısını kader (takdir) anahtarları kullanmadan açmak isterse, mahlûkata havale edilir."

Basra medresesinin kurucusu ve İslâm'ın en büyük şahsiyetlerinden biridir. Hasan b. Yesar el-Basri'dir. Tabiinden olup Basra'nın imamıdır. Âlim, fakif, fasih ve cesur bir zâttır. Haccac zamanında onunla aralarında yaşanmış pek çok menkıbe ve olaylar vardır. Hicri 110 yılında Basra'da vefat etmiştir.

[15]

Âlim, fakih, muhaddis, tarihçi ve dil bilimcidir. Horasan'daki muhaddislerin en büyüklerinden ve yine hicri ikinci asrın en büyük zâhidlerindendir. Onun döneminde hadis ilmi, zâhidler için bir alâmeti farika idi. Ömrünü hac, cihad ve helal kazanç için yollarda tüketmiştir. İlim ve zühdü hayatında cem etmiştir. Uzleti çok seven biriydi. Hicri 181 yılında vefat etmiştir.

Vehb b. Münebbih es-Sanani'dir. Aslen Fârisi'dir. Hz. Osman'ın hilâfetinin son yıllarında doğmuştur. Cumhur onu güvenilir saymıştır. O ehli kitaptan pek çok rivâyetler nakletmiştir. Bu nedenle de pek çok bâtıl kıssalar ve İsrailiyat, tefsir kitaplarına girmiştir. Hicri 110 yılında 'Sana' şehrinde vefat etmiştir.

Hucurat, 49/13.

Cüneyd b. Muhammed Ebû'l Hazzez'dir. Irak'ta doğup büyümüştür. Fakih ve âlim bir zâttır. Sırrı Sekati'nin yeğenidir. Sufilerin önde

gelenlerindendir. Haris el-Muhasibi ile arkadaşlık yapmıştır. H. 297 yılında vefat etmiştir.

Ata b. Ebî Rabah'tır. Hicri 27-114 yılları arası yaşamıştır. Tabiinden olup önde gelen fakihlerdendi. Yemen'de doğup Mekke'de büyümüş ve yine Mekke'de hicri 115 yılında vefat etmiştir.

[10]

[7]

[40]

[46]

[35]

[12]

[18]

[42]

[36]

[45]

[33]

[8]

Kalem, 68/4.

[26]

Müsned, 24079, 25284; Taberani, Mucemu'l Evsat, 72.

Hâkim, 7350; Beyhaki, Şuabu'l İman, 19424; Taberani, Mucemu'l Evsat, 5567.

A'râf, 7/199.

Benzer lafızlarla bkz: Tirmizi, 2002. Ayrıca: Taberani, Müsnedi Şamiyyin, 2179; Tarihu Bağdadi, 3/515; Tahavi, Müşkilu'l A'sar, 4426.

Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 19135; Müsnedi Şihab, 1165; Bezzar, Keşfu'l Estar, 2468.

[27]

Uğursuzluk ve bahtsızlık anlamında kullanılır.

Haraiti, Mesaviu'l Ahlâk, 354.

Müsned, 21553; Taberani, Mucemu'l Kebir, 298.

Müsned, 23988; Taberani, Müsnedi Şamiyyin, 1462.

Şekil, biçim ve dış görünüş anlamındadır.

[4]

[43]

Fudayl b. Iyad'dır. Hicri 105 yılında Semerkand'da doğmuştur. Hadiste sika bir zâttı. Aralarında İmam-ı Şâfiî'nin de olduğu pek çok

insan ondan hadis almıştır. Sonra Kufe'ye gitmiş, ondan sonra da Mekke'de ikamet etmiş ve orada hicri 187 yılında vefat etmiştir. Tasavvuf ve zühd ekolünün oluşmasında büyük tesirleri olmuştur.

Taberani, Mekarimu'l Ahlâk, 10; İbn Arabi, Mu'cem, 2089.

Benzer lafızlarla bkz: İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2576; Müsnedi Şihab, 214; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25725.

Hâkim, 7369; Bezzar, Keşfu'l Estar, 1900.

Taberani, Mucemu'l Evsat, 8344; Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 1988.

Taberani, Mucemu'l Evsat, 8286; Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 1916.

Ebû Ya'la, 6550; İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2567.

Tirmizi, 1162, 2612; Ebû Dâvûd, 4682.

Haraiti, Mekarimu'l Ahlâk, 7.

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2580; Taberani, Mucemu'l Kebir, 10777.

[17]

Buhari, 3549; Müslim, 2338.

[30]

İbn Hibban, 959; Ebû Ya'la, 5075.

Kaynaklarda râvinin İbn Mesud (r.a) olduğu zikredilir.

Muvatta, 976; Hâkim, 2615.

Benzer lafızlarla bkz: İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 3347; Beyhaki, Şuabu'l İman, 8540.

Tirmizi, 2018; Müsned, 6995.

İbn Mace, 3436; Müsned, 17986.

Müslim, 774; Tirmizi, 3421.

Taberani, Mucemu'l Kebir, 944.

Beyhaki, Şuabu'l İman, 8042; Taberani, Mekarimu'l Ahlâk, 11.

2. FASIL:
GÜZEL VE KÖTÜ AHLÂKIN HAKİKATLERİ

Bil ki; insanlar güzel ahlâkın hakikati ve onun ne olduğu konusunda konuşmuşlar; ancak hakikati üzerinde durmayıp sadece neticeleri üzerinde durmuşlardır. Sonrasında ise tüm neticelerini idrak edememişlerdir. Hatta bunu konuşanların her biri hakikatin neticelerini aklına gelen ve zihninde olanlarla zikretti; ancak güzel ahlâkın tarifine ve her neticesini kuşatan hakikatine detaylı ve şümullü bir şekilde ihtimam göstermediler. Mesela Hasan-ı Basri şöyle demiştir:

"Güzel ahlâk: Güler yüz, eli açıklık ve insanlara eziyet vermekten kaçınmaktır."

Vasiti[52] ise şöyle der: "Güzel ahlâk: Mârifetullahın şiddetli olmasından dolayı kimseye düşman olmamak ve kimsenin de düşmanı olmamaktır."

Şah Kirmani[53] şöyle demiştir: "Güzel ahlâk: İnsanlara eziyet vermekten kaçınmak ve zorluklara katlanabilmektir."

Bazı zâtlar ise şöyle demiştir: "Güzel ahlâk: İnsanlara yakın olmak; ancak onların içindeyken de garip olmaktır."

Vâsıtî başka bir yerde ise şöyle demiştir: "Bollukta ve yoklukta insanları memnun etmektir."

Ebû Osman[54] güzel ahlâkı: "Allah'ı razı etmek." şeklinde tarif etmiştir.

Sehl-i Tüsteri'ye[55] güzel ahlâk sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "En alt derecesi eziyete katlanmak, kötülüğe karşılık vermemek, zalime acıyıp onun için istiğfarda bulunmak ve ona şefkatle muamele etmektir." Başka bir yerde de şöyle demiştir:

"Kulun rızık konusunda Hakk'ı itham etmeyip Ona güvenmesi, kefil olduğu hususta Ona vefa göstermesi; kulun hem kendi ile Rabbi arasında, hem de kendisi ile insanlar arasındaki tüm işlerde Allah'a isyan etmeyip Ona itaat etmesidir."

Ali (r.a) ise şöyle demiştir: “Güzel ahlâk şu üç haslettedir.

1- Haramlardan kaçınmak.

2- Helallerin peşinden koşmak.

3- Aile efradına eli bol davranmaktır.”

Hüseyin b. Mansur ise güzel ahlâkı şöyle tarif etmiştir: “Hakkı düşündükten sonra halkın cefasının seni etkilememesidir.”

Ebû Said el-Harraz[56] ise şöyle demiştir: “Allah’ın dışında herhangi bir gaye ve gayretin olmamasıdır.”

Buna benzer pek çok tanım vardır. Ancak tüm bunlar güzel ahlâkın hakikatini değil semerelerini izah eder. Bununla beraber bu tarifler ahlâkın tüm semerelerini kuşatıcı da değildir. Hakikat perdesini kaldırmak, muhtelif sözleri aktarmaktan daha evlâdır.

Biz şöyle deriz: Halk (dış görünüş/sûret) ve hulk (ahlâk) kelimeleri beraberce kullanılan ibarelerdir. Mesela: “Falan kişinin halkı da hulku da güzeldir.” denir. Yani dışı da, içi de güzeldir. Burada “Halk” lafzından murat edilen zâhiri sûretidir (şeklidir). “Huluk” kelimesinden murat ise onun bâtınî sûretidir. Çünkü insan gözleri ile görebilen bir bedenden ve basîretle idrak edebilen ruhtan teşekkül eder. Her ikisinin de güzel veya çirkin bir şekli ve biçimi vardır. Basîretle idrak edebilen bir ruh, göz ile gören bir bedenden daha kıymetlidir. Bundan dolayıdır ki Allah (c.c) rûhu kendisine izafe ederek, onun değerini yüceltmiştir.

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ
وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Rabbin meleklere demişti ki: ‘Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine de rûhumdan üflediğim zaman derhâl ona secde edin!’”[57]

Bu âyette beden toprağa, ruh ise âlemlerin Rabbine (c.c) izafe edilmiştir. Bu makamda ruh ve nefis aynıdır.

Ahlâk nefiste yerleşmiş olan bir şekil ve heyetten ibarettir. Düşünüp taşınmaya gerek olmadan tüm işler kolaylıkla buradan sâdır olur. Aklen ve şer’an övülen ve güzel sayılan işler bu heyetten meydana gelirse buna güzel ahlâk; kötü işler meydana gelirse de kötü ahlâk denilir. Bizim nefiste kökleşmiş olan heyet dememizin sebebi şudur:

Herhangi bir sebepten ötürü, nadiren de olsa, malını bir ihtiyaç uğruna sarf eden kimseye ‘Cömert ahlâklıdır’ denilemez. Cömert denilebilmesi için kişinin nefsinde cömertliğin yerleşmiş olması gerekir. Biz burada ‘Kişinin düşünmeden ve kolaylıkla fiilleri sergileyebilmeli’ hususunu şart koşmamızın sebebi şudur: Bir kimse mal harcarken zorlanarak harcıyorsa ya da öfke anında çaba sarf ederek ve düşünerek susuyorsa, bu kişiler için ‘Cömerttir veya hilm sâhibi bir insandır’ denilemez.

Bu mesele ile ilgili dört husus vardır.

1- Güzel ve çirkin fiiller.

2- Güzel ve çirkin fiilleri yapmaya muktedir olabilme.

3- Güzel ve çirkinin ne olduğunu bilme.

4- Nefsin güzel veya çirkinden birine meyletmesi ve bunları kolaylıkla yapabilmesidir.

Ahlâk fiilden ibaret değildir. Nice insanlar vardır ki, ahlâkı cömert olmasına rağmen malını kaybetme korkusu veya başka bir engelden dolayı malını infak etmezler. Ahlâkı nice cimri insanlar da vardır ki; malını ya riyâ için ya da başka bir sebepten dolayı infak ederler. Yine ahlâk, kuvvetten ibaret de değildir. Kuvveti vermek veya tutmaya izafe etmek veya her ikisine birden izafe etmek aynıdır. Her insan fıtrî olarak malını vermeye veya elinde tutmaya muktedir olarak yaratılmıştır. Bu kuvvet cimrilik veya cömertlik huyunu gerektirmez.

Yine ahlâk, bilmekten ibaret de değildir. Çünkü bilmek hem güzel hem de çirkinle alâkalı bir durumdur. O hâlde ahlâk dördüncü maddeden ibarettir. O da öyle bir keyfiyettir ki; nefis onunla beraber cimrilik veya cömertlik işlerine hazırlanır. O hâlde ahlâk: Nefsin heyetinden ve bâtınî sûretinden ibarettir. Mesela zâhirî sûretin güzelliği; burun, ağız ve yanak olmadan sadece gözlerin olmasıyla tamam olmuyorsa, zâhirî güzellik için bütünsel bir güzellik gerekliyse, bâtınî güzellikte de dört rükûn bir araya gelmezse bâtınî güzellik olmaz. O dört rükûn mu’tedil ve birbirleriyle uyumlu olursa, o zaman ahlâkî güzellik tamamlanmış olur. O dört rükûn da: İlim kuvveti, gazabî kuvvet, şehvet kuvveti ile bu üç kuvvet arasındaki denge kuvvetidir.

İlim Kuvveti: İlim kuvvetinin güzelliği ve salahı: Sözlerdeki doğru ile yalanı, itikattaki hak ve bâtılı, fiillerdeki güzel ve çirkinliği kolayca ayırt edebilmesindedir. Bu kuvvet düzgün olursa hikmetin semereleri

elde edilir. Hikmet ise güzel ahlâkın başıdır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.”[58]

Gazap Kuvveti: Gazap kuvvetinin güzelliği hikmetin gerektirdiği ölçüde azalıp çoğalmasındadır.

Şehvet Kuvveti: Şehvet kuvvetinin güzelliği de hikmetin gölgesinde olmasındadır. Bununla kastettiğim akıl ve şeriat gölgesidir.

Denge (İtidal) Kuvveti: Bu da akıl ve şeriatın rehberliğinde şehveti ve öfkeyi dizginleyebilmektir.

Aklın misali nasihat eden bir rehberin misali gibidir. Adalet kuvveti muktedir olabilmektir. Bu kudret aklın işaret ettiği şeyleri yapar. Öfke ise aklın işaretinin kendisine nüfuz ettiği bir kuvvettir. Öfke av köpeğine benzer. O terbiyeye muhtaçtır. Tâ ki nefsin şehvetinin galeyanına göre değil de, verilen işarete göre koşsun veya dursun. Şehvetin misali ise av peşinde gitmek için binilen at gibidir. Bazısı eğitilmiş olur, bazısı serkeş. Bu hasletler kimde dengeli ve düzgün olursa, o kişi kesinlikle güzel huyludur. Bu hasletlerin bir kısmı kendisinde bulunan kimse, kendisinde mevcut olan hasletler zaviyesinden güzel ahlâklı sayılır. Aynen yüzündeki organların bazısı güzel olup, bazısı güzel olmayan kişinin, güzel bulunan organlar açısından güzel sayılması gibi.

Öfke kuvvetinin mutedil ve güzel olması, şecaat olarak tâbir edilir. Şehvet kuvvetinin mutedil ve güzel olması ise iffet olarak tâbir edilir.

Öfke kuvveti mutedil çizgiden çıkıp da aşırı tarafa kayarsa, ona “Tehevvür.”[59] denilir. Eğer öfke kuvveti zâfiyete ve eksikliğe kaçarsa, ona da korkaklık ve bitkinlik denilir.

Eğer şehvet kuvveti aşırıya kaçarsa buna ‘Şereh’[60]; eğer eksikliğe kaçarsa ‘Cumud’[61] denilir. Övülen orta yoldur ve faziletli olan da budur. Uçlar (ifrat ve tefrit) yerilmiş ve çirkindir. Adalet kaybolunca ortada onun ifratı veya tefriti diye bir şey kalmaz. Adaletin tek zıttı vardır; o da zulümdür.

Hikmete gelince: Fasit işlerde kullanıldığı zaman hikmetin ifratına ‘Habes’[62] ve ‘Cerbeze’[63] denilir. Hikmetin tefritine ise ‘Beleh’[64] denilir. Orta kısmı ise hikmet olarak isimlendirilmiştir.

O hâlde ahlâkın anası ve esası dört şeydir. Bunlar; hikmet, şecaat, iffet ve adalettir. Hikmetten kastımız: Nefsin, tüm ihtiyarî fiillerde doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesidir. Adaletten kastımız ise: Nefsin, öfke ve şehveti dizginlemesi, hikmetin icap ettiği biçimde onları taşıyabilmesi, gerektiği şekliyle salıverirken veya frenlerken kontrolü kaybetmemesidir. Şecaatten kastımız: Öfke kuvvetinin ileriye gitmesi veya geri kalmasında akla boyun eğmesidir. İffetten kastımız: Şehevî kuvvetin akıl ve şeriatla te’dib edilmesidir.

Tüm güzel huylar bu dört esasın mutedil olmasından doğar. Mesela akıl kuvvetinin mutedil olmasından işleri iyi idare etme, derin kavrayış, isabetli görüş, işlerin inceliklerini görme, nefisleri helâk eden hususların gizli hâllerine vâkıf olabilme yetileri ortaya çıkar. Eğer akıl kuvveti mutedil çizgiden ifrata kaçarsa; aldatma, hilekârlık, sahtekârlık ve cin fikirli olma durumları meydana gelir. Akıl kuvvetinin tefriti durumunda ise ahmaklık (ebleh), bönlük (gamaret) ve cinnet durumları ortaya çıkar. Bönlükten kastım tahayyül gücü yerinde olmasına rağmen, kişinin tecrübesinin kıt olmasıdır. Zira insan bir şeyde bön olurken başka bir şeyde bön olmayabilir. Ahmaklıkla cinnet arasındaki fark ise şudur: Kişinin gayesi düzgün ancak gittiği yol yanlış olursa, böyle bir durumda o kişi, kendisini gayesine ulaştıracak olan yola girme konusunda doğru bir görüşe sâhip değildir. Mecnuna gelince: Seçilmesi gerekli olmayan şeyleri seçmiş, bu durumda onun seçiminin ve tercihinin esası fasit olmuştur.

Şecaat ahlâkına gelince: Bundan iyilik ve ihsan, gözü pek olma, kıvrak zekâ, âlicenap olma, tahammül gücü, hilim, yufka yüreklilik, metânetli olma, öfke kontrolü, saygı, sevgi ve benzeri övülen huylar ortaya çıkar.

Şecaatin ifratı durumunda –ki bu tehevvürdür[65]– aşırı böbürlenme (salf), kibirlenme (bezh), âni hiddetlenme (istişate), kendini beğenme (ucub) ve tepeden bakma durumları meydana gelir.

Şecaatin tefriti durumunda ise: Mehanet (kepazelik), zillet (alçaklık), ceza’ (feryat etme), hasaset (âdilik), insanları hor görme, hakkını arayamayıp içine kapanık olma gibi durumlar ortaya çıkar.

İffet ahlâkına gelince: İffetten cömertlik, hayâ, sabır, müsamaha, kanaat, takvâ, letâfet, yardımlaşma, zarâfet ve tok gönüllülük ortaya çıkar. İffetin ifrat veya tefrit boyutunda ise şunlar meydana gelir: Hırs, oburluk, yüzsüzlük, pislik, savurganlık, cimrilik, riyâ, kusurları teşhir etme, sonunu düşünmeden işe girişme, boş işlerle meşgul olma, dalkavukluk, hased, başkasının başına gelene sevinme, zenginler karşısında zelil olma, fakirleri hakir görme...

Güzel ahlâkın esasları ise, bahsettiğimiz şu dört hususdur: Hikmet, şecaat, iffet ve adalettir. Geriye kalanı ise teferruattır. Bu dört maddenin kemâl mertebesine ulaşabilen tek insan Allah Rasûlü'dür (s.a.v). Onun dışındaki diğer insanların ise bu kemâle yakınlık ve uzaklıkları farklı farklıdır. Bu dört ahlâkî hususta kim Allah Rasûlü'ne (s.a.v) yakın olursa, o kişi Allah'a (c.c) da yakın olmuş olur. Bu ahlâkî sıfatların kemâlini kendisinde cem eden kişi; insanlar arasında kendisine itaat edilen bir hükümdar olmayı, insanların kendisi etrafında toplanmasını ve tüm fiillerinde model alınmayı hak etmiş demektir. Kim de bu ahlâkî vasıfların tümünden kopup da onların zıttı ile muttasıf olmuş ise, o kişi de insanlardan ve beldelerden sürgün edilmeyi hak etmiştir. Bu kişi huzurdan kovulmuş olan melun şeytana yakınlaşmış olur. Mâdem şeytana yakınlaştı, o zaman o kişiden uzaklaşılması elzem olur. İlk zikredilen insan mukarreb meleklere yakın olmasından ötürü o kişiye yakınlaşmak ve onu örnek almak nasıl gerekli ise, ikinci zikredilen kişiden uzaklaşmak da aynı şekilde gereklidir. Allah Rasûlü'nün (s.a.v) beyan ettiği gibi o, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir.[66]

Kur'ân-ı Kerim bu ahlâkî sıfatların mü'minin vasıflarından olduğuna şöyle işaret etmiştir:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

"Mü'minler ancak Allah'a ve Rasûlüne îman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır."[67]

Allah ve Rasûlüne şüphe duymadan îman etmek demek, yakînin kuvvetidir. O da aklın semeresi ve hikmetin son sınırıdır.

Mal ile mücâhede etmek, şehevî kuvvetin kontrol altına alınmasına bağlı olan cömertliktir.

Nefis ile mücâhede ise akıl ve itidal çerçevesinde öfke kuvvetinin kullanılmasına bağlı olan cesarettir. Allah (c.c) sahabîyi şöyle tavsif etmiştir:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.”[68]

Bu âyette şiddet göstermenin de, merhametli davranmanın da yerinin olduğu işaret buyrulmuştur. Her durum ve şartta şiddet göstermek de, merhametli olmak da kemâl değildir. İşte ahlâkın mânâsı, güzelliği ve çirkinliği, rükünleri, meyveleri ve dalları bahsetmiş olduklarımızdır.

---

[52] Ebubekir el-Vâsıtî’dir. Aslen Ferganalıdır. Cüneydi Bağdadi’nin ilk dönem öğrencilerindendir. Hiç kimse tasavvufun usulleriyle ilgili onun gibi konuşamamıştır. H. 320 yılında vefat etmiştir.

[53] Şah b. Şuca el-Kirmani’dir. Ebû Turab’ın ve Ebû Ubeyd el-Busri’nin arkadaşlarındandır. Hicri 279 yılında vefat etmiştir.

[54] Said b. İsmail b. Said Mansur el-Hayari en-Nişaburi’dir. Aslen Rey şehrindendir. Yahya b. Muaz ve Kirmani ile arkadaşlık yapmıştır.

[55] Sehli Tüsteri’dir. Kendi asrında tasavvufun önderlerindendi. Meşhur kerametleri ve önemli eserleri vardır. Hicri 293 yılında vefat etmiştir.

[56] Ahmed b. İsa’dır. Bağdat ehlinden olup Zünnun-i Mısrî ile arkadaşlık yapmıştır. Hicri 279 yılında vefat etmiştir.

[57] Sâd, 38/71-72.

[58] Bakara, 2/269.

[59] Burada tehevvür kelimesi aşırıya kaçma, radikal olma, ifrata düşme anlamındadır.

[60] Oburluk ve doyumsuzluk anlamındadır.

[61] Pasiflik ve iktidarsızlık anlamında kullanılmıştır.

[62] Çirkin iş yapmak demektir.

[63] Sahtekâr olmak, hile yapmak, dolandırmak anlamında kullanılır.

[64] Geç kavrama, biraz ahmak olma hâlidir.

[65] Bir işin sonunu düşünmeden o işe atılmak demektir.
[66] Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 19135; Müsnedi Şihab, 1165; Bezzar, Keşfu'l Estar, 2468.
[67] Hucurât, 49/15.
[68] Fetih, 48/29.
[61]
[58]
Hucurât, 49/15.
Fetih, 48/29.
[66]
Ahmed b. İsa'dır. Bağdat ehlinden olup Zünnun-i Mısrî ile arkadaşlık yapmıştır. Hicri 279 yılında vefat etmiştir.
Sâd, 38/71-72.
Bakara, 2/269.
Burada tehevvür kelimesi aşırıya kaçma, radikal olma, ifrata düşme anlamındadır.
[53]
Oburluk ve doyumsuzluk anlamındadır.
Pasiflik ve iktidarsızlık anlamında kullanılmıştır.
Çirkin iş yapmak demektir.
Sahtekâr olmak, hile yapmak, dolandırmak anlamında kullanılır.
Geç kavrama, biraz ahmak olma hâlidir.
Bir işin sonunu düşünmeden o işe atılmak demektir.
Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 19135; Müsnedi Şihab, 1165; Bezzar, Keşfu'l Estar, 2468.
[56]
Ebubekir el-Vâsıtî'dir. Aslen Ferganalıdır. Cüneydi Bağdadi'nin ilk dönem öğrencilerindendir. Hiç kimse tasavvufun usulleriyle ilgili onun gibi konuşamamıştır. H. 320 yılında vefat etmiştir.
Şah b. Şuca el-Kirmani'dir. Ebû Turab'ın ve Ebû Ubeyd el-Busri'nin arkadaşlarındandır. Hicri 279 yılında vefat etmiştir.
Said b. İsmail b. Said Mansur el-Hayari en-Nişaburi'dir. Aslen Rey şehrindendir. Yahya b. Muaz ve Kirmani ile arkadaşlık yapmıştır.
Sehli Tüsteri'dir. Kendi asrında tasavvufun önderlerindendi. Meşhur kerametleri ve önemli eserleri vardır. Hicri 293 yılında vefat etmiştir.
[54]
[57]

[63]
[52]
[67]
[59]
[60]
[62]
[55]
[64]
[65]
[68]

3. FASIL:
RİYÂZET[69] YOLUYLA AHLÂKIN DEĞİŞEBİLECEĞİ HUSUSU

Bil ki; tembelliğin baskın olduğu kişi için mücâhede ve riyâzetle uğraşmak, nefis terbiyesi ile meşgul olmak ve ahlâkı güzelleştirmek için gayret göstermek ağır gelir. Onun nefsi kusurlu, eksik ve pisliğe bulaştığı için, bu mücâdeleyi vermesine müsamaha göstermez. O kişi ahlâkın değişmeyeceğini, insanın doğasının değişmesinin mümkün olmadığını zanneder. Bu iddiada bulunan kişi iddiasını ispat etmek için iki delil getirir.

Birincisi: İnsanın fiziği nasıl ki zâhirî sûret ise, onun ahlâkı da bâtınî sûrettir. Zâhirî olan fizik değiştirilemez. Mesela boyu kısa olan kişi kendisini uzun boylu; uzun boylu olan da kendini kısa boylu yapamaz. Yine görünüşü çirkin olan biri de kendisini güzel yapamaz. İşte bâtını çirkin olan kişinin de durumu böyledir.

İkincisi: Bazıları şöyle demiştir: 'Güzel ahlâk şehveti ve öfkeyi boyunduruğu altına almıştır.' Oysa biz uzun gayretler sonucu tecrübe ettik ve öğrendik ki bu, insanın doğası ve mizacının gereğidir ve kesinlikle Âdemoğlundan ayrılmaz. Bunu değiştirmeye çalışmak faydasız bir iş ve zaman kaybından başka bir şey değildir. Çünkü istenilen şey kalbin peşin lezzetlere karşı olan meylini kesmektir ki, bu da olanaksız bir durumdur.

Biz onların bu iddialarına şöyle cevap veririz: Eğer ahlâk, değişimi kabul etmemiş olsaydı, o zaman tavsiyeler, öğütler ve eğitim vermek bâtıl olurdu. O zaman Allah Rasûlü (s.a.v) neden: **"Ahlâkınızı güzelleştirin."** buyurdu? Hayvanların huylarının değiştirilmesi mümkün iken, Âdemoğlu için bu nasıl düşünülemez? Mesela vahşi olan doğan kuşu ehlileştirilebiliyor. Obur olan köpek terbiye ediliyor ve avını yemiyor. At serkeşlikten uysallığa çevrilebiliyor. Bunların hepsi ahlâkın değişeceğini gösterir.

Bu meseleyi vuzûha kavuşturma bağlamında şöyle deriz: Mevcudat ikiye ayrılmıştır.

Birincisi: Usûl ve fürû bakımından Âdemoğlunun hiçbir dahli ve seçim hakkı olmadan yaratılan şeylerdir. Mesela gökyüzü, yıldızlar, insanların iç ve dış organları, diğer canlıların organları gibi. Yani özetle: Varlığı ve kemâli sona ermiş, tam ve kâmil bir şekilde bulunan eşyadır.

İkincisi: Henüz varlığı tamamlanmamış, şart ve imkânlar oluştuğu takdirde, kemâli kabul eden şeylerdir. Bu şart da bazen kulun ihtiyarı ile irtibatlıdır. Mesela hurma çekirdeğine bakalım. Bu çekirdek ne elma ne de hurmadır. Ancak bu çekirdek terbiye edildiği takdirde hurma olma istidadında yaratılmıştır. Aslî olarak o, terbiye edilse bile elmaya dönüşemez. Bir çekirdek bile ihtiyarı ile bazı hâllere dönüşmeyi kabul ediyorsa, insanın da terbiyeyi kabul etmesi gerekir. Öfke ve şehvet de böyledir. Şayet biz onların hiçbir izi kalmayacak şekilde tamamen ikisini yok etmeyi istesek buna güç yetiremeyiz. Ancak biz öfke ve şehveti terbiye ve ıslah etmeyi mücâhede ve riyâzet yoluyla istesek, buna gücümüz yeter. Zaten bize emredilen de budur. Ayrıca böyle yapmamız kurtuluşumuz ve Allah'a kavuşmamızın sebebidir. Evet, insanların mizaçları farklı farklıdır. Bazısı eğitim ve terbiyeyi zor kabul ederken, bazı mizaçlar daha çabuk kabullenir. İnsan tabiatının farklı olmasının iki sebebi vardır.

1- İnsanın fıtratının temelinde dürtü ve temayül kuvveti vardır. Şehvet, öfke ve büyüklenme kuvveti de insanda mevcuttur. Bunlardan değiştirilmesi en zor olanı ve en çok serkeşlik yapanı şehevî kuvvettir. İnsanda mevcudiyet bakımından en eski olanı da şehevî kuvvettir. Nitekim yeni doğan çocuğun fıtratında şehvet yaratılmıştır. Çocuk yedi yaşına geldiğinde belki de ona öfke sıfatı verilir. Daha sonra ise temyiz kuvveti bahşedilir.

2- İnsanoğlu bazen yapısı gereği çok çalışmakla kendine güvenir, mizacına itaat eder ve mizacının güzel ve hoşnut edici olduğuna inanır.

İnsanlar ıslah olmayı kabul etme bağlamında dört mertebeye ayrılır.

1- Hak ile bâtılı, güzel ile çirkini ayırt edemeyecek derecede gâfil olan insandır. Öyle ki bu kişi tüm itikatlardan uzak bir şekilde yaratılmış olduğu fıtrat üzerine kalmış, şehevî arzularının peşinden

gitmemiştir. Bu insan gerçekten hemen terbiyeyi kabul edecek bir yapıdadır ve bu insanın ihtiyaç duyduğu şey öğretmen, rehber ve bir de nefsini mücâhedeye taşıyacak bir dürtüdür. Bunlardan sonra o kişinin ahlâkı en kısa zamanda güzelleşir.

2- Çirkin bir işin çirkin olduğunu bilen, ancak sâlih amel yapmaya alışmamış kişidir. Hatta bu kişiye yapmış olduğu kötü işler süslü gelmiş, şehvetine boyun eğdiği için o işlere bulaşmış, şehveti benliğine gâlip geldiği için doğru bakış açısından kopmuştur. Ancak bu kişi yapmış olduğu fiillerin yanlış olduğunun farkındadır ve işi birinci maddedeki insana göre daha zordur. Zira bu kişinin görevleri kat kat artmıştır. Bu kişinin yapması gereken nefsinde yerleşmiş olan kötülükleri oradan kazımak, nefsine ıslah edici vasıfları dikmektir. Özetle bu kişinin üzerinde durulur ve ilgi gösterilirse, eğitim ve terbiyeyi kabul edecek bir yapıdadır.

3- Kötü ahlâkın gerekli, güzel ve fayda verici olduğuna inanmış kişidir. Bu tiplerin terbiye edilip eğitilmesi neredeyse mümkün değildir ve bunların ıslah edilmesi nadiren umulur. Çünkü dalaletin sebepleri bu kişide katmerli hâle gelmiştir.

4- Bozuk düşünceler üzerine yetişmiş, bu düşünceleri işlemek üzerine eğitilmiştir. Bu kişi şerli işleri yapmada, adam öldürmede, kötülüklerle övünmede görür. Bu tipler yaptıkları çirkinliklerin kendilerini yücelttiği zannına kapılır. Bunlar düzeltilmesi en zor olan insan tipleridir. Bu gibiler hakkında şöyle denilmiştir:

“İhtiyar kişinin riyâzeti zordur; kurdun ise terbiyesi azaptır.”

Bahsettiğimiz dört kısımdan birincisi sadece câhildir. İkincisi hem câhil hem sapkındır. Üçüncüsü hem câhil, hem sapkın hem de fâsıktır. Dördüncüsü ise hem câhil, hem sapkın, hem fâsık, hem de şerlidir.

Onları delil getirirken bir başka hayal ürünü olarak şöyle demişlerdir:

“Âdemoğlu yaşadığı sürece ondan şehvet, öfke, dünya sevgisi ve diğer ahlâkî sıfatlar kopmaz. Bu itibarla terbiye ve eğitim boşunadır.”

Onların bu görüşü hatalıdır. Bir grup bu görüşe kapılarak mücâhededen maksadın bu vasıfların hepsini yok etmek olduğunu zannetmişlerdir. Oysa ne kadar da yanlış düşünmüşlerdir! Mesela şehvet fayda için yaratılmıştır ve bu, insan fıtratında zarûrî olan bir husustur. Mesela yemek şehveti kesilmiş olsa insan ölürdü. Cinsî

şehvet kesilmiş olsaydı nesil yok olurdu. Eğer öfke şehveti tamamen yok olmuş olsaydı o zaman insan, gelecek olan tehlikelere karşı kendisini koruyamaz ve helâk olurdu. Şehvetin aslı kaldığı sürece şehvete ulaştıracak mal sevgisi de kalır. Bu durum da onu mal biriktirmeye sevk eder. İnsandan istenen şey kendisinde bulunan bu vasıfları tamamen yok etmesi değildir. Bilakis insandan istenen şey; bu duygularını ifrat ve tefritten kurtarıp orta yola sokması, mutedil olmasıdır.

Öfke sıfatı ile istenen şey: Saldırganlıkla korkaklık arasında bulunarak kişinin hamiyet sâhibi olmasıdır. Özetle kişi kendi zâtında kuvvetli olmalı, bu kuvvetle beraber akla da boyun eğmelidir. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.”[70]

Onları şiddetli olmakla tavsif etmiştir. Zira şiddet öfkeden doğar. Öfke olmasaydı cihad da olmazdı. Bu durumda nasıl olur da insandan, öfke ve şehveti kökünden yok etmesi istenmiş olabilir? Peygamberler bile öfke sıfatından berî olamamışlardır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ

“Ben ancak bir beşerim. Diğer insanlar gibi öfkelenirim.”[71]

Allah Rasûlü (s.a.v), huzurunda hoşlanmadığı bir şey konuşulduğu zaman yanakları kızaracak kadar öfkelenirdi. Bununla beraber öfkelenmiş olması onu haktan ayırmazdı. O hep hakkı söylerdi. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

“(O takvâ sâhipleri ki;) Öfkelerini yenerler ve insanları affederler.”[72]

Bu âyette Allah (c.c) ‘Öfkelerini yenerler’ buyurmuş; ‘Öfkelerini yok ederler’ şeklinde hitap etmemiştir.

Öfke ve şehveti; aklı yok etmeyecek, akla galebe çalmayacak şekilde mutedil bir noktaya getirmek mümkündür. Hatta tam tersi akıl, öfke ve şehvete galebe edip onları dizginleyebilir. Ahlâkın değişmesindeki murat da budur. Bazen şehvet insanı öyle bir istila eder ki; akıl onu defetmeye güç getiremez ve o kişi fuhşiyata dalar. Ancak riyâzetle bu durum mutedil bir çizgiye getirilebilir. Bu da ahlâkın değişmesinin mümkün olduğunu gösterir. Tecrübe ve gözlemler de bu iddianın şüphe içermeyecek kadar kati olduğuna işaret eder.

Ahlâkta talep edilenin ifrat ve tefrit değil de orta yol olduğuna delil cömertliktir. Cömertlik şer'î olarak övülen bir huydur ve o, savurganlıkla cimrilik arasında mutedil bir yoldur. Nitekim Allah (c.c) orta yol olan cömertliği şöyle övmüştür:

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا
وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا

"(O kullar,) Harcadıklarında ne israf ederler, ne de cimrilik... İkisi arasında orta bir yol tutarlar."[73]

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ
فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun."[74]

Yemek şehvetinde de istenilen, oburluk ile hiç yememek arasında orta yolu tutmaktır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ۚ

"Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Muhakkak ki Allah israf edenleri sevmez."[75]

Öfke hakkındaki ölçü ile ilgili şöyle buyurmuştur:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.”[76]

Allah Rasûlü (s.a.v) ise şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ الأُمُورِ أَوْسَطُهَا

“İşlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır.”[77]

Bunun bir sırrı bir de hakikati vardır. O da saadetin, kalbin bu âlemin arızalarından sâlim olmasına bağlanmış olmasıdır. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

اِلَّا مَنْ اَتَى اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

“Ancak Allah’a kalbiselîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).”[78]

Cimrilik de, savurganlık da dünyevî arızalarındandır. Kalbin bu huylardan arınması şarttır. Yani kalp ne mala meyilli olacak; ne de israf ve cimrilik yapmaya hırslı olacak. Çünkü dağıtmaya alışkın olan kimsenin kalbi vermeye, yığmaya alışkın olan kimsenin kalbi de toplamaya haris olur. Kalbin kemâli iki durumdan da berî olmasıyla mümkündür. Mesela ılık su ne sıcaktır ne de soğuktur; ikisinin ortasıdır. Sanki ılık su, soğuk ve sıcak vasfından berîdir. Cömertlik de bunun gibidir; savurganlıkla cimrilik arasındadır. Cesaret de korkaklıkla saldırganlık arasındadır. İffet de doyumsuzlukla iktidarsızlık arasındadır. Diğer ahlâkî sıfatların da aşırılıkları hep yerilmiştir. Aranan orta yoldur ve bu orta yolu bulmak da mümkündür.

Mürşidin, müride gazabın kötü bir şey olduğunu anlatması, cimriliği yermesi gerekir. Bu hususlarda hiçbir müsamaha göstermemelidir. Çünkü bu konuda mürşid en ufak bir müsamaha gösterirse, mürid öfke ve cimriliğini kalıcı kılmakta bahane edinir ve bunlara ruhsat olduğunu zanneder. Kötü huyları temelinden yıkmaya çalışırsa ve bu konuda gayret gösterirse, itidale ulaşacak şekilde saldırganlığın önüne geçerse, o zaman buradaki en isabetli yol mürşidin gayeye ulaşmak için meseleyi kökten halletmesidir. Ancak bu sırrı müridine vermemelidir. Çünkü bu nokta ahmakların aldandığı yerdir. Aksi takdirde kendi kendine öfke ve cimriliğinin haklı olduğu zannına kapılır.

[69] Nefsin terbiye ve tedib edilmesi demektir.
[70] Fetih, 48/29.
[71] Müslim, 2602; Müsned, 7269.
[72] Âl-i İmran, 3/134.
[73] Furkân, 25/67.
[74] İsrâ, 17/29.
[75] A’râf, 7/31.
[76] Fetih, 48/29.
[77] Şevkani, Fevaidu’l Mecmua, 588.
[78] Şu’arâ, 26/89.

[77]
[76]
[69]
[74]
[72]
[71]
Şu’arâ, 26/89.
Şevkani, Fevaidu’l Mecmua, 588.
[78]
[75]
A’râf, 7/31.
Fetih, 48/29.
Furkân, 25/67.
İsrâ, 17/29.
Müslim, 2602; Müsned, 7269.
Âl-i İmran, 3/134.
Nefsin terbiye ve tedib edilmesi demektir.
Fetih, 48/29.
[73]
[70]

4. FASIL:
GÜZEL AHLÂKA ULAŞTIRAN SEBEPLER

İzah ettiklerimizle anladınız ki güzel ahlâk; akıl kuvvetinin itidaline, hikmetin kemâline, öfke ve şehvet kuvvetlerinin dengeli olmasına, akla ve şeriata muti olmasına bağlıdır. İtidal ise iki cihetten oluşur.

Birincisi: Allah'ın ihsanı olan fıtrî kemâl ile elde edilir. İnsan kâmil bir akılla yaratılır. Fıtrî olarak güzel ahlâk, şehvet ve öfkeyi kontrol altına almak için yeterlidir. Hatta şehvet ve öfke de akıl ve şeriata boyun eğecek şekilde mutedil kıvamda yaratılmıştır. Böyle bir durumda kişi, mürebbi görmeden eğitilmiş, ilim almadan da âlim olmuş olur. Îsâ (a.s), Zekeriyya (a.s) ve diğer tüm peygamberler böyledir. Kesb yolu ile elde edilenlerin mizaç ve tabiat yoluyla da elde edilmesi uzak bir ihtimal değildir. Mesela nice çocuklar vardır ki doğuştan doğru sözlü, cesur ve cömerttir. Bununla beraber alışkanlıkla, insanların içine karışarak da bu huylar elde edilebilir. Bazen de ilim öğrenerek bunlar kazanılır.

İkincisi: Bu huylar mücâhede ve riyâzetle de elde edilebilir. Yani kişi nefsini, arzu edilen amelleri işlemeye sevk eder. Mesela nefse cömertliği kazandırmak için izlenecek yol şudur: Malı infak etmek gibi cömertlerin fiillerini yaparak nefsini zorlamalıdır. Hatta öyle ki; zorlaya zorlaya bu huy kendisinde mizaç hâline gelir ve bundan sonra da infak etmesi kendisi için kolaylaşmış olur. Aynı şekilde kibre mağlup olan kişi tevazu huyunu kazanabilmek için mütevazı insanların fiillerini yapmak için uzun süre çaba harcamalıdır. Böyle davrandıktan sonra kişi neticede mütevazı bir insan olur. Şer'î açıdan övülmüş huyların tümü bu yollarla elde edilir. Buradaki gaye, kişinin yaptığı işten lezzet almasıdır. Cömert kişi malını zorla veren değil, lezzet alarak infak eden kişidir. Mütevazı kişi de gösterdiği tevazudan lezzet alan kişidir. Kişi tüm güzel huyları alışkanlık hâline getirip onlara devam ederek zevk almadıkça, çirkin fiilleri de terk edip

onlardan tiksinerek elem duymadıkça, dinî ahlâk kişinin nefsine yerleşmez. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

جُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ

“Namaz gözümün nûru kılındı.”[79]

İbâdetler zorla yapılır, kötülükleri terk etmek ağır gelirse, bu durum kişi için noksanlıktır ve bu hâl ile insan saadetin kemâl derecesine ulaşamaz. Evet, bu şekilde mücâhede tamamen terkten daha hayırlıdır. Bunun içindir ki Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

“Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”[80]

Allah Rasûlü (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

أُعْبُدِ اللهَ فِي الرِّضَا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَفِي
الصَّبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ

“Allah’a gönül hoşluğu ile ibâdet et. Eğer buna güç getiremiyorsan hoşlanmadığın şeye sabret! Böyle yapmanda senin için pek çok hayır vardır.”[81]

Güzel ahlâkla zaman zaman itaatlerden lezzet almak, zaman zaman da günahları çirkin görmek, vaad edilen saadeti elde etmek için yeterli olmaz. Bilakis bu durumun ömür boyunca daimî olması gerekir. Ömür ne kadar uzun olursa fazilet de o derece kökleşir ve mükemmel olur. Allah Rasûlü’ne (s.a.v) bu bağlamda saadetin ne olduğu sorulduğunda:

طُولُ الْعُمُرِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

“Allah’a itaatte geçen uzun bir ömür.”[82] cevabını vermiştir.

Bu nedenle peygamberler ve veliler ölümü kerih görmüşlerdir. Çünkü dünya âhiretin tarlasıdır. Uzun ömürle ibâdetler ne kadar çok

olursa, alınacak sevaplar da o kadar fazla olur; nefis daha temiz ve pak olur; ahlâk daha güçlü ve köklü olur. İbâdetlerdeki gaye kalbe tesir etmesidir. İbâdetlere ne kadar çok devam edilirse, onların kalbe olan tesiri o kadar fazla olur.

Ahlâkın gayesi: Dünya sevgisinin kalpten çıkartılıp Allah sevgisinin yerleştirilmesidir. Böylece o kalpte hiçbir şey Allah'a kavuşmaktan daha sevimli olmamalı; kişi, tüm malını Onun rızasının yolunda Ona ulaşmak için infak etmeli; kendi emrine verilen öfke ve şehvetini Onun rızası için ve Ona ulaştıracak yolda kullanmalıdır. Bu da ancak akıl ve şeriat muvazenesinde mümkün olur. Akıl ve şeriat muvazenesinden sonra kişi yaptıklarından ferahlık duyar ve lezzet alır. Namazın göz nûru olması seviyesine gelmesini, ibâdetlerin lezzet noktasına varmasını, ulaşılamayacak bir nokta gibi görmemek lazımdır. Zira huylar nefiste hârikulâde hâller oluşturur ki, bu durum biraz önce bahsettiğimiz hususdan daha gariptir. Öyle ki; biz bazen kralları ve nimet içerisinde olan insanları daimî bir hüzün içinde görürüz. Bazen de kumarcıların, oynadıkları kumardan dolayı neşe içinde olduklarını ve bu durumdan lezzet aldıklarını müşâhede ederiz. Oysa kumar belki de onun malını elinden almış, yuvasını yıkmış, onu iflasa uğratmıştır. Ancak o kişi tüm bunlara rağmen kumarı sever ve ondan lezzet alır. Çünkü o, uzun zaman kumarla ünsiyet kurmuş, kendini ona vermiştir.

Güvercin ile oynayan kişinin durumu da böyledir. Güvercin ile oynayan kişi bazen gün boyu güneşin altında ayakta durur ve bundan dolayı bir ıstırap da duymaz. Çünkü havadaki kuşun taklalar atması, hareketler yapması ona neşe verdiğinden dolayı yorgunluğunun farkında bile olmaz. Hatta fâcir bir eşkıya dayağa, kırbaçlamalara, el kesilmelerine ve idama götürülmelerine sabreder, bunlara sabrettiği için de mutluluk duyar. Dahası bunları bir böbürlenme vesilesi kabul eder. Onlardan birine kendi yaptığını veya arkadaşının yaptığını itiraf etmesi istenilse, itiraf etmediği takdirde lime lime kesilme tehdidi ile karşı karşıya gelse, o kişi yine inkârında ısrar eder ve verilecek cezayı hiç önemsemez. Bunun sebebi yaptığı işin iyi bir iş, cesaret ve erkeklik olduğuna inancıdır. Onun çektiği bu zahmetler kendi gözünde iftihar sebebi ve onun madalyasıdır.

Belki de kadınlara benzeyen erkekten daha beter ve kötüsü yoktur. Bu kişi kadınlara benzemek için kıllarını yolar, yüzünü allayıp pullar,

kadınların içine karışır. Ancak sen bu kişiye baktığında kendi hâline sevindiğini, kadınlara benzemekle iftihar ettiğini, bununla kendisi gibi olanlara karşı övündüğünü görürsün. Hacamatçılarla süpürgeciler arasındaki övünme ve böbürlenme, krallar ve ilim adamları arasındaki gibi olur. Tüm bunlar alışkanlık ve bir şeye uzun süre devam etmenin aralarında oluşturduğu ve tanıdığı insanları izlemelerinin neticesidir.

Bir kimse bâtıl bir şeyi âdet hâline getirip ondan lezzet alıyorsa, o bâtıla ve çirkin şeylere meylediyorsa, uzun müddet devam ettiği ve bağlı olduğu hak ve hakikatten neden zevk almasın? Üstelik nefsin bu çirkin işlere meyletmesi mizacın dışında kalan bir durumdur. Mesela kişinin toprak yemeye meyletmesi gibi. Bazen insanlara bu tür alışkanlıklar baskın gelebilir. Ancak kişinin hikmete, Allah sevgisine, Onu tanımaya ve Ona ibâdet etmeye meyletmesi, yemeğe ve içmeye meyletmesi gibi insan mizacının gerektirdiği durum gibidir. İbâdete ve benzerlerine meyletmek Rabbânî bir iştir. Şehvetin arzularına meyletmek ise kendi zâtında garip olan ve mizacına ârız olan bir durumdur. Kalbin gıdası ancak hikmet, mârifet ve Allah sevgisidir. Mizacının gerektirdiği hususların dışına çıkan kimse, başına gelen bir hastalıktan dolayı böyle olur. Mesela midesinden hastalanan kişinin yeme ve içmeye karşı iştihasının olmaması gibi. Oysa yemek ve içmek onun hayat sebebidir. Allah'ın (c.c) dışında bir şeyi sevmeye meyleden kalp, meyli oranında hastalıktan kurtulamaz. Ancak kişi o şeyi Allah sevgisine ve Onun dinine yardımcı olacağı için severse, bu durum hastalığa delalet etmez.

O hâlde bahsedilenlerle senin de bildiğin gibi güzel ahlâkı kazanmak riyâzetle mümkün olur. Riyâzet, kişide mizaç oluncaya kadar fiillerinde kendisini zorlamasıdır. Bu da kalp ile organlar arasında –yani ruh ile beden arasında– şaşırtıcı bir münasebetin neticesidir. Kalpte tecelli eden her sıfat organlarda ma'kes bulur. Hatta öyle ki; organlar, kalpte bulunan o sıfatlardan kati olarak farklı hareket edemezler. Organlarda görülen hareketler kalbin izini taşır. Bir misal ile bunu şöyle açıklayalım: Bir kimse güzel yazı yazma konusunda mahir olmak isterse –ki bu güzel yazı yazma hususu onun kalbinde bir sıfattır– takip etmesi gereken yol, usta kâtibin yaptığı gibi eliyle yazmak, uzun süre pratiğe dökmek ve güzel yazıları taklit etmektir. Böylece nefsini zorlayarak kendisini kâtibe

benzetir. Sonrasında ise bu işe devam ettiği için kâtiplik kendisine yerleşir ve daha önceden zorlayarak hâsıl olan kâtiplik, bu defa tabii olarak kendisinde bir hâl şeklinde mevcut olur. Başlangıçta zorlama ile idi; bu zorlama ile kalbe bir sinyal gönderildi ve sonrasında ise tesiri kalpten organlara indi. Neticede güzel yazı yazmak mizaç hâline geldi.

Aynı şekilde bir kimse fakih olmak isterse, onun için tek yol fakihlerin yaptıklarını yapmaktır ki, o da fıkhı tekrar etmektir. Bu sayede kalbine fıkıh sıfatı yerleşecek ve o kişi, fakih olacaktır.

Yine cömert, iffetli, halim, mütevazı olmak isteyen kişi bu hâller kendisinde mizaç oluncaya kadar o kişilerin yaptıklarını yaparak nefsini zorlamalıdır. Bunları yapmaktan başka çaresi yoktur. Fıkhı talep eden kişinin bir gece tekrar etmekle fıkha nail olmayı ümit etmemesi veya bir gece bırakmakla da fıkıhtan mahrum olmayı düşünmemesi gibi nefsini terbiye ve tekmil etmek, onu sâlih amellerle süslemek isteyen kişi de buna bir günlük ibâdetle nail olmaz, bir günlük günahla da ondan mahrum bırakılmaz. Bizim: “Bir büyük günah ebedî bahtsızlığı gerektirmez.” sözümüzün anlamı budur. Ancak bir gece tembelleşen kişi bunu yavaş yavaş alışkanlık hâline getirir, sonra da nefis tembellikle ünsiyet kurar, sonrasında doğrudan fıkıh ilmini tahsil etmeyi bırakır ve fıkhın faziletini kaçırmış olur. Küçük günahları işlemek de aynen böyledir. Biri diğerini çeker, birbirine eklenir, derken son nefeste îmanı temelinden yıkmakla ebedî saadeti de kaçırmış olur. Bir gece fıkhı tekrar etmekle fıkıh, kişinin kalbine tamamıyla girmez. Fıkıh ilmi kişide azar azar ve tedrîcî olarak görülür. Aynen bedenin azar azar büyüyüp, boyun da azar azar uzaması gibi. Bunun gibi tek bir itaat de nefis terbiyesi ve tezkiyesinde hemen tesirini göstermez. Ancak kişinin az ameli küçük görmemesi gerekir. Nefis terbiyesinde çok amel tesir gösterir; ancak o çok ameller de tek tek amellerden teşekkül etmiştir. Bu itibarla her bir amelin nefis terbiyesinde tesiri vardır. Gizli bile olsa hiçbir itaat yoktur ki kalbe tesiri olmasın ve sevabı da bulunmasın. Sevap da, günah da kalbin üzerindeki tesirine göre olur.

Nice fakihler vardır ki bir gün ve bir gecenin ihmal edilmesini önemsememiş, peş peşe onları ertelemiş ve fıkıh öğrenmeyi kabullenmek o kişinin mizacı olmaktan çıkmıştır. Küçük günahları basit görmekte de durum aynıdır. Kişi tevbe etmeyi, günahların

zulmeti kalbinde yığın yığın olup da artık tevbe etmenin mümkün olmadığı bir raddeye gelinceye kadar veya ecel ansızın kapısını çalıncaya kadar erteler. Zira az, çoğa dâvet eder ve kalp, şehvet zincirleriyle prangalanır. Sonrasında ise o prangalardan kurtulmak mümkün olmaz. Bunun anlamı şu âyette murat edilen tevbe kapısının onların yüzüne kapanmasıdır:

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا

“Önlerinden bir set ve arkalarından da bir set çektik.”[83]

Bu nedenle Ali (r.a) şöyle demiştir: “Îman, kalpte beyaz bir nokta şeklinde ortaya çıkar. Îman arttığı zaman bu beyaz nokta da büyür. Eğer kulun îmanı kemâle ererse, o zaman kalbin tümü bembeyaz olur. Nifak da kalpte siyah bir nokta şeklinde ortaya çıkar. Nifak arttığı zaman bu siyah nokta da büyür. Nifak da zirveye çıkınca artık o kalbin tümü kapkara bir hâle gelmiş olur.

Eğer sen güzel ahlâkın bazen fıtrat ve mizaçla oluştuğunu, bazen güzel fiilleri huy hâline getirmekle meydana geldiğini, bazen de güzel işler yapan insanların izlenmesi ve onlarla arkadaşlık yapılması ile teşekkül ettiğini bilirsen –ki onlar hayrın dostları, salahın kardeşleridir– o zaman mizacın hayır ve şer tabiatından bir şeyler çalabileceğini de anlarsın. Mizacı oluşturan üç husus kimde tecelli eder de mizaç, huy ve bilgi olarak fazilet sâhibi olursa, o kişi faziletin zirvesinde olur.

Kimin de mizacı âdi olursa, kötü dostlar onun için bir araya gelir ve bu kişi de onlardan öğrenir, şerrin sebepleri ona kolay duruma gelir ve bu vaziyet onda alışkanlık hâline gelirse, işte bu kişi de Allah’tan (c.c) son derece uzaklaşmış olur. Bu ikisinin arasında muhtelif dereceler vardır. Alt ve üst derecelerin her biri kişinin sıfat ve hâlleri neyi gerektiriyorsa ona göre şekillenir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.”[84]

وَمَا ظَلَمَهُمُ اللهُ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

“Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”[85]

---

[79] Taberani, Mucemu’s Sağir, 262; Ebû Hanife, Müsned, 466.
[80] Bakara, 2/45.
[81] Benzer lafızlarla bkz: Beyhaki, Şuabu’l İman, 1073.
[82] Müsnedi Şihab, 312; Tarihi Bağdadi, 6/504.
[83] Yâsîn, 36/9.
[84] Zilzâl, 99/7-8.
[85] Nahl, 16/33.

Zilzâl, 99/7-8.
Nahl, 16/33.
Bakara, 2/45.
Benzer lafızlarla bkz: Beyhaki, Şuabu’l İman, 1073.
Müsnedi Şihab, 312; Tarihi Bağdadi, 6/504.
Yâsîn, 36/9.
[85]
Taberani, Mucemu’s Sağir, 262; Ebû Hanife, Müsned, 466.
[80]
[82]
[79]
[83]
[84]
[81]

5. FASIL:
AHLÂKI GÜZELLEŞTİRMENİN YOLU

Daha önceden de bahsettiğim gibi: Ahlâkta mutedil olmak düzgün psikolojiden, itidalden sapmak ise bozuk psikolojiden kaynaklanır. Aynen bedenin yapısındaki mutedilliğin bedenin sağlığından, bedenin yapısındaki anormalliğin ise hastalıktan meydana gelmesi gibi. Beden için şöyle örnek verelim: Çirkin ve âdi huyları yok ederek, güzel ve faziletli huyları da iktisab ederek nefsi tedavi etmek, bedendeki hastalıkları bertaraf edip sağlığı iktisab etmek gibidir. Mizacın temeline itidal hâkim olduğu hâlde bazen gıda, hava veya başka bir hâlden dolayı hastalıklar ârız olur. Çocuğun durumu da böyledir. Çocuk doğarken mutedil ve fıtratı sağlam bir şekilde doğar. Ancak sonradan anne babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar. Yani öğrenerek ve alışkanlıklarla rezil işler kesbedilmiş olur.

Beden ilk yaratıldığında olgun ve kâmil olarak yaratılmamıştır. Beden gıda ile beslenerek büyür ve kuvvetlenir. Nefis de işte böyledir. Tekâmülü kabul edecek kabiliyetten nakıs yaratılmıştır. Nefsin tekâmüle ermesi de eğitimle, ahlâkın güzelleştirilmesiyle ve ilim gıdası ile olur.

Beden sağlam olursa tabibin vazifesi sağlığı koruma kurallarını açıklamaktır. Eğer beden hasta ise, onu sağlığına kavuşturacak tedaviyi uygular. Nefis için de durum aynıdır. Eğer nefis temiz, pak ve terbiye edilmiş ise, onun muhafazası için gayret göstermek, kuvvetini ve parlaklığını daha ziyâdeleştirmek gerekir. Eğer nefiste kemâl ve temizlik yok ise, o zaman bunları kazandırmak için çaba göstermek gerekir. Aynı şekilde bedenin dengesini bozan hastalıklar nasıl ki o sebeplerin zıttı ile tedavi ediliyorsa –mesela ateşli hastalıklar soğuklukla, soğuk algınlığı sıcaklık ile tedavi edilmesi gibi– kalp hastalığı olan rezil işler de onların zıttı ile tedavi edilir. Örneğin cehalet hastalığı ilimle, cimrilik hastalığı cömertlikle, kibir hastalığı

tevâzuyla, oburluk hastalığı ise her istediğini yemekten kaçınmakla tedavi edilir.

Fiziksel hastalıklar için ilaçların acılığına, diyet sabrının zorluğuna nasıl katlanılıyorsa, kalp hastalıklarının tedavisi için de mücâhede ve sabır göstermenin zorluklarına katlanmak daha gereklidir. Kişi fiziksel hastalıklardan ölümle kurtulur. Ancak kalp hastalıkları öyle bir illettir ki, ölümden sonra da –Allah korusun– ebedî vebali olacak şekilde daimîdir.

Her soğuk olan şey, sebebi itibarı ile sıcak olan hastalıkları gidermez. İlacın azlığına ve çokluğuna, devamlı olup olmamasına, hafif ve ağırlığına göre değişir. Bu nedenle kesinlikle o ilacın fayda verici dozunu bilmek gerekir. Eğer ilacın dozu iyi ayarlanmazsa, bu defa hastalık daha da artabilir. Aynen bunun gibi çirkin huyların da tedavi edilmesi gereken dozları vardır. İlacın dozu hastalığın seviyesine göre ayarlanır. Hatta doktor, hastalığın sıcaktan mı yoksa soğuktan mı kaynaklandığını bilmeden tedavi etmez. Eğer hastalık sıcaktan kaynaklanıyorsa, fazla mı yoksa düşük mü diye onun derecesini bilmesi gerekir. Doktor bunları öğrendikten sonra bu defa hastanın bedeninin durumuna, mevsimine, hastalığın çeşidine, hastanın yaşına ve diğer durumlara baktıktan sonra tedavi uygular.

Aynen doktor gibi kendisine tâbi olunan şeyh de böyledir. O, müridlerin ve irşad olmak isteyen kişilerin kalplerini tedavi ederken, onların ahlâklarını ve hastalıklarını bilmeden riyâzet ve sorumlulukları onlara yüklememelidir. Nasıl ki bir doktor her hastaya aynı tedaviyi uyguladığında o hastaların çoğunu öldürürse, şeyh de müridlerine riyâzetle ilgili tek bir üslûp ve yöntemi işaret ederse o müridlerini helâk eder, onların kalplerini öldürür. Şeyhin yapması gereken müridin hastalığına, ahvâline, yaşına, mizacına, bünyesinin riyâzetin ne kadarını kaldıracağına bakması gerekir. Eğer mürid bu yola yeni girmiş ve şeriatın hudutlarını bilmiyorsa, şeyh öncelikle temizliği, namazı ve zâhirî ibâdetleri öğretmelidir. Eğer mürid haram mallarla meşgul oluyorsa ya da günahların içindeyse, öncelikle ona o günahları terk etmesini emretmelidir. Eğer mürid zâhirini ibâdetlerle süslemişse, zâhirî organlarını günahlardan temizlemişse, bu defa şeyhi onun hâl ve hareketlerindeki ipuçlarıyla kalp hastalıklarını ve ahlâkını anlamak için bâtınî yönüne bakar. Eğer müridin zarûrî ihtiyaçlarını giderecek orandan fazla malı varsa, o malı ondan alıp

hayrî işlere sarf etmelidir. Bu sûretle müridinin kalbini mal telaşından kurtarır ve artık onun mala meyli kalmaz. Eğer şeyh bönlük, kibir, gurur gibi sıfatların müridine gâlip geldiğini görürse, ona çarşıya çıkıp dilenmesini emredebilir. Çünkü kibir ancak zilletle kırılabilir. Dilencilikten daha büyük zillet ise yoktur. Şeyh, müridinin kibri kırılıncaya kadar onu bununla mükellef tutar. Çünkü kibir helâk edici hastalıklardandır. Ahmaklıkta da durum böyledir. Eğer şeyh, müridin çok süslendiğini, ilgi çekici şekilde temizliğe meylettiğini ve bundan zevk aldığını görürse, o müridi evin temizliğinde, pis mekânların süpürülmesinde ve mutfak işlerinde istihdam etmelidir. Tâ ki temizlik konusundaki zihin bulanıklığı gitsin. Süslenip püslenmeyi sevenler, rengârenk elbise ve örtülerin peşinden koşanların, kendisini gün boyu süsleyen gelinden farkı yoktur. Kişinin kendine tapması ile puta tapması arasında bir fark yoktur. Her ne zaman bir kul Allah'ın (c.c) dışında bir şeye taparsa, Allah (c.c) o kişiye perdelenir. Bir kimse elbisesi ile helal ve temiz olması haricinde çok ilgilenir ve kalbi de buna meylederse, o zaman o, kendi nefsi ile meşgul olmuş olur.

Riyâzetin İncelikleri

Eğer mürid doğrudan üzerindeki bönlüğü atamıyorsa veya başka çirkin bir sıfatı terk edemiyorsa, o çirkin sıfatın zıddını kolayca yapamıyorsa, o zaman şeyhi onu kötülüğü çok olan insanlardan, kötülüğü daha az olan insanların yanına göndermelidir. Bu durum, suyun kanı temizlemediği vakit kanı önce sidikle, sonra da su ile yıkamak gibidir. Yine bu durum bir çocuğu okula göndermek gibidir. Öyle ki çocuk okula gitmeye önce oyunlarla, topla ve değnek oyunları gibi oyunlarla teşvik ettirilir. Daha sonra oyundan süslenmeye ve güzel elbiseler giyinmeye yönlendirilir. Bundan da yönetici olmaya ve mevki makam talep etmeye; buradan da âhirete teşvik edilir. Eğer kişinin nefsi bir defada mevki makam hırsını bırakamıyorsa, daha hafif makamlara yönlendirilmelidir. Diğer sıfatlarda da durum aynıdır.

Yine şeyh oburluğun müridinde baskın olduğunu görürse, ona oruç tutmayı ve yemeği azaltmayı vazife kılmalı, sonra da ona leziz yemek hazırlamasını ve bu yemeği başkasına ikram etmesini, ancak kendisinin yememesini emretmelidir. Tâ ki müridin nefsi kuvvetli olsun, sabra alışsın ve oburluğuna ket vurmuş olsun. Aynı şekilde

müridin genç olduğunu, nikâha meyilli olduğunu ancak nikâh kıyacak imkânı olmadığını görürse, o zaman oruç tutmasını emretmelidir. Eğer bu şekilde de şehveti sâkinleşmezse, o zaman ona bir gece ekmek yemeden sadece su içmesini, bir gece de ekmek yiyip su içmemesini emretmelidir. Onu et yemekten ve ekmeğine katık yapmaktan men etmelidir. Tâ ki nefsi zelil olsun ve şehveti kırılsın. İradenin başlangıcında açlıktan daha faydalı bir tedavi yoktur.

Şayet öfkenin müridine gâlip geldiğini görürse, o zaman da ona hilm ve sükûtu vazife kılmalı, ona kötü huylu arkadaşları musallat etmeli, kötü huylu arkadaşlarına hizmet ettirmeli ki, nefsi onlarla beraber bulunmaya tahammül etme hususunda alışsın.

Rivâyet edilir ki; zâtın biri nefsini hilme alıştırmak, nefsinden öfkenin şiddetini söküp atabilmek için insanların arasında kendisine küfredecek bir adam kiraladı ki, kendi nefsine sabrı yüklesin, öfkesini yensin ve hilm kendisinde huy hâline gelsin. Bu zât darbı mesel olarak halkın dilinde dolaşmıştır.

Bazıları ise kendilerinde korkaklık ve zayıflık olduğunu hissedince, nefsinde cesaretin var olması için kış ayında dalgalı bir havada deniz yolculuğu yapmıştır. Hind âbidleri ibâdete engel olan tembelliği yenmek için sabaha kadar tek ayaküstünde dikilmek sûretiyle yok etmeye çalışmışlardır.

Bazı şeyhler müridliklerinin ilk dönemlerinde uzun süre ayakta durma hususunda tembel oldukları için, gece boyunca baş aşağı durmayı nefislerine görev kılmışlardır ki, tek ayaküstünde kalmak nefislerine kolay gelsin.

Bazıları mal sevgisini tedavi etmek için tüm mallarını satıp denize atmışlardır. Bunu insanlara mal dağıtarak riyâya düşmekten korktukları için yapmışlardır.

Tüm bu örnekler sana kalp tedavisinin yollarını öğretir. Maksadımız her hastalığın tedavisini burada zikretmek değildir. O bahis ileride gelecektir. Şu andaki gayemiz küllî olan yollara dikkat çekmektir. Öyle ki bu yollara nefsin hoşuna giden ve nefsin meylettiği her şeyin zıttı ile girmek vardır. Allah (c.c) tüm bu yolları aziz Kitabında tek cümle ile şöyle cem etmiştir:

وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ
الْهَوٰى ۙ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَاْوٰى ۚ

“Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırmış kimse için şüphesiz cennet (onun) yegâne barınağıdır.”[86]

Mücâhededе en mühim esas, azimli olmaktır. Kişi arzusunu terk etmeye azmettiği zaman terk etmek için gerekli olan vesileler ona kolaylaştırılır. Bu arzular Allah’tan gelen bir imtihandır ve kul bunlara sabretmeli, bu arzuları terk etmek için paçaları sıvazlamalıdır. Eğer kişi azmi bırakmaya alıştırırsa, o duygu ile ülfet kurmuş ve nefsini ifsat etmiş olur. Eğer azmini bozarsa, o zaman nefsine ceza vermelidir ki, biz bunu ‘Muhasebe ve Murakabe’ bölümünün ‘Nefsi cezalandırmak’ kısmında zikrettik. Şayet kişi, nefsini ceza ile korkutmazsa, nefsi ona gâlip gelir ve arzuları tatmin etmek onun gözüne sevimli bir hâle dönüşür. Böylece riyâzet bütünüyle bozulmuş olur.

---

[86] Nâzi’ât, 79/40-41.

Nâzi’ât, 79/40-41.
[86]

6. FASIL:
KALP HASTALIKLARININ VE BU HASTALIKLARDAN KURTULUP DÜZELMENİN ALÂMETLERİ

Bil ki; insan bedeninin her bir organı kendine has olan fiili icra etmek için yaratılmıştır. Eğer o organ hastalanırsa, o zaman yaratılma maksadı olan o işi ya hiç yapamaz; ya da kısmen yapamaz. Mesela elin hastalığı tutamamak, gözün hastalığı görememek demektir. Aynen bunun gibi kalbin hastalığı da onun yaratılma maksadı olan işi icra edememesi demektir. Kalbin yaratılma maksadı da ilim, hikmet, mârifet, Allah'ı sevmek, Ona ibâdet etmek, Onu zikretmekten lezzet almak, Allah'ı tüm arzularına tercih etmek, tüm şehevî arzularına karşı Ondan yardım istemektir. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım."[87]

Her organın faydası vardır. Kalbin faydası ise hikmet ve mârifettir. Âdemoğlunun bu özelliği onu hayvanlardan ayrı kılar. Çünkü insan; yemek, içmek, cinsellik benzeri kuvvetlerle hayvanlardan ayrıcalıklı olmaz. İnsanı hayvandan ayrıcalıklı kılan husus, eşyayı olduğu hâl üzerine görebilmesidir. Eşyayı eşya yapan, onu yaratan Allah'tır (c.c). Eğer bir insan her şeyi tanıyıp da Allah'ı (c.c) tanımamış olsa, o kişi hiçbir şeyi tanımamış demektir. Mârifetin alâmeti muhabbettir. Kim Allah'ı (c.c) tanırsa, Onu sevmiş olur. Allah sevgisinin alâmeti ise diğer sevgileri ve dünyayı Ona tercih etmemektir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَآؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ
وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا
وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ
فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللهُ بِاَمْرِهِ

“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Rasûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, o zaman Allah, emrini getirinceye (hüküm verinceye) kadar bekleyin.”[88]

Kimin kalbinde Allah’tan daha sevimli bir şey bulunursa, onun kalbi hastadır. Toprak yemek, kendisi için ekmek yemekten ve su içmekten daha sevimli gelen bir mide veya toprak yeme sevgisinden dolayı yeme ve içmeden kesilmiş bir mide nasıl hasta ise, herhangi bir şeyi Allah’tan daha çok seven kalp de o şekilde hastadır. Tüm bunların neticesinde malumdur ki; Allah’ın dilediği kalpler hariç tüm kalpler hastadır. Ancak şu var ki; bedenî hastalıkları o hastalığın sâhibi bilemediği gibi, kalbî hastalıkları da kalbi hasta olan kişiler bilmez. Bilmediği için de bu hastalıktan gâfildir. Eğer kişi kalbindeki hastalığı bilmiş olsa, bu defa o hastalığın tedavisi için gereken zorlu sürece sabretmek ona ağır gelecek. Onun tedavisi ise arzularına muhalefet etmektir ki, bu da ona rûhunun çıkması gibi zor gelir.

Şayet kişi nefsinde o hastalıkların tedavisi için sabır kuvvetini bulsa, bu defa hastalığını tedavi edecek mütehassıs bir doktor bulamaz. Kalp hastalıklarının doktorları âlimlerdir. Ancak kalp hastalıkları onları da kuşatmıştır. Kendisi hasta olan doktorun tedavisine ise pek itibar edilmez. Bu nedenle dert ağır, hastalık müzmin, tedavi de yitiktir. Öyle bir atmosfer oluştu ki; kalbî hastalıklar da, tedavisi de inkâr edilir oldu. Halk dünya sevgisine yöneldi. Amellerin zâhiri ibâdet, bâtını ise âdet ve riyâ oldu. İşte hastalıkların esaslarının alâmetleri bunlardır.

Tedaviden sonra sıhhate kavuşmanın alâmetlerine gelince: Kişinin tedavi olduğu hastalığına bakması gerekir. Eğer tedavi olduğu hastalık Allah’tan uzaklaştıran ve helâk eden cimrilik hastalığı –ki

tedavisi mal infak etmektir– idiyse ve tedavi neticesinde ipin ucunu kaçırıp mal harcamada savurganlık noktasına gelmişse, o zaman bu kişi başka bir hastalığa yakalanmış demektir. Aynen soğuk algınlığının sıcakla tedavi edilme neticesinde sıcağın fazla kaçırılıp kişinin tekrar hasta olması gibi. Burada talep edilen husus ifrat ve tefridi bırakıp savurganlıkla cimrilik arasındaki orta yolu tutmaktır.

Eğer orta yolun ne olduğunu anlamak istersen, kötü huyun gerektirdiği bir işe bak! Bu kötülük, onun zıttı olan iyilikten senin için daha lezzetli ve sana daha kolay geliyorsa, o zaman sende o kötü huy gâliptir. Mesela malı biriktirmek ve eli sıkı olmak, o malı yoksullara vermekten daha kolay geliyorsa, bil ki sana cimrilik huyu gâlip gelmiştir. O zaman infak etmeyi daha da artır. Eğer malı müstahak olduğu yerlerin dışındaki yerlere harcamak, hakkıyla elinde tutmaktan daha çok lezzet veriyor ve daha basit geliyorsa, o zaman sende savurganlık huyu var demektir. Bu durumda malı elinde tutmaya yönel! Sen kendini murakabe ettiğin sürece ve yaptığın fiilleri, onların zorluklarını yaratılışın karşısında mukayese ettiğinde mala karşı meyil konusunda kalbinin irtibatını koparmış olursun. Bu durumda onu savurganlığa ve cimriliğe yöneltmezsin. Hatta bu durumda senin gözünde mal su gibi olur. Onu ancak bir ihtiyaç için veya ihtiyacı olan birine vermek için saklarsın. Bu şekilde yapılırsa harcamak, elde tutmaya tercih edilmemiş olur. Orta yolu tutmuş olan her kalp bu israf ve cimrilik durumundan Allah'a (c.c), selametle ulaşmış olur. Yine kişi diğer kötü huylardan da selim olmalıdır ki, dünya ile ilgili olan şeylere karşı bir bağı olmasın; dünyevî sebeplere de iştiyak duymasın. O zaman kişi Rabbine nefs-i râziye (Rabbinden râzı olan nefis), nefs-i mardiyye (kendisinden râzı olunmuş nefis) ve nefs-i mutmainne (itmi'nane ulaşmış nefis) ile gitmiş olur; peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerden olan mukarreb zümresine dâhil olmuş olur.

وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا

"Bunlar ne güzel arkadaştır!"[89]

İki tarafın (ifrat ve tefritin) ortası gerçek mânâsıyla çok kapalıdır. Hatta kıldan ince kılıçtan keskindir. Şurası su götürmez bir gerçektir ki; bir kimse dünyada Sırat-ı Müstakim üzerinde olursa, o kişi âhirette

de Sırat köprüsünü geçecektir. Sırat-ı Müstakim'den –yani orta yolu kastediyorum– kopup da ifrat ve tefritten birine meyletmeyen, yönelmiş olduğu tarafa karşı kalbi asılı kalmayan kişi çok nâdirdir. Bunun içindir ki; azâba uğramayan veya şimşek gibi bile olsa ateşin üstündeki sırat köprüsünü geçmeyecek hiç kimse yoktur. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ۞ ثُمَّ نُنَجِّي
الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

"İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız."[90]

Yani onların Sırat-ı Müstakim'e olan yakınlıkları, uzaklıklarından daha fazladır. İstikametin zorluğundan dolayı her kulun günde on yedi[91] defa: "Bizi Sırat-ı Müstakim'e ulaştır." demesi farzdır.[92] Zira Fâtiha sûresini her rekâtta okumak farzdır.

Rivâyet edilir ki; bir zât Allah Rasûlü'nü (s.a.v) rüyasında görmüş ve: "Yâ Rasûlallah! Sen: 'Beni Hûd sûresi yaşlandırdı.' buyurmuştun. Bunu niçin söyledin?" diye sorunca Allah Rasûlü (s.a.v): **"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"**[93] âyetinden dolayı." buyurdu.

Orta yolda müstakim olmak son derece müşkil bir durumdur. Ancak insan, istikametin hakikatine ulaşmaya muktedir olamazsa bile, istikamete yakın olmaya gayret etmelidir. Kim kurtulmak istiyorsa bilsin ki sâlih amelden başka kurtuluş yolu yoktur. Sâlih ameller de ancak güzel ahlâktan sâdır olur. Bu itibarla her kul, sıfatlarını ve ahlâkını incelesin ve maddeler hâlinde sıralasın; sonra da birer birer o huylarını tedavi etmekle meşgul olsun.

Allah'tan (c.c), bizi muttakilerden eylemesini niyaz ederiz.

---

[87] Zâriyât, 51/56.
[88] Tevbe, 9/24.
[89] Nisâ, 4/69.
[90] Meryem, 19/71-72.

[91] Müellifi, beş vakit namazda on yedi rekât farz (sabah 2+öğle 4+ikindi 4+akşam 3+yatsı 4=17) olduğundan dolayı böyle söylemiştir.

[92] Namazda Fâtiha'yı okumak Şâfiî mezhebine göre farz, Hanefilere göre vâciptir. Gazâlî hazretleri de Şâfiî mezhebine mensup olduğu için farz demiştir.

[93] Hûd, 11/112.

[93]

[91]

Meryem, 19/71-72.

Namazda Fâtiha'yı okumak Şâfiî mezhebine göre farz, Hanefilere göre vâciptir. Gazâlî hazretleri de Şâfiî mezhebine mensup olduğu için farz demiştir.

Müellifi, beş vakit namazda on yedi rekât farz (sabah 2+öğle 4+ikindi 4+akşam 3+yatsı 4=17) olduğundan dolayı böyle söylemiştir.

Hûd, 11/112.

[87]

Zâriyât, 51/56.

Nisâ, 4/69.

Tevbe, 9/24.

[90]

[88]

[89]

[92]

7. FASIL:
İNSANIN KENDİ KUSURLARINI BİLMESİNİN YOLU

Bil ki; Allah (c.c), bir kulunun hayrını murat ettiğinde, ona kendi nefsinin kusurlarını gösterir. Basîretleri keskin olan kişilerin, ayıpları kendilerine gizli kalmaz. Eğer kul kendi ayıbını bilirse, onu tedavi etmesi mümkün olur. Ancak insanların çoğu kendi nefislerinin kusurları hakkında câhildir. Kardeşinin gözündeki kılı görür ama kendi gözündeki kütük parçasını görmez. Kendi nefsinin kusurlarını bilmek isteyen kişi için dört yol vardır.

Birinci Yol: Nefsin kusurlarını bilen, âfetlerin gizli hâllerine muttali olan bir hocanın huzurunda oturmak, o hocayı kendi nefsine hükmedici olarak kabullenmek, mücâhede hususunda onun işaretine tâbi olmaktır. Mürid ile şeyhin, öğrenci ile hocanın durumu böyledir. Hocası veya şeyhi o kişiye nefsinin kusurlarını ve tedavi yollarını öğretir. Böyle bir mürşidi bu zamanda bulmak çok zordur.[94]

İkinci Yol: Dürüst, basîretli ve dindar arkadaş aramalı, kendi nefsine hâl ve hareketleri kontrol etmesi için o arkadaşı gözcü olarak tâyin etmelidir. Kişi, tiksinmiş olduğu fiillerinden, zâhirî ve bâtınî kusurlardan dolayı o arkadaşı bu kişiyi uyarmalıdır. Dinî önderlerin büyük olanları ve basîret sâhibi insanlar böyle yaparlardı. Ömer (r.a) şöyle demiştir:

“Bana kusurlarımı söyleyen kişiye Allah merhamet etsin.”

Yine Ömer (r.a) bizatihi kendisi Selman’a (r.a), kendi kusurlarını yüzüne söylemesini isterdi. Bir defasında Selman (r.a), Ömer’in (r.a) yanına geldiğinde Ömer (r.a):

“Hakkımda hoşlanmadığın bir şey duydun mu?” diye sordu. Selman (r.a) bu hususta affını istedi. Ömer (r.a) ısrar edince Selman (r.a):

“Bana gelen haberlere göre sen sofranda iki çeşit yemek bulunduruyormuşsun ve birini gece, ötekini de gündüz giydiğin iki elbisen varmış.” dedi. Ömer (r.a):

“Bundan başka sana ulaşan bir şey var mı?” diye sorunca Selman:

“Hayır.” dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a):

“Bu iki şeyi de terk ettim.” dedi.

Ömer (r.a), Huzeyfe’ye (r.a) şöyle demişti: “Sen münâfıklar hakkında Allah Rasûlü’nün (s.a.v) sırdaşı idin. Bende nifak alâmetlerinden bir şey var mı?” Bunu söyleyen, makamı ulvî, değeri âlî olan Ömer (r.a) idi. İşte o, nefsini böyle itham ediyordu.

Aklı çok, makamı yüce olan kimse kendini daha az beğenir, nefsini daha fazla itham eder. Ne yazık ki böyle bir şahsiyet görebilmek çok zordur. Arkadaşlar arasında dalkavukluğu terk edip insanın kusurlarını olduğu gibi söyleyen, ya da hasetliği bırakıp mübalağa etmeden kişinin kusurlarını hatırlatan insan çok nâdirdir. Yine arkadaşların içinde hasud, ayıp olmayan bir şeyi ayıp gibi gören kötü maksatlı veya dalkavukluk amacıyla senin bazı ayıplarını sana söylemeyen tipler eksik olmaz. Bundan ötürüdür ki Dâvûd-u Tai’ye[95]:

“Neden insanların arasına karışmıyorsun?” diye sorulunca o:

“Kusurlarımı gizleyen insanların içine neden karışayım ki?” cevabını vermiştir. Dindar insanlar, başkalarının ikazı ile kusurlarından vazgeçmeyi çok arzulayan insanlardır. Bizim gibi kişiler için ise ayıplarımızı söyleyen, bize nasihat edenler en iğrenç insanlar noktasına vardı. Herhâlde bu durum îman zayıflığının göstergesidir. Kötü ahlâk, zehirli yılan ve akrep gibidir. Eğer bir kişi bize elbisemizin altında akrep olduğunu söylese, hemen elbisemizi çıkartır, o kişiye minnet ve şükran duyarak bu duruma sevinir, bir an önce akrebi üzerimizden atar ve onu öldürmeye çalışırız. Oysa akrebin vereceği zarar bedenedir ve bu zarar bir gün veya birkaç gün sürer. Kötü huyların zararı ise kalbin derinliklerine nüfuz eder ve ölümden sonra binlerce yıl veya ebedî devam etmesinden korkulur. Birinin kötü huylarımızdan dolayı bizi uyarmasına biz sevinmeyiz, o huyları düzeltmek için de çaba göstermeyiz. Üstelik bizi uyaran ve bize nasihat eden kişiye: “Sen de şunları şunları yaptın.” diyerek nasihatinden istifade etmek yerine ona düşmanca davranarak mukabelede bulunuruz. Bu durum, günahların semeresi olarak oluşan kalbin katılığından dolayı oluşmuş bir hâle benziyor. Tüm bunların temelinde îman zayıflığı vardır.

Allah'tan (c.c) bize rüşdü ilham etmesini, ayıplarımızı bize göstermesini, bu ayıpları tedavi etmekle meşgul olmamızı, günahlarımızın farkına varmamızı sağlayan kişilere minnet duymamızı muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

Üçüncü Yol: Düşmanların dilinden kendi nefsinin ayıplarını bilerek ıslah olmaktır. Çünkü öfke dolu gözler kötülükleri açığa çıkartır. Belki de insanın azılı bir düşmanının, kendisi hakkında söylediği ayıplarından istifade etmesi dalkavuk bir arkadaşının, ayıplarını gizleyerek onu meth-u sena etmesinden daha çok fayda vericidir. Ne yazık ki insan tabiatı düşmanını yalanlamaya ve o düşmanının söylediklerini hasedinden dolayı söylediğine hamletmeye meyyaldir. Ancak basîretli kişi düşmanının söylediklerinden istifade etmeyi göz ardı etmez. Çünkü kendi kusurlarının düşmanlarının dilinde dolaşması kaçınılmazdır.

Dördüncü Yol: İnsanların arasına karışarak onlarda görmüş olduğu tüm çirkin huylarla ilgili kendisini yoklamaktır. Zira mü'min, mü'minin aynasıdır. Onların kusurlarından kendi kusurlarını görür ve mizaçların hevâya uyma hususunda birbirlerine yakın olduğunu bilir. Onların birinde var olan kusurun aynısı, daha azı veya daha çoğu diğerinde de bulunur. Bu itibarla mü'min kendi nefsini yoklamalı ve başkasını yermiş olduğu çirkinlikler hususunda kendi nefsini arındırmalıdır. Te'dib edici olarak bu bile kâfidir.

Îsâ'ya (a.s): "Seni kim te'dib etti?" diye sorulunca o:

"Kimse beni te'dib etmedi. Câhilin cehâletini çirkinlik olarak gördüm ve ondan kaçındım." dedi.

Tüm bunlar, nefsin ayıplarını gören, zeki ve ârif, dinî hususlarda şefkatli olan ve nasihat eden, kendini ıslah ettikten sonra insanların ıslahı için uğraş veren bir hocayı bulamayanlar için çare yollarıdır. Bunları bulan kişi doktorunu bulmuş demektir. Bu itibarla kendisini hastalıktan ve helâk olmaktan kurtaracak o kişiyi bırakmamalıdır. Zira kişinin reçetesi tam da o hocadır.

---

[94] İmam-ı Gazâlî hazretleri bu sözü kendi dönemi için (d.1058-ö.1111) söylemişken, bizim zamanımızda yaşasaydı acaba ne düşünür, ne söylerdi? (Tercüme Eden).

[95] Dâvûd b. Nusayr et-Tai'dir. Tasavvufun önde gelen isimlerinden biridir. Ebû Hanife'nin öğrencilerinden, Fudayl b. Iyad'ın

ise arkadaşlarındandır. Mevki-makamı bırakıp uzleti tercih etmiştir. Zâhid ve takvâ sâhibi olup sayılamayacak kadar menkıbeleri mevcuttur. H. 165 yılında vefat etmiştir.
[94]

Dâvûd b. Nusayr et-Tai'dir. Tasavvufun önde gelen isimlerinden biridir. Ebû Hanife'nin öğrencilerinden, Fudayl b. Iyad'ın ise arkadaşlarındandır. Mevki-makamı bırakıp uzleti tercih etmiştir. Zâhid ve takvâ sâhibi olup sayılamayacak kadar menkıbeleri mevcuttur. H. 165 yılında vefat etmiştir.

İmam-ı Gazâlî hazretleri bu sözü kendi dönemi için (d.1058-ö.1111) söylemişken, bizim zamanımızda yaşasaydı acaba ne düşünür, ne söylerdi? (Tercüme Eden).
[95]

8. FASIL:
KALP HASTALIKLARININ KAYNAĞININ ŞEHVETLERE UYMAK VE BU HASTALIKLARIN TEDAVİSİNİN ŞEHVETLERİ TERK ETMEK OLDUĞUNA DAİR ŞER'Î DELİLLER VE BASÎRET EHLİNDEN GELEN RİVÂYETLER

Bil ki; bahsetmiş olduklarımızı ibret nazarı ile düşünürsen basîret gözün açılır, kalp hastalıkları ve bunların ilaçları ilim ve yakîn nûru ile sana inkişaf eder. Eğer bundan âciz kalırsan, yapman gereken taklit edilmeyi hak etmiş olan kişiyi taklit ederek îman ve tasdik hususlarını elden kaçırmamandır. Zira ilmin dereceleri olduğu gibi, îmanın da dereceleri vardır. İlim ise îmandan sonra elde edilir ve onun arkasındadır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

يَرْفَعِ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

"Allah, içinizden îman etmiş olanlarla, kendilerine ilim verilmiş bulunanların derecelerini yükseltir."[96]

Her kim şehvete muhalefet etmenin Allah'a giden yol olduğunu tasdik ederse, bunun sebebini ve sırrını bilmese de o kişi îman etmiş

demektir. Eğer zikretmiş olduğumuz şehvetlerin yardımcı unsurlarını, sebeplerini ve sırlarını bilirse, o kişi de ‘İlim verilen’ kişidir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَكُلًّا وَعَدَ اللهُ الْحُسْنٰى

“Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir.”[97]

Bu mesele ile ilgili îmanı gerektiren hususlar Kur’ân’da, sünnette ve âlimlerin sözlerinde sayılamayacak kadar çoktur. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“Nefsini kötü arzulardan uzaklaştırmış kimse için, cennet onun yegâne barınağıdır.”[98]

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى

“Onlar Allah’ın kalplerini takvâ ile imtihan ettiği kimselerdir.”[99]

Allah Rasûlü (s.a.v) ise şöyle buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ بَيْنَ خَمْسِ شَدَائِد: مُؤْمِنٌ يَحْسُدُهُ و مُنَافِقٌ يَبْغُضُهُ

وَكَافِرٌ يُقَاتِلُهُ و شَيْطَانٌ يُضِلُّه و نَفْسٌ تُنَازِعُهُ

“Mü’min, beş güçlük arasındadır. Kendisine haset eden mü’min, buğz eden münâfık, savaşan kâfir, saptıran şeytan, çekişip duran nefis.”[100]

Nefsin, mü’min ile çekişen bir düşman olduğu gayet açıktır ve mü’min ona karşı mücadele etmelidir. Rivâyet edilir ki; Allah (c.c), Dâvûd’a (a.s) şöyle vahyetmiştir:

“Ey Dâvûd! Dostlarını şehvetle yiyip içmeye karşı uyar! Zira kalpler dünyevî şehvetlere asılıdır. Onların akılları bana karşı perdelidir.”

Îsâ (a.s) da şöyle demiştir: “Hâlihazırdaki arzularını, görmedikleri vaatler için terk edenlere müjdeler olsun!”

Allah Rasûlü (s.a.v), savaştan dönen orduya: **“Merhabalar! Küçük cihaddan büyük cihada döndünüz.”** buyurdu. Allah Rasûlü’ne (s.a.v):

“Büyük cihad nedir?” diye sorulunca, Allah Rasûlü (s.a.v): **“Nefisle cihad etmek.”** buyurdu.[101]

Başka bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

“Mücahid, Allah’a itaat uğruna nefsine cihad açandır.”[102]

Diğer bir hadis ise şöyledir:

أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَقْوَى اللهِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ

تُخَاصِمُكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَلْعَنُ بَعْضُكَ بَعْضًا، إِلاَّ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ وَيَسْتُرَ

“Nefsinden sana gelecek eziyetten korun! Allah’a isyan etme hususunda nefsinin arzularına uyma! Aksi takdirde kıyâmet günü nefsin senden dâvâcı olur, bazı organların diğer organlarına lanet okur. Ancak Allah’ın bağışlaması ve örtmesi durumu hariç.”[103]

Büyüklerin Sözleri

Süfyan-ı Sevri[104] şöyle demiştir: “Nefsimden daha çetin olan bir şeyle mücâdele etmedim. Bu mücâdele bazen lehime, bazen aleyhime oldu.”

Ebû’l Abbas el-Mevsili, nefsine şöyle demiştir: “Ey nefsim! Ne dünyada kralların oğlu ile beraber nimetler içindesin, ne de âbidlerle beraber âhiret talebi için mücâhede hâlindesin. Ben seni sanki cennet ile cehennem arasında hapsedilmiş olarak görüyorum. Utanmıyor musun sen bu hâlinden?”

Hasan-ı Basri de şöyle demiştir: “Serkeş bir atın gem vurulmaya olan ihtiyacı, senin nefsine gem vurulmasından daha fazla değildir.”

Yahya b. Muaz Razi[105] şöyle demiştir: “Riyâzet kılıcını kullanarak nefsinle mücâhede et. Riyâzet dört şekilde olur. Az yemek, az

uyumak, az konuşmak ve insanların eziyetine katlanmaktır. Az yemekten dolayı şehvetler ölür. Az uyumaktan dolayı irade keskin olur. Az konuşmaktan dolayı âfetlerden selamete erilir. Eziyetlere tahammül etmekle de gayeye vâsıl olunur. Bir kul için öfke anında sâkin olabilmek ve eziyetlere sabredebilmekten daha zor bir şey yoktur. Eğer nefiste şehvet ve günah isteği harekete geçerse, boş sözlerin tatlılığı coşarsa, ona karşı teheccüd namazıyla, az yeme ve az uyuma kılıcı çekilerek mücâdele edilmelidir. Kişi bu kılıcı az konuşmak ve tevazu eliyle sallayıp ona vursun. Tâ ki bu şekilde zulüm ve intikamdan kurtulsun ve diğer insanlar onun şerrinden emin olsun, bu sûretle nefsini şehvet karanlığından ve onun âfetlerinden muhafaza etmiş olsun. Böyle olunca nefis temiz ve nurlu, latif ve rûhanî olur, hayır sahalarında cirit atar, itaat yollarında turlar. Aynen rahvan atın meydanlarda süzülmesi, bir kralın bostanlarda gezintiye çıkması gibi olur.”

Yine Yahya b. Muaz şöyle der: “İnsanın düşmanı üç tanedir. Bunlar: Dünyası, şeytanı ve nefsidir. Zühd ile dünyadan, muhalif olmakla şeytandan, şehvetleri terk ederek de nefisten korun!”

Bilge insanlardan biri şöyle demiştir: Nefis kime gâlip gelirse, o kişi şehvet bataklığında esir, hevâ hapishanesinde mahsur ve yuları nefsinin elinde kahru perişan bir hâle düşer. Nefsi, yularını tuttuğu bu adamı istediği tarafa sevk eder ve faydalı işlere karşı kalbine set çeker.

Cafer b. Humeyd şöyle demiştir: “Nimetin değerinin ancak nimetin yitirilmesinden sonra bilineceği hususunda âlimler ve bilge insanlar ittifak etmişlerdir.”

Ebû Yahya el-Verrak da şöyle demiştir: “Kim organlarını şehvetlerle razı ederse, kalbine nedamet ağacı dikmiş olur.”

Vuheyb b. el-Verd[106] de şöyle demiştir: “Ekmekten fazlası şehvettir.” Yine o şöyle demiştir: “Kim dünya şehvetlerini severse, zillete hazırlansın!”

Rivâyet edildiğine göre: Yusuf (a.s) hazine vekilliğine getirilip memleketin seçkini olan on iki bin kişilik bir kafile ile yolculuğa çıktığı sırada, Aziz’in karısı (Züleyha) onun yoluna çıkarak:

“İsyan sebebi ile hükümdarları köle, itaatleri sebebiyle de köleleri kral yapan Allah’ı tesbih ve takdis ederim. Muhakkak ki hırs ve arzular kralları köle yapar. Müfsitlerin cezası budur. Sabır ve takvâ

ise köleleri kral yapar.” dedi. Yusuf (a.s) ise Allah’ın haber verdiği üzere şöyle dedi:

إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

“Kim (Allah’tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”[107]

Cüneydi Bağdadi şöyle anlatır: Bir gece uykum kaçmıştı. Virdimi yapmak için kalktım ancak sair zamanlarda bulduğum lezzeti bulamadım. Uyumaya çalıştım uyuyamadım, oturmaya çalıştım ama oturamadım. Derken kendimi dışarı attım. Bir de baktım ki sokakta yola serilmiş, cüppesine sarılmış bir adam! Beni gördüğünde:

“Ey Eba’l Kasım! Biraz bakar mısın?” dedi. Ben:

“Efendim, hiç haber vermeden geldiniz!” dedim. O:

“Bilakis, ben Allah’tan senin kalbini bana yönlendirmesini istedim.” dedi. Ben:

“Allah (c.c) istediğini yerine getirdi. Peki, ne istiyorsun?” dedim. O:

“Nefsin derdi ne zaman dermana dönüşür?” diye sorunca ben:

“Nefis, arzularına muhalefet ettiği zaman.” dedim. Bunun üzerine nefsine:

“İyi dinle! Ben sana bunu yedi kere söyledim ama sen dinlemedin. Şimdi Cüneyd’den duydun mu bunu?” dedi ve dönüp gitti. Ben o kişiyi tanımıyordum.

Yezid er-Rakkaşi şöyle demiştir: “Dünyada benden soğuk suyu uzak tutun ki, belki bu sayede ondan âhirette mahrum bırakılmam.”

Bir adam Ömer b. Abdulaziz’e:

“Ne zaman konuşayım?” diye sorunca, Ömer b. Abdulaziz:

“Canın susmayı istediği zaman.” dedi. O kişi:

“Peki, ne zaman susayım?” dediğinde Ömer b. Abdulaziz:

“Konuşmak istediğin zaman.” dedi.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: “Cenneti arzulayan dünyada şehvetlerden uzak durur.”

Mâlik b. Dinar[108] bir gün sokakta yürürken bir şeyi gördü ve canı onu çekti. Bunun üzerine nefsine: “Sabret! Benim o şeyi yemene engel olmam bende değerli olmandan dolayıdır.” dedi.

Hülasa olarak: Âlimler ve bilge insanlar, âhiret saadetini elde etmenin tek yolunun nefsi arzularından menetmek ve nefsin

arzularına muhalefet etmek olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna inanmak şarttır. Fakat terk edilmesi gerekenler ve gerekmeyenlerle ilgili detaylar ise ancak bahsettiklerimizle anlaşılabilir.

Riyâzetin Hülasası ve Esrarı

Nefsin, kabre gelmeyecek olan şeylerden ancak zaruret miktarı faydalanması gerekir. Kişi yeme, evlenme, giyinme ve barınma hususlarında zaruret ve muhtaç olduğu kadarıyla yetinmelidir. Eğer o bunlardan daha çok faydalanırsa, o zaman onlarla ünsiyet ve ülfet kurmuş olur. Bunlar sebebiyle de öldükten sonra tekrar dünyaya dönmek ister. Oysa dünyaya dönmek isteyenler sadece hiçbir şekilde âhirette nasibi olmayan kişilerdir. Bundan kurtulmanın yolu ise kalbin Allah ile meşgul olması, Onu sevmesi ve tefekkür etmesi, diğer şeyleri bırakıp Ona yoğunlaşması ile mümkündür. Buna da ancak Allah'ın gücü yeter. Dünyalıktan zikir ve fikre engel olacak şeyleri giderecek kadarıyla yetinmek gerekir. Kim bu hususun hakikatine ulaşamazsa, en azından bu hakikate yaklaşmaya çalışsın. İnsanlar bu konuda dört sınıfa ayrılır.

1- Kalbi Allah'ı zikirle dolan kişidir. Bu kişi zarûrî geçim miktarının ötesinde dünyaya yönelmez. İşte bu kişi sıddıklardandır. Böyle bir mertebeye ancak uzun süreli riyâzetle ve şehvetlere sabretmekle ulaşılabilir.

2- Dünyanın, kalbini istila ettiği insanlardır. Bu kişinin kalbinde Allah'ı hatırlayacak yer kalmamıştır. Onun Allah'ı hatırlaması kalbiyle değil diliyle olur. Bu kişi helâk olanlar zümresindendir.

3- Hem dünya hem de din işleri ile meşgul olan; ancak kalbine dinî işlerin gâlip geldiği kişidir. Bu kişi cehenneme uğrayacaktır ancak kalbinde bulunan Allah'ın zikri oranında hızlıca cehennemden kurtulacaktır.[109]

4- Hem dünya hem de âhiret işleri ile meşgul olan; ancak dünyevî işlerin kalbine gâlip geldiği kişidir. Bu kişi cehennemde uzun süre kalacak olsa bile oradan çıkacağı muhakkaktır. Zira her ne kadar dünyayı hatırlamak kalbine daha gâlip gelse de, kalbinde Allah'ın zikrinin kuvveti vardır ve kalbinin derinliklerine bu zikir yerleşmiştir.

Allah'ım, senin perişan etmenden yine sana sığınırız. Zira sığınılacak olan ancak sensin.

Belki de biri çıkıp da: “Mubah olan şeylerden istifade etmek mubahtır. Bu mubahlardan faydalanmak nasıl olur da kişiyi Allah’tan uzaklaştırabilir?” diyebilir. Ancak onun bu sözü zayıf bir hayalden ibarettir. Zira dünya sevgisi her kötülüğün başı[110], her iyiliğin yok oluşunun müsebbibidir. İhtiyaçtan fazla olan mubahlar da Allah’tan uzaklaşmanın sebebidir. Biz bunu ‘Dünya’nın Zemmi’ bölümünde zikredeceğiz.

İbrahim Havvas[111] şöyle anlatır: Bir defasında Lükam[112] dağına çıkmıştım. Orada bir nar ağacı gördüm ve canım nar çekti. Derken bir tane kopardım ve o narı yardım. Tadının acı olduğunu görünce onu attım ve yoluma devam ettim. Yolda başına arıların üşüşmüş olduğu bir adamın uzanmış olduğunu gördüm. Ona:

“Selamun aleykum.” dedim. O da:

“Aleykum selâm ey İbrahim!” dedi. Ben:

“Beni nasıl tanıdın?” diye sorduğumda o:

“Allah’ı tanıyana hiçbir şey gizli kalmaz.” dedi. Ben:

“Senin Allah ile hemhâl olduğunu görüyorum. Ona dua etsen de, seni bu arıların sokmasından kurtarsa!” dedim O da:

“Ben de senin Allah ile hemhâl olduğunu görüyorum. Sen de Ondan seni nar hevesinden kurtarmasını dilesen! Kişi narı ısırmanın elemini âhirette hisseder; oysa arıların ısırması sadece dünyada elem verir.” dedi ve ben de oradan ayrılıp yoluma koyuldum.

Sırrî Sekatî[113] şöyle der: “Kırk yıldır nefsim pekmeze ekmeği batırıp yemek istiyor ama ben ona itaat etmiyorum.”

O hâlde: Âhiret yoluna girmek için gerekli olan kalbin ıslahı, ancak kişinin nefsini mubah olan yiyeceklerden alıkoymasıyla mümkün olur. Şayet nefis bazı mubahlara karşı engellenmezse, o zaman yasak olan şeylere tamah eder. Kim dilini gıybetten ve fuzûlî kelamdan muhafaza etmek isterse, Allah’ı zikretmek ve dindeki mühim işler hariç sükût etmesi şarttır. Tâ ki konuşma arzusu onda ölür ve sonrasında hak olan şeyler hariç konuşmaz. Bu durumda onun sükûtu da, konuşması da ibâdettir. Göz, her şeye bakmayı alışkanlık hâline getirirse, helal olmayan şeylere bakmaktan kendini koruyamaz. Diğer arzu ve isteklerde de durum böyledir. Zira helali arzu eden şey haramı da arzular. Şehvet tektir ve kişiye farz olan husus nefsini haramlardan korumaktır. Eğer şehvetin (helal yoldan) zaruret miktarıyla yetinmezse, o zaman şehvet ona gâlip gelir.

Mubah âfetlerinin bir tanesi işte budur. Bunun ötesinde ise daha büyük âfetler vardır. O da bir nefsin dünyada nimetler içinde hoşnutluk içinde olması, dünyaya meyletmesi, dünyalıkla şımarması ve böbürlenmesidir. Hatta öyle olur ki, kişi ayılamayan bir sarhoş gibi hiç kendine gelemez. Dünyevî şeylerle böyle sevinmek, damarlara sirâyet eden öldürücü bir zehirdir. Bundan ötürü de korku, hüzün, ölümü hatırlamak ve kıyâmetin dehşet verici sahnelerini düşünmek kalpten çıkıp gider ki, bu da kalbin ölümüdür. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا

“Dünya hayatından memnun olup onunla mutmain oldular.”[114]

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ

“Âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.”[115]

اِعْلَمُوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ

“Bilin ki; dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sâhibi olma isteğinden ibarettir.”[116]

Bu âyetlerin tümü dünya hayatını yerer. Allah’tan (c.c) selamet niyaz ediyoruz.

Kalp erbabından basîret ehli olan insanlar, dünyalıkla neşelenmiş olan kalpleri yokladıklarında; kalplerinin kararmış, Allah’ı ve âhiret gününü hatırlamaktan uzaklaşıp bunlardan hoşlanmadıklarını görmüşlerdir. Ancak hüzün hâllerini yokladıklarında ise, kalplerinin yumuşak, saf ve pak olduğunu, Allah’ı hatırlamaya yatkın bulunduğunu görmüşlerdir. Sonra anlamışlardır ki, kurtuluş daimi hüzünde, şımarıklık ve rahatlık sebeplerinden uzak olmaktadır. Bu

nedenle dünyevî lezzetlerden irtibatlarını kesmişler, helal olsun haram olsun dünyevî arzulara karşı sabırlı olmaya nefislerini alıştırmışlardır. Yine onlar dünyanın helalinin hesap, haramının ikab (ceza), arada kalanlarının ise azâbın bir çeşidi olan itab (sert uyarı) olduğunu anladılar. Kıyâmet meydanında sıkı bir şekilde hesaba çekilen kişinin azâba uğraması muhakkaktır. Bu nedenle onlar Allah'ı zikredip Ona itaat ederek, şehvetlerinin esiri olmaktan kurtularak dünyada ve âhirette daimi bir saltanat içinde oldular ve gerçek hürriyete vâsıl oldular. Onlar nefislerine şahine yapılanları yaptılar. Zira şahin hırçınlıktan ve vahşilikten av için terbiye edilmek istendiği zaman onu önce karanlık bir odaya hapsederek göz kapaklarını dikerler. Böylece o şahin havada uçmaktan ümidini keser ve eski uçuş alışkanlıklarını unutur. Ondan sonra kendisine et verilerek şefkat gösterilir; derken o şahin, sâhibi ile ülfet kurar ve sâhibi onu çağırdığında gider; sâhibinin sesini ne zaman duyarsa ona doğru yönelir. Nefis de aynen böyledir. Sâhibi ile ülfet, onun adı ile ünsiyeti ancak uzlet ve halvetten sonra kurabilir. Kişi gözünü ve kulağını alışmış olduğu şeylerden korumalı, sonra nefsini halvette zikre, duaya, hamde alıştırmalıdır. Böylelikle dünya ve diğer arzuların kendisine gâlip gelmesine bedel olarak Allah'ı (c.c) zikretmek sûreti ile Onunla ünsiyet gâlip gelir. Bu durum başlangıçta müride ağır gelir. Ancak işin sonunda mürid bundan lezzet alır. Aynen sütten kesilen bebek gibi. Bebek sütten kesildiğinde süte sabredemediği için bir müddet zorlanır. Sütün yerine kendisine verilen yiyeceklerden nefret eder ve ağlayıp durur. Sütten kesildikten sonra günden güne bebeğin sabrı tükenir ve açlık hissi ona gâlip gelir. Bu defa mecburen yemeği yemeye başlar. Sonra yemek yemek onun tabiatı olur. Eğer bebek sütten ilk kesildiğinde yemek verilmeyip tekrar süt verilmiş olsaydı, o zaman bebek yemeğe alışmazdı. Ancak yemek verilince memeyi terk eder ve yemek yemeğe alışır.

Hayvanlarda da durum böyledir. Başlangıçta gem vurulmaktan, eyerlenmekten ve üzerine binilmekten nefret eder. Daha sonra bunlara zorla alışır. Nefisler de kuş ve hayvanların terbiye edilmesi gibi terbiye edilir. Nefsin terbiyesi şöyle olur: Öncelikle dünyevî nimetlere bakmaktan, onlarla ünsiyet kurmaktan ve onlarla neşelenmekten mahrum bırakılır. Hatta ölüm ile yok olup gidecek her şeyden menedilir. Ona: "Neyi seversen sev, ondan ayrılacaksın."

denildiği zaman nefis, sevdiği şeyden ayrılmanın kaçınılmaz olduğunu ve onun ayrılığının acısını çekeceğini anlar ve ayrılığa başkaldırarak kalbini, ayrılmayacağı şeylerin sevgisi ile meşgul eder. O meşguliyet de Allah'ı zikretmektir. Zira Allah'ı zikretmek onu kabirde bile bırakmayacak bir dosttur. Bu neticeye ulaşmak birkaç günlük sabırla tamamlanır. Âhiret hayatının karşısında ömür çok kısadır. Aklı başında olan bir insan bir yıl veya daha fazla süre istifade edeceği bir şey için yolculuktaki kısa bir müddet meşakkate katlanır. Ebedî hayata kıyasla insan ömrü dünyanın ömrü karşısındaki durumu bir aydan daha kısadır. Dolayısı ile sabır ve mücâhede gereklidir. Ali'nin (r.a) buyurduğu gibi: Gece yolculuğu yapan kavim sabah olduğu zaman övülür ve uykusuzluğun yorgunluğu onlardan gitmiş olur.

Her insan için mücâhede ve riyâzet yolu kendi durumlarına göre farklılık arz eder. Burada esas olan her insanın dünyevî sebeplerden dolayı gönül vermiş olduğu şeyi terk etmesidir. Mesela bazıları malla, bazıları mevki ile, bazıları nasihatlerinin dinlenmesiyle, bazıları verdiği kararlara insanların itibar etmesiyle, bazıları verdiği derslerden dolayı öğrencilerinin ve taraftarlarının çok olmasıyla övünür ve bunlara sevinir. İşte kişi sevindiği ve meylettiği şey ve ne ise ilk önce onu terk etmelidir. Eğer bir kişiye bu saydığımız hususlarla ilgili: "Seni, sevdiğin şu şeylerden mahrum bırakıyoruz; ancak mükâfatını âhirette Allah'tan alacaksın." denildiği zaman kişi bundan hoşlanmaz ve acı duyarsa, o kişi dünya hayatından memnun ve onunla mutmain olan bir kişidir. Bu, onun hakkında helâk edici bir husustur. Bundan ötürü kişi her şeyden önce en çok bağlı bulunduğu dünyalığı terk ettikten sonra insanlardan soyutlanmalı, kendi ile baş başa kalmalı, kalbini murakabe etmeli ki, Allah'ı (c.c) zikretmekten ve tefekkür etmekten başka bir işle meşgul olmasın. Yine nefsinde oluşan şehvet ve vesveseleri murakabe etmeli ki, onlar harekete geçtiğinde onları bastırabilsin. Muhakkak ki her vesvesenin bir sebebi vardır. Vesvese ancak o sebebi ile alâkayı kesmekle yok olur. Kişi geriye kalan ömrünü bunlarla meşgul olarak geçirmelidir. Artık onun için cihadda bulunacağı tek şey ölümdür.

---

[96] Mücâdele, 58/11.
[97] Nisâ, 4/95.

[98] Nâzi'ât, 79/40-41.
[99] Hucurât, 49/3.
[100] Semerkandi, Tenbihu'l Gafilin, 1/344.
[101] Tarihu Bağdadi, 4587.
[102] Müsned, 23327; İbn Hibban, 4624.
[103] Tabakatu Şafiiyye, 1024.
[104] Süfyan b. Said b. Mesruk es-Sevri'dir. Hadis ilminde imamdır. İnsanlar onun dindar ve takvâ sâhibi biri olduğu hakkında müttefiktir. Süfyan-ı Sevri müçtehid imamlardan biridir. Kufe'de h. 95 yılında doğmuştur. Basra'da dönemin halifesinden saklanarak h. 161 yılında vefat etmiştir. Geride ise birçok eser bırakmıştır.
[105] Yahya b. Muaz b. Cafer'dir. Hicri 258 yılında Nişabur'da vefat etmiştir. Künyesi Ebû Zekeriyya'dır. Güzel sözlerinden biri şöyledir: Kim maişet kapısını kader (takdir) anahtarları kullanmadan açmak isterse, mahlûkata havale edilir.
[106] Mekke'nin büyük âlim ve velîlerindendir. Lakabı Abdülvehhâb, künyesi Ebû Osmân'dır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Miladi 770 (H.153) yılında Mekke'de vefât etti. Çok ibâdet eder, hikmetli sözler söylerdi. Hadîs ilminde sika, güvenilir bir zât olup, fıkıh ilminde de bilgisi çoktu. Şüphelilere düşmek korkusuyla mubahların çoğunu terk eden, zâhid bir zât idi. İbrâhim bin Edhem, İbni Mübârek, Süfyân-ı Sevrî, Fudayl bin İyâd gibi büyük âlim ve velîlerle görüşüp sohbet etmiştir.
[107] Yûsuf, 12/90.
[108] Ebû Yahya Mâlik b. Dinar'dır. Tabiinden olup Basra'da şöhret bulmuştu. Enes b. Mâlik'ten rivâyetlerde bulunmuştur. Geçimini mushaf yazarak temin ederdi. Hicri 127 yılında vefat etmiştir.
[109] Burada kastedilen kişinin cehenneme gidip azap çektikten sonra cennete gitmesi değildir. Asıl maksat Meryem sûresindeki şu âyete istinaden herkesin cehennemden geçmesidir: **"İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız."**(Meryem, 19/71-72)
[110] Bu söz Allah Rasûlü'nün (s.a.v) sözüdür. Bkz: Ebû Nuaym, Hilye, 9390; İbn Ebî Dünya, Zühd, 9.

[111] Ebû İshak İbrahim b. Ahmed Havvas'tır. Cüneydi Bağdadi ve Nuri'nin akranıdır. Tevekkülle ilgili pek çok seyahatleri ve riyâzetleri vardır. Re'y şehrinde hicri 291 yılında vefat etmiştir.

[112] Suriye'de bulunan bir dağdır.

[113] Sırrı el-Muğallas es-Sekati'dir. Künyesi Ebû'l Hasan'dır. Cüneydi Bağdadi'nin dayısı ve hocası olduğu söylenir. Maruf-u Kerhi ile de arkadaşlık yapmıştır.

[114] Yûnus, 10/7.

[115] Ra'd, 13/26.

[116] Hadîd, 57/20.

[104]

Ra'd, 13/26.

Yûnus, 10/7.

Hadîd, 57/20.

Sırrı el-Muğallas es-Sekati'dir. Künyesi Ebû'l Hasan'dır. Cüneydi Bağdadi'nin dayısı ve hocası olduğu söylenir. Maruf-u Kerhi ile de arkadaşlık yapmıştır.

Suriye'de bulunan bir dağdır.

[113]

[101]

[96]

[111]

[106]

[109]

Tabakatu Şafiiyye, 1024.

Müsned, 23327; İbn Hibban, 4624.

Yahya b. Muaz b. Cafer'dir. Hicri 258 yılında Nişabur'da vefat etmiştir. Künyesi Ebû Zekeriyya'dır. Güzel sözlerinden biri şöyledir: Kim maişet kapısını kader (takdir) anahtarları kullanmadan açmak isterse, mahlûkata havale edilir.

Süfyan b. Said b. Mesruk es-Sevri'dir. Hadis ilminde imamdır. İnsanlar onun dindar ve takvâ sâhibi biri olduğu hakkında müttefiktir. Süfyan-ı Sevri müçtehid imamlardan biridir. Kufe'de h. 95 yılında doğmuştur. Basra'da dönemin halifesinden saklanarak h. 161 yılında vefat etmiştir. Geride ise birçok eser bırakmıştır.

Ebû İshak İbrahim b. Ahmed Havvas'tır. Cüneydi Bağdadi ve Nuri'nin akranıdır. Tevekkülle ilgili pek çok seyahatleri ve riyâzetleri

vardır. Re’y şehrinde hicri 291 yılında vefat etmiştir.

Bu söz Allah Rasûlü’nün (s.a.v) sözüdür. Bkz: Ebû Nuaym, Hilye, 9390; İbn Ebî Dünya, Zühd, 9.

Yûsuf, 12/90.

[107]

Mekke’nin büyük âlim ve velîlerindendir. Lakabı Abdülvehhâb, künyesi Ebû Osmân’dır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Miladi 770 (H.153) yılında Mekke’de vefât etti. Çok ibâdet eder, hikmetli sözler söylerdi. Hadîs ilminde sika, güvenilir bir zât olup, fıkıh ilminde de bilgisi çoktu. Şüphelilere düşmek korkusuyla mubahların çoğunu terk eden, zâhid bir zât idi. İbrâhim bin Edhem, İbni Mübârek, Süfyân-ı Sevrî, Fudayl bin İyâd gibi büyük âlim ve velîlerle görüşüp sohbet etmiştir.

Burada kastedilen kişinin cehenneme gidip azap çektikten sonra cennete gitmesi değildir. Asıl maksat Meryem sûresindeki şu âyete istinaden herkesin cehennemden geçmesidir: **“İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah’tan sakınanları kurtarırız; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.”**(Meryem, 19/71-72)

Ebû Yahya Mâlik b. Dinar’dır. Tabiinden olup Basra’da şöhret bulmuştu. Enes b. Mâlik’ten rivâyetlerde bulunmuştur. Geçimini mushaf yazarak temin ederdi. Hicri 127 yılında vefat etmiştir.

[103]

[97]

[110]

[100]

[114]

Semerkandi, Tenbihu’l Gafilin, 1/344.

Hucurât, 49/3.

Tarihu Bağdadi, 4587.

Mücâdele, 58/11.

Nâzi’ât, 79/40-41.

Nisâ, 4/95.

[98]

[116]

[102]

[115]
[112]
[99]
[108]
[105]

9. FASIL:
GÜZEL AHLÂKIN ALÂMETLERİ

Bil ki; her insan kendi ayıplarını bilme konusunda câhildir. Kişi nefsi ile biraz mücâdele edip günahları terk edince; kendi nefsini terbiye etmiş, ahlâkını güzelleştirmiş ve mücâhedeye ihtiyacı olmadığını zannetmiş olur. Bu nedenle güzel ahlâkın alâmetlerini izah etmek gereklidir. Güzel ahlâk îmandır; kötü ahlâk ise nifaktır. Allah (c.c) mü'minlerin ve münâfıkların sıfatlarını Kitabında zikretmiştir. Bunlar genel olarak güzel ve kötü ahlâkın neticeleridir. Şimdi güzel ahlâkın emarelerini bilmek için bir kısmını zikredelim:

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ اَلَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ وَالَّذِينَ
هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَۙ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ وَالَّذِينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ
فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَۚ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۙ
وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى
صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۘ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَۙ

"Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki zekâtı verirler, iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sâhip olduğu (câriyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerden dolayı) kınanmış değillerdir. Şu hâlde; kim bunun ötesine gitmek isterse, işte bunlar, haddi aşan kimselerdir. Yine onlar (o mü'minler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riâyet ederler; namazlarına devam ederler. İşte, asıl bunlar vâris olacaklardır."[117]

اَلتَّآئِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّآئِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ
الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ
قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۚ

“(Bu alışverişi yapanlar,) Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlardır. O mü’minleri müjdele!”[118]

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۚ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۚ لَهُمْ
دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌۚ

“Mü’minler ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda îmanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek mü’minlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.”[119]

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا
وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَۖ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ
وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ
اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا
يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًاۙ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا
فَاُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّاٰتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا وَمَنْ
تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهٗ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ
الزُّورَ ۙ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا وَالَّذِينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ
لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا اُولٰٓئِكَ
يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ۙ خَالِدِينَ
فِيهَا ۗ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ ۚ
فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

“O Allah’ın kulları ki; yeryüzünde tevâzu ile yürürler, câhiller laf attıklarında selâm deyip geçip giderler. Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler ve şöyle derler: ‘Rabbimiz! Cehennem azâbını üzerimizden sav. Doğrusu onun azâbı gelip geçici değil, devamlıdır. Orası cidden ne kötü bir yerleşme ve ikamet yeridir!’ (O kullar,) Harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar. Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir ilaha yalvarmazlar, Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı(nın cezasını) bulur; kıyâmet günü azâbı kat kat arttırılır ve onda (azapta) alçaltılmış olarak devamlı kalır. Ancak tevbe ve îman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır. Allah, onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sâhibidir. Kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah’a döner. (O kullar,) Yalan yere şâhitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler. Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar ve o kullar: ‘Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sâhiplerine önder kıl!’ derler. İşte onlara, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamı verilecek, orada hürmet ve selamla

karşılanacaklardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Orası ne güzel bir yerleşme ve ikamet yeridir! (Rasûlüm!) De ki: (Kulluk ve) Yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin? (Ey inkârcılar! Size Rasûl'ün bildirdiklerini) Kesinkes yalan saydınız; onun için azap yakanızı bırakmayacaktır!"[120]

Kimin durumu kendisine karışık gelirse, nefsini bu âyetlere arz etsin. Âyetlerde geçen bu sıfatların bulunması kişideki güzel ahlâkın alâmetleri; bulunmaması ise kötü ahlâkın alâmetleridir. Bazı sıfatların bulunup bazılarının bulunmaması ise bazı güzel ahlâkın ve bazı da kötü ahlâkın alâmetlerinin var olduğuna delalet eder. Buna göre kişi iyi huylarını muhafaza etmeli, kötü huylarını da yok etmek için uğraş vermelidir. Allah Rasûlü (s.a.v) mü'mini birçok sıfatla nitelendirmiş ve tüm bu sıfatlarla güzel ahlâka işaret buyurmuştur. O hadislerden bazıları şunlardır:

الْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لأَخِيهِ الْمُؤْمِنِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

"Mü'min kendisi için sevdiğini kardeşi için de sever."[121]

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ

"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, misafirine ikramda bulunsun."[122]

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ

"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, komşusuna ikramda bulunsun."[123]

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلْيَقُلْ
خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ

"Allah'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun."[124]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) mü'minlerin sıfatlarının güzel ahlâk olduğunu şöyle ifade buyurmuştur:

أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا،

"Mü'minlerin en kâmili ahlâkı en güzel olanıdır."[125]

إِذَا رَأَيْتُمُ الْمُؤْمِنَ صَمُوتًا وَقُورًا، فَادْنُوا مِنْهُ، فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ

"Suskun ve vakur olan bir mü'mini gördüğünüz zaman ona yakın olun. Zira ona hikmet telkin edilmiştir."[126]

مَنْ سَرَّتْهُ حَسَنَتُهُ، وَسَاءَتْهُ سَيِّئَتُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ

"İyilikleri kendisini sevindiren, kötülükleri de kendisini üzen kimse mü'mindir."[127]

لَا يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يُشِيرَ إِلَى أَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهِ

"Din kardeşine eziyet verici şekilde bakmak bir mü'mine helal değildir."[128]

لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا

"Müslümanın Müslümanı korkutması helal değildir."[129]

إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالأَمَانَةِ، فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدِهِمَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ

"Bir mecliste oturan iki kişi Allah'ın emânındadır. Onlardan birinin, arkadaşının hoşlanmadığı şeyi ifşâ etmesi helal değildir."[130]

Bazıları güzel ahlâkın alâmetlerini şöyle sıralamışlardır: Kişinin hayâsının çok olup eziyetinin az olması, sâlih işleri çok yapması ve

doğru sözlü olması, konuşmasının az olup amelinin çok olması, fuzûlî sözlerin ve sürçmesinin az olması, iyilik yapması, akrabalarını ziyaret etmesi, vakur, çok sabırlı ve çok şükreden biri olması, kadere rıza göstermesi, halim, şefkatli, merhametli ve iffetli olması, lanet etmemesi, küfretmemesi, laf taşımaması, gıybet etmemesi, aceleci olmaması; kindar, hasetçi ve cimri olmaması, güler yüzlü ve neşeli olması, Allah için sevip Allah için buğz etmesi, Allah için razı olup Allah için öfkelenmesi... İşte bu kişi ahlâkı güzel olan kişidir.

Allah Rasûlü'ne (s.a.v), mü'minin ve münâfığın alâmeti sorulduğunda şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ هِمَّتُهُ فِي الصَّلَاةِ وَ الصِّيَامِ وَ الْعِبَادَةِ وَ الْمُنَافِقُ هِمَّتُهُ فِي الطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ كَالْبَهِيمَةِ

"Mü'minin gayret ve şevki namazda, oruçta ve ibâdettedir. Münâfığın gayret ve şevki ise hayvan gibi yemekte ve içmektedir."[131]

Hatem el-Esam[132] şöyle demiştir: "Mü'min tefekkür ve ibret almakla meşguldür; münâfık hırs ve uzun emelle meşguldür. Mü'min Allah'tan başka herkesten ümidini keser; münâfık, Allah'tan başka herkesten ümitvar olur. Mü'min Allah'tan başka kimseden korkmaz; münâfık Allah'tan başka herkesten korkar. Mü'min malını dini uğruna harcar; münâfık ise dinini malı uğruna harcar. Mü'min güzel iş yaptığı hâlde ağlar; münâfık kötü iş yaptığı hâlde güler. Mü'min yalnızlığı ve uzleti sever; münâfık kalabalığı ve insanlar içinde olmayı sever. Mü'min tohumu atar ama bozulacağından korkar; münâfık tohumu bozar ama hasat bekler. Mü'min toplumun intizamı için iyiliği emredip kötülükten sakındırır ve ıslah eder; münâfık toplum için değil, birilerinin başkanlığı için iyiliği emreder kötülükten sakındırır."

Güzel ahlâkla imtihan olunan ilk yer ezâlara sabretmek, cefâya tahammül edebilmektir. Başkasının kötü ahlâkından şikâyet eden kişinin bu durumu kendisinin de, ahlâkının da kötü olduğuna işarettir. Rivâyet edilir ki, Allah Rasûlü (s.a.v), Enes (r.a) ile birlikte bir yere gidiyordu. Bir bedevi arkadan gelip Allah Rasûlü'nün (s.a.v) cüppesini çekti. Bu cüppenin yaka ve kenarları kalındı ve Necran'dan gelmişti. Bu cüppe o bedevinin hızlı çekmesinden dolayı Allah

Rasûlü'nün (s.a.v) boynunda iz oluşturdu. O bedevi: "Ey Muhammed! Allah'ın sana nasip ettiği servetten bana da ver." dedi. Allah Rasûlü (s.a.v) ona tebessüm ederek döndü ve bir şeyler verilmesini emretti."[133]

Kureyş'in şiddetli eziyetleri ve darbeleri karşısında Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle demişti:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

"Allah'ım, sen kavmimi bağışla! Zira onlar bilmiyorlar."[134]

Rivâyet edildiğine göre İbrahim b. Edhem[135] bir gün kır gezintisine çıkmıştı. O esnada karşısına bir asker çıktı ve:

"Sen köle misin?" dedi. İbrahim b. Edhem:

"Evet." dedi. Asker:

"Kasabanın en ma'mur yeri neresi?" dedi. İbrahim b. Edhem mezarlığı gösterdi. Asker:

"Ben kasabanın en ma'mur yerini kastettim." dedi. İbrahim b. Edhem yine mezarlığı gösterdi. Bunun üzerine asker öfkelendi, kamçı ile İbrahim b. Edhem'in kafasına vurdu ve kafasını yardı. Onu tutup kasabaya götürdü. Dostları kendisini karşıladı ve:

"Nedir bu hâl?" diye sordular. Asker de onun başını yardığını ve aralarında geçenleri anlattı. Bunun üzerine dostları:

"Bu İbrahim b. Edhem'dir." deyince asker atından inip İbrahim b. Edhem'in ellerini ve ayaklarını öperek özür diledi. Bu arada İbrahim b. Edhem'e:

"Neden ben köleyim dedin?" diye sorulunca o:

"Adam bana: 'Köle misin?' dedi ama kimin kölesi olduğumu sormadı. Çünkü ben Allah'ın kölesiyim. O benim kafama vurduğunda ben Allah'tan onun cennete gitmesini istedim." dedi. Ona:

"O sana zulmetmişken, nasıl onun için böyle bir şey istedin?" denildiğinde o:

"Onun bana yaptığına karşılık mükâfat alacağımı biliyordum. Benim ondan nasibim hayır olurken, onun benden nasibinin şer olmasını istemedim." dedi.

Ebû Osman el-Hayari[136] sınanmak için bir yere dâvet edildi. Dâvet edildiği eve gittiğinde ev sâhibi:

“Kimseyi dâvet etmedim.” dedi. Bunun üzerine Ebû Osman el-Hayari geri döndü. Çok gitmeden ev sâhibi tekrar çağırdı. Ebû Osman tekrar geldi. Ev sâhibi bunu dört defa tekrar etti ama Ebû Osman hiç bozulma emaresi göstermeden dâvetin hepsine de icabet etti. Bunun üzerine ev sâhibi onun ayaklarına kapandı ve: “Ey efendim! Ben seni denemek için böyle yaptım! Senin ahlâkın ne kadar da güzel!” dedi. Ebû Osman el-Hayari ise:

“Bende görmüş olduğun ahlâk köpeklerin ahlâkından üstün değildir. Zira onlar da çağrıldığı zaman gider, kovulduğunda döner.” dedi.

Yine rivâyet edilir ki, Ebû Osman el-Hayari sokaktan geçerken yukarıdan üzerine bir teneke kül döküldü. Hemen binitinden inerek şükür secdesine kapandı. Sonra elbisesinden bu külleri temizledi ve hiçbir şey söylemedi. Ona:

“Neden kızmadın?” diye sorulunca şöyle dedi:

“Ateşte yanmaya müstahak olan birinin kül ile ıslah edilmesi durumunda o kişinin öfkelenmesi câiz olmaz.”

Rivâyet edilir ki, Ali b. Mûsâ Rıza’nın ten rengi, annesi siyah olduğu için siyaha meyilliydi. Nişabur’da evlerinin önünde bir hamam vardı. Hamama girmek istediği zaman hamamcı hamamı tahliye ederdi. Ebû Osman Hayari bir gün yine hamama girmişti. Hamamcı kapıyı kilitledi ve bazı ihtiyaçları için gitti. Derken köylünün biri gelip kapıyı açtı, içeri girdi ve elbiselerini çıkardı. Ali b. Mûsâ Rıza’yı görünce hamamın hizmetçilerinden biri sandı ve ona:

“Kalk da su getir.” dedi. Ali b. Mûsâ kalktı ve söyleneni yaptı. Hamamcı geri döndüğünde köylünün elbiselerini görüp de Ali b. Mûsâ ile olan konuşmalarına şâhit olunca korktu ve kaçtı. Ali b. Mûsâ hamamdan çıkınca hamamcıyı aradı; ancak korkarak kaçtığını söylediler. O:

“Korkmasına gerek yoktu. Kabahat hamamcının değil, suyunu siyah câriyeye yerleştirenindir.”[137] dedi.

Yine rivâyet edildiğine göre terzilik yapan Ebû Abdullah dükkânının önünde oturuyordu. Onun Mecusi olan bir komşusu dikiş diktirir ve Ebû Abdullah’a sahte para verirdi. Ebû Abdullah bunu bildiği hâlde parayı kabul eder ve bozuntuya da vermezdi. Ebû Abdullah bir gün bir işi için bir yere gitmişti. O esnada bu Mecusi diktirmek için verdiği elbiseyi teslim almak amacıyla dükkâna gitti. Ebû Abdullah’ı

bulamadı ama elbiseyi almak için onun çırağına parayı verdi. Çırak paranın sahte olduğunu anlayınca kabul etmek istemedi. Ebû Abdullah dükkâna döndüğü zaman çırağı ona olanları anlattı. Ebû Abdullah:

“İyi şey yapmadın! O, eskiden beri bana hep sahte para verirdi ve ben de sabreder, başkası aldanmasın diye de o paraları alır, kuyuya atardım.” dedi.

Yusuf b. Esbat[138] şöyle demiştir: güzel ahlâkın on tane alâmeti vardır.

1- İnsanlara muhalefet etmemek.
2- İnsanlara insaflı ve güzel davranmak.
3- İnsanların kusurlarını araştırmayı bırakmak.
4- Gördüğü nâhoş olayları iyiye yormak.
5- İnsanların özürlerini kabul etmek.
6- İnsanların eziyetlerine katlanmak.
7- Kendi nefsini yormak.
8- Başkasının kusurlarına değil de kendi kusurlarına bakmak.
9- Küçüğe de, büyüğe de güler yüz göstermek.
10- Kendinden alt veya üst seviyedeki insanlara yumuşak konuşmak.

Sehl-i Tüsteri’ye güzel ahlâk sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “En alt derecesi eziyete katlanmak, kötülüğe karşılık vermemek, zâlime acıyıp onun için istiğfarda bulunmak ve ona şefkatle muamele etmektir.”

Ahnef b. Kays’e[139]: “Hilmi kimden öğrendin?” diye sorduklarında o:

“Kays b. Âsım’dan” dedi. Kendisine:

“Onun hilmi hangi düzeydeydi?” diye sorulduğunda, o şöyle anlattı:

“Bu zât bir gün evinde otururken câriyelerinin birinin elinde kızgın bir şişe takılı kebap vardı. O câriye bu şişi elinden düşürdü ve Kays b. Âsım’ın çocuğunun üzerine geldi. Derken çocuk öldü. Câriye bu durum karşısında dehşete düşünce Kays o câriyeye:

‘Korkma! Sen Allah için özgürsün.” dedi.

Denilir ki: Üveys el-Karani’yi[140] çocuklar gördüğü zaman taşlarlardı. O ise şöyle derdi:

“Ey kardeşlerim! İlle de taşlamanız gerekiyorsa küçük taşlarla taşlayın ki, ayaklarımı kanatmayasınız ve beni namazımdan

alıkoymayasınız.”

Bir adam Ahnef b. Kays’a küfretmişti. Ahnef ona hiç karşılık vermedi. O kişi Ahnef’in peşinden gitti. Mahalleye yaklaşınca Ahnef, adama dönerek:

“Eğer içinde başka bir şey kaldıysa onu da söyle. Çünkü mahallenin ayaktakımı insanları senin küfrettiğini duyarsa, sana zarar verirler.” dedi.

Rivâyet edilir ki, Ali (r.a) bir gün kölesini yanına çağırmış, ancak kölesi gelmemişti. İkinci defa çağırmış yine gelmemişti. Üçüncü defa çağırdığında gelmediğinde onun yanına gitti. Baktı ki kölesi uzanmış. Ona:

“Çağırdığımı duymadın mı?” diye sorduğunda kölesi:

“Duydum.” dedi. Ali (r.a):

“Peki seni gelmemeye sevk eden neydi?” diye sorunca kölesi:

“Ceza vermeyeceğini bildiğimiz için tembellik gösterdim.” dedi. Ali (r.a) de:

“Sen Allah rızası için özgürsün, git.” dedi.

Kadının biri Mâlik b. Dinar’a: “Ey riyâkâr!” diye seslenince o:

“Bu kadın da kimdir? Basralıların kaybettiği ismimi bu buldu!” dedi.

Yahya b. Ziyad’ın[141] kötü huylu bir kölesi vardı. Ona: “Bu köleyi neden satmıyor da yanında tutuyorsun?” diye sorduklarında: “Hilm ve yumuşaklığı (ona sabrederek) öğrendiğim için!” dedi.

Bu nefisler riyâzetle tevâzu sâhibi olmuşlar, ahlâkları düzelmiş, gönülleri kinden, hasetten, aldatmadan temiz hâle gelmiş, Allah’ın takdir ettiklerine boyun eğdikleri için rıza mahsulü ortaya çıkmıştır ki, bu da güzel ahlâkın zirvesidir. Bir kimse Allah’ın fiillerinden memnuniyetsiz olur da, o fiillere rıza göstermezse, o kişi kötü ahlâkın en dibindedir. İşte bu zâtlar –bahsettiğimiz gibi– güzel ahlâkın emarelerinin kendilerinde zâhir olduğu zâtlardır. Kendisinde bu alâmetlere rastlamayan kimsenin aldanıp da kendisini güzel ahlâklı zannetmemesi gerekir. Bilakis riyâzet ve mücâhede ile meşgul olarak güzel ahlâk mertebesine yükselmelidir. Güzel ahlâk öyle bir mertebedir ki, bu mertebeye ancak mukarrebler ve sıddıklar ulaşabilir.

---

[117] Mü’minûn, 23/1-10.

[118] Tevbe, 9/112.

[119] Enfâl, 8/2-4.
[120] Furkân, 25/63-77.
[121] Benzer lafızlarla bkz: Buhari, 13; Müslim, 47; Tirmizi, 2515.
[122] Buhari, 6018, 6135, Müslim, 50.
[123] Buhari, 6018; Müslim, 48; Darimi, 2035.
[124] Buhari, 6018; Müslim, 49; Muvatta, 1728.
[125] Tirmizi, 1162; Ebû Dâvûd, 4682.
[126] Benzer lafızlarla bkz: Hilye, 16048; Kuşeyri, Risale, 9.
[127] Tirmizi, 2165; Hâkim, 356.
[128] İbn Mübarek, Zühd, 689.
[129] Ebû Dâvûd, 5004; Müsned, 22554.
[130] Beyhaki, Şuabu'l İman, 11191; İbn Mübarek, Zühd, 591.
[131] Sahih kaynaklarda bulamadık.
[132] Hatem b. Unvan Ebû Abdurrahman'dır. Horasan'ın önde gelen meşayihinden ve Belh şehrinin büyük sûfilerindendir. Şakiki Belhi ile arkadaşlık yapmıştır. Hicri 237 yılında vefat etmiştir.
[133] Buhari, 3149, 5809; Müslim, 1756; Müsned, 12139.
[134] Buhari, 3477, 6929; Müslim, 1794.
[135] Horasan'ın Belh şehrinden olan Ebû İshak'tır. İbrahim b. Edhem bir sultanın oğluydu. Bir gün avlanmaya çıkmıştı. Duyduğu bir sesle irkildi ve gaflet uykusundan uyanarak dünya ehlinin yolunu bırakarak zühd ve takvâ ehlinin yoluna girdi. Sonra Mekke'ye gitti. Orada Süfyan-ı Sevri ve Fudayl b. Iyad ile arkadaş oldu. Sonra Şam'a gitti. Hicri 163'te orada vefat etti.
[136] Said b. İsmail b. Said Mansur el-Hayari en-Nişaburi'dir. Aslen Re'y şehrindendir. Yahya b. Muaz ve Kirmani ile arkadaşlık yapmıştır.
[137] Babasının siyah câriye ile evlenmesini kastetmiştir.
[138] Hadîs, fıkıh ve kırâat âlimi. Tebe-i tabiînin büyüklerindendir. Nesebi, Yûsuf bin Esbât bin Vâsıl eş-Şeybânî, el-Kûfî'dir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Haleb ile Antakya arasında bir köyde doğdu. Antakya'da yaşadı. 195 (m. 810)'de vefât etti. 196'da vefât ettiği de rivâyet edilmiştir.
[139] Temim kabilesindendir. Onun kabilesi olan Benî Mürre, Allah Rasûlü'ne (s.a.v) zekâtlarını teslim etmişlerdir. Ahnef b. Kays hilmi ile meşhur olmuştur. Aynen Hatem-i Tai'nin cömertlikte meşhur olması gibi.

[140] Aslen Yemenlidir. Peygamber (s.a.v) döneminde yaşamış ancak Allah Rasûlü'nü (s.a.v) görememiştir. Sıffin savaşına Hz. Ali'nin yanında yer alarak katılmış ve tercih edilen görüşe göre de bu savaşta şehit olmuştur. İslâm tarihinde onun birçok şaşırtıcı menkıbeleri vardır.

[141] Arap dili ve tefsir âlimi olan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır (ö. 207/822).

[121]

[136]

[139]

[131]

Mü'minûn, 23/1-10.

[126]

[141]

Tirmizi, 2165; Hâkim, 356.

Benzer lafızlarla bkz: Hilye, 16048; Kuşeyri, Risale, 9.

Benzer lafızlarla bkz: Buhari, 13; Müslim, 47; Tirmizi, 2515.

Furkân, 25/63-77.

Enfâl, 8/2-4.

Tevbe, 9/112.

Tirmizi, 1162; Ebû Dâvûd, 4682.

Buhari, 6018; Müslim, 49; Muvatta, 1728.

Buhari, 6018; Müslim, 48; Darimi, 2035.

Buhari, 6018, 6135, Müslim, 50.

İbn Mübarek, Zühd, 689.

Babasının siyah câriye ile evlenmesini kastetmiştir.

Hatem b. Unvan Ebû Abdurrahman'dır. Horasan'ın önde gelen meşayihinden ve Belh şehrinin büyük sûfilerindendir. Şakiki Belhi ile arkadaşlık yapmıştır. Hicri 237 yılında vefat etmiştir.

Sahih kaynaklarda bulamadık.

Beyhaki, Şuabu'l İman, 11191; İbn Mübarek, Zühd, 591.

Ebû Dâvûd, 5004; Müsned, 22554.

Said b. İsmail b. Said Mansur el-Hayari en-Nişaburi'dir. Aslen Re'y şehrindendir. Yahya b. Muaz ve Kirmani ile arkadaşlık yapmıştır.

Horasan'ın Belh şehrinden olan Ebû İshak'tır. İbrahim b. Edhem bir sultanın oğluydu. Bir gün avlanmaya çıkmıştı. Duyduğu bir sesle irkildi ve gaflet uykusundan uyanarak dünya ehlinin yolunu bırakarak

zühd ve takvâ ehlinin yoluna girdi. Sonra Mekke'ye gitti. Orada Süfyan-ı Sevri ve Fudayl b. Iyad ile arkadaş oldu. Sonra Şam'a gitti. Hicri 163'te orada vefat etti.

Buhari, 3477, 6929; Müslim, 1794.

Buhari, 3149, 5809; Müslim, 1756; Müsned, 12139.

Temim kabilesindendir. Onun kabilesi olan Benî Mürre, Allah Rasûlü'ne (s.a.v) zekâtlarını teslim etmişlerdir. Ahnef b. Kays hilmi ile meşhur olmuştur. Aynen Hatem-i Tai'nin cömertlikte meşhur olması gibi.

Hadîs, fıkıh ve kırâat âlimi. Tebe-i tabiînin büyüklerindendir. Nesebi, Yûsuf bin Esbât bin Vâsıl eş-Şeybânî, el-Kûfî'dir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Haleb ile Antakya arasında bir köyde doğdu. Antakya'da yaşadı. 195 (m. 810)'de vefât etti. 196'da vefât ettiği de rivâyet edilmiştir.

[124]

Arap dili ve tefsir âlimi olan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır (ö. 207/822).

Aslen Yemenlidir. Peygamber (s.a.v) döneminde yaşamış ancak Allah Rasûlü'nü (s.a.v) görememiştir. Sıffin savaşına Hz. Ali'nin yanında yer alarak katılmış ve tercih edilen görüşe göre de bu savaşta şehit olmuştur. İslâm tarihinde onun birçok şaşırtıcı menkıbeleri vardır.

[128]
[125]
[134]
[118]
[130]
[140]
[127]
[120]
[137]
[135]
[122]
[133]
[119]
[132]
[138]

[129]
[117]
[123]

10. FASIL:
İLK GELİŞME ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARIN RİYÂZET YOLU İLE TERBİYE EDİLMESİ VE AHLÂKLARININ GÜZELLEŞTİRİLME USÛLÜ

Şunu bil ki; çocukların riyâzet yolu en mühim ve değerli işlerden biridir. Çocuk anne babanın yanında bir emanettir. Onun kalbi her türlü sûretten ve münakaşadan pak, değerli bir cevherdir. O, nakşedilecek olanı kabule müsaittir ve ne tarafa yönlendirilirse, oraya yönelecek bir yapıdadır. Eğer ona güzellikler alıştırılır ve öğretilirse; çocuk o şekilde yetişir, dünyada ve âhirette de bahtiyar olur. Bunun sevabına anne babası, tüm öğretmenleri ve mürebbileri de ortaktır. Eğer çocuğa kötü şeyler alıştırılır, hayvanlar gibi ihmal edilirse, o zaman o çocuk bedbaht olur ve helâke düşer. Onun bu kötülüğüne velisi ve eğiticileri de ortaktır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا

“Ey îman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun!”[142]

Bir baba çocuğunu dünyada ateşten nasıl koruyorsa, onu âhiret ateşinden koruması daha evladır. Çocuğunu ateşten koruması demek; onu te’dib ve terbiye etmesi, güzel ahlâkı öğretmesi, kötü arkadaşlarından koruması, sürekli rahatlık ve bolluğa alıştırmaması, refahı ve zîneti sevdirmemesi demektir. Zira zînet ve refaha alıştırırsa, çocuk büyüdüğü zaman ömrünü onları elde etmek için uğraşmakla zâyi eder ve ebedî helâka duçar olur. Bu nedenle kişi daha işin başında iken çocuğunu murakabe etmeli, onun terbiyesi için sütannesini ve dadısını helal lokma yiyen kadınlardan seçmelidir.

Muhakkak ki haramdan meydana gelen sütün bereketi yoktur. Böyle bir sütten beslenen vücut, o habis olan şeyin tabiatını alır ve çocuğun mizacı pis ve kötü olan işlere meyleder. Çocuk iyiyi kötüden ayırt edecek yaşa geldiği zaman onun eğitimi ve bakımı güzelce yapılmalıdır. Bu da hayâ hissinin kendisinde görülmesi ile belli olur. Eğer çocuk utanıp iffetli davranıyorsa ve bazı fiilleri terk ediyorsa, bu durum ancak onun akıl nûrunun parlak olmasından dolayı oluşur. Bu sayede çocuk bazı şeyleri çirkin ve bazı şeylerin de diğerlerine muhalif olduğunu görür; çirkin gördüğü şeyleri yapmaktan hayâ eder. Bu husus, Allah'ın ona bir lütfu ve müjdesidir ve o kişinin kalbinin temiz, ahlâkının düzgün olduğuna delalet eder. Böyle bir hâl de ergenlik çağında onun kâmil bir akla sâhip olacağının müjdesidir. Hayâlı bir çocuğun ihmal edilmemesi gerekir. Bilakis hayâsı veya ayırt edebilme gücü ile onun te'dib edilmesine yardımcı olunmalıdır.

Çocuğa ilk ârız olacak hâl oburluktur. Bu itibarla yeme içme konusunda da çocuk terbiye edilmelidir. Mesela sağ el ile yemesi, yemeğe başlarken besmele çekmesi, sofrada kendi önünden yemesi, sofrada yemeğe başkalarından önce başlamaması, gözünü sofraya ve yemek yiyenlere dikmemesi, hızlı hızlı yememesi, lokmalarını iyi çiğnemesi, lokmaları art ardına hızlıca ağzına atmaması, yemeği eline ve elbisesine bulaştırmaması, bazen sadece ekmekle yetinmesi gerektiği ve katığın her zaman olmazsa olmaz gibi görmemesini öğretmek gerekir. Yine oburluğun çirkin bir şey olduğu anlatılmalı, çok yemek yemenin hayvanlara benzemek olduğu izah edilmelidir. Çok yiyen çocuklar onun yanında yerilmeli, az yiyen terbiyeli çocuklar ise övülmelidir. Yine yemekte başkasının karnının doymasının kendi karnının doymasına tercih etmesi, abartıdan uzak kaçılması gerektiği, hangi yemek olursa olsun sade olanıyla kanaat etmesi sevdirilmelidir.

Giyimde de beyaz elbise giymesi teşvik edilmeli, ibrişim ve renkli elbiselerin kadınların ve kadın gibi hareket eden erkeklerin kıyâfeti olduğu anlatılmalı, erkeklerin bu tür kıyâfet giymesinden kaçınması gerektiği izah edilmelidir. Bu gibi renkli ve ibrişim elbiseleri giyen başka bir çocuk gördüğü zaman onu yermek ve yapmış olduğu şeyin çirkin olduğunu ifade etmek gerekir. Yine çocuğunu lüks içinde ve konforlu yaşayan, pahalı ve havalı elbiseler giyen, bunu da çevresine teşvik eden çocuklara karşı kişi kendi çocuğunu muhafaza etmelidir.

Çocuk ilk yetişme dönemlerinde ihmal edilirse; genelde kötü ahlâklı, yalancı, hasut, hırsız, laf taşıyan, dik kafalı, lüzumsuz konuşan, kahkahalar savuran, hilekâr ve maskara biri olur. Çocuğun tüm bunlardan korunması ancak güzel bir terbiye ve eğitimle olur. Sonra çocuk okula gönderilmeli, burada Kur'ân okumayı, geçmiş haberleri ve sâlih insanların hikâyelerini öğrenmelidir ki, kalbine sâlih insanların sevgisi yerleşsin. Ancak aşk ve âşıkların zikredildiği şiirlerden ve aşkın bir mizaç olduğunu iddia eden şairlerden uzak tutulmalıdır. Çünkü bu tür şeyler de çocuğun kalbine fitne tohumu eker.

Sonrasında çocukta güzel ahlâk ve övülen fiiller müşâhede edilirse, o zaman o çocuk insanlar arasında övülecek ve neşe duyacak şekilde onore edilmeli ve ödüllendirilmelidir. Eğer çocuk bir defa muhalif bir hareket sergilerse onu da görmemezlikten gelmek, o kusurunu ifşâ etmemek lazımdır. Bunu yaparken de çocuğa başkalarının da bu hatayı yapabileceği hissini de vermemek gerekir. Hele de çocuk yaptığı hatayı gizler ve saklı tutmaya gayret gösterirse... Onun yapmış olduğu hatayı izhar etmek, onun bu davranışa daha cesaretli olmasına, açığa çıkmasını önemsememesine sevk edebilir. Şayet çocuk aynı hatayı ikinci defa tekrarlarsa, onu gizli bir şekilde kınamak ve o işin ne kadar büyük bir çirkinlik olduğunu hissettirmek ve şöyle demek gerekir:

"Sakın bir daha bu gibi hatalara dönme! İnsanlar buna vâkıf olursa onların içinde rezil olursun."

Ancak çocuğun bu hatasını da sürekli olarak dile getirmemek lazımdır. Çünkü böyle yapmak çocuğun kınamayı hafife almasına, çirkin işleri yapmasına sebep olur ve söylenen o şeyler kalbinden çıkıp gider. Baba çocuğuna karşı sözün ağırlığına dikkat etmeli ve onu sürekli değil arada bir uyarmalıdır. Anne de çocuğunu babası ile korkutmalı ve böylece çirkin işlerden sakındırmalıdır. Yine çocuğun gündüz uyumasına engel olunmalıdır. Zira gündüz uyumak tembelliğe sebebiyet verir. Gece ise uyumasına engel olmamak gerekir. Bununla beraber yumuşak yatakta yatmasına mani olmak gerekir ki, organları diri olsun, sıkılaşsın ve bedeni yağlanmasın. Yumuşak yatağa alışırsa artık rahatlığından ödün vermez hâle gelir. Bilakis sert yataklara da, yemekte ve giyimde sade ve normal giyime de alışmalıdır. Çocuğun her fiilini gizli olarak yapmasına da engel

olunmalıdır. Zira gizlediği iş, çirkin olduğuna inandığı bir iştir. Eğer buna engel olunmazsa, o zaman çocuk çirkin işleri yapmayı huy hâline getirir. Yine çocuğa gündüz vakitleri yürümek, hareket etmek ve spor yapmak da alıştırılmalıdır ki, tembellik rûhuna gâlip gelmesin. Organlarını açmaması, hızlı yürümemesi, kollarını fazla sallandırarak yürümemesi, bilakis kollarını vücuda daha yakınlaştırarak yürümesi de öğretilmelidir.

Yine anne babasının servetiyle veya kendi yiyecekleri, içecekleri ya da defteri ve kalemi ile arkadaşlarına üstünlük taslamasına engel olunmalı; tam tersine alçak gönüllü olmak, çevresine iyilik yapmak, insanlarla tatlı dilli konuşmak öğretilmeli ve bu huylar alıştırılmalıdır. Çocuk itibarlı bir ailenin çocuğu ise, diğer çocuklardan bir şey almasına engel olmalıdır. Çocuğa yücelmenin almakta değil vermekte olduğu öğretilmelidir. Zira almak zillet ve düşüklüktür. Eğer fakir çocuğu ise anne babası ona almanın ve tamah etmenin zillet ve basitlik olduğunu öğretmelidir. Çünkü bu huy köpeklerin huyudur. Zira köpek bir lokmaya tamah ettiği için kuyruğunu sallayıp bekler.

Hülasa olarak: Çocuğa altın ve gümüş sevgisi ve bunlara tamah etmek çirkin gösterilmeli, altın ve gümüşten sakındırmayı akrep ve yılandan sakındırmaktan daha fazla yapmalıdır. Çünkü çocuklar üzerinde altın ve gümüş sevgisi ve onlara tamah etmenin zararı zehirin zararından daha fazladır. Bu durum sadece çocuklarda değil büyüklerde de böyledir.

Yine çocuğa topluluk içinde tükürmemeyi ve sümkürmemeyi, başkasının yanında ağzı açık olarak esnememeyi, başkasına sırtını dönmemeyi ve ayak ayaküstüne atmamayı, elini çenesine dayamamayı, başını koluna koymamayı öğretmesi ve alıştırması gerekir. Zira başını koluna koymak tembelliğe delalet eder. Yine anne baba çocuğuna nasıl oturup kalkması gerektiğini öğretmeli, çok konuşmaktan onu menetmeli, çok konuşmanın kişiyi yüzsüz yaptığını, bu hareketi basit insanların çocuklarının yaptığını açıklamalıdır. Durup dururken –doğru olsun yalan olsun– her şeye yemin etmekten de menetmelidir ki, çocukken bu alışkanlık hâline gelmesin. Yine çocuğuna, bulunduğu mecliste ilk sözü almasını yasaklamalıdır. Ona soru sorulduğunda cevap mahiyetinde sadece konuşması, yaşça kendisinden büyük olan kişiler ne konuşursa konuşsunlar onları güzelce dinlemesi, büyüklere karşı ayağa kalkıp

onlara yer vermesi, onlara karşı hürmetle oturması alıştırılmalıdır. Yine kişi çocuğunu boş ve çirkin sözlerden, lanet okumak ve küfretmekten, bu tür sözleri sarf edenlerle oturup kalkmaktan menetmelidir. Zira bu tür şeyler çocuğa kötü arkadaşlardan muhakkak sirâyet eder. Çocuğu terbiye etmenin temeli, onu kötü arkadaşlardan korumaktır.

Öğretmen, çocuğu dövdüğü zaman anne baba ona karşı çok yaygara koparmamalı, kimseyi aracı yapmamalı; bilakis çocuğuna sabrı tavsiye etmeli, cesur ve erkek adamların hâlinin böyle olduğunu, ağlayıp sızlamanın ise köle ve kadınların ahvâli olduğunu hatırlatmalıdır.

Derslerden sonra yorgunluğunu gidermek amacıyla çocuğun güzel oyunlar oynamasına izin verilmeli, ancak oyun yorucu olmamalıdır. Eğer çocuk oyundan alıkoyulur da sadece derse yönlendirilirse, bu durum çocuğun kalbini öldürür, zekâsını kaybettirir, hayatını zehir eder. İşte çocuğu bunlardan korumak için doğrudan çare aranmalıdır.

Çocuğa anne babasına, öğretmenine, terbiye edicisine itaat etmesi öğretilmeli; yaşça kendisinden büyük olan akraba veya yabancılara hürmet etmek ve onların yanında oyun oynamayı bırakmak gerektiği anlatılmalıdır.

Çocuk ne zaman temyiz çağına[143] gelirse, temizliği ve namazı bırakmasına müsamaha gösterilmemeli, Ramazan ayında bazı günler oruç tutulması emredilmeli, ipek ve atlas elbiseleri giymekten, altın takmaktan menedilmeli, ihtiyacının olduğu dinî hükümler anlatılmalıdır.

Hırsızlık, haram yemek, hainlik, yalan, çirkin söz ve çocuklara baskın gelebilecek diğer kötü şeylere karşı çocuğa korku verilmelidir. Çocuk bu şekilde yetiştirilirse ergenlik çağına geldiğinde bu emir ve yasakların sırlarını anlatmak mümkün olur. Çocuğa yemeklerin ilaç olduğu, yemekten gayenin insan bedeninin Allah'a itaat konusunda güçlü kılınması olduğu, dünyanın tümünün bir temeli ve bekasının bulunmadığı, ölümün bu nimetlerin hepsini kesip attığı, dünyanın ikamet yeri değil sadece geçiş yeri olduğu, âhiretin ise geçiş yeri değil ikamet yeri olduğu, ölümün her an gelebileceği, akıllı kişinin Allah katında mertebesinin yüce olduğu ve cennetin engin nimetlerine kavuşması için dünyada azık toplaması gerektiği anlatılmalıdır. Çocuk bu yaşa gelinceye kadar güzel yetiştirilmişse,

ergenlik çağında bu sözler kendisine tesir eder; oyma yazının taştaki nakışı gibi bu sözler de onun kalbinde nakşedilir. Şayet çocuk bahsettiklerimizden farklı bir şekilde yetiştirilmişse; o zaman oyun oynamaya, çirkinliklere, arsız olmaya, oburluğa, süslenip püslenmeye ve üstünlük taslamaya alışır. Böylece duvarın kuru toprağı kabul etmemesi gibi, bu çocuk da hakkı ve hakikati kabul etmez. İşe daha başlangıcında dikkat etmek gerekir. Çocuk, cevheri itibarı ile hayrı ve şerri kabul edebilecek şekilde yaratılmıştır. Ancak anne ve babası onu iki taraftan birine yöneltir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ
أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ

“Her çocuk fıtrat üzerine doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan ve Mecusi yapar.”[144]

Sehl b. Abdullah Tusteri şöyle anlatır: “Ben üç yaşında iken gece kalkar, dayım Muhammed b. Suvar’ın kıldığı namaza bakardım. Dayım bir gün bana:

“Seni yaratan Allah’ı zikretmek ister misin?” dedi. Ben:

“Onu nasıl zikredebilirim?” dedim. Bana:

“Yatağa her girdiğinde dilini oynatmadan kalbinden üç kere: ‘Allah benimledir, Allah beni görüyor, Allah beni biliyor’ söyle” dedi.

Ben birkaç gece bunlara devam ettim ve dayıma da bu konuda bilgi verdim. Sonra dayım:

“Bunları her gece yedi defa söyle.” dedi. Ben onu da yaptım ve dayıma bunu yaptığıma dair bilgi verdim. Sonra:

“Bunları her gece on bir defa söyle.” dedi. Ben bunu da yaptım ve bunun lezzetini kalbimde hissettim. Bir yıl geçtikten sonra dayım bana:

“Sana öğrettiklerimi iyi ezberle ve kabre girinceye kadar bunlara devam et! Çünkü onlar sana dünyada ve âhirette fayda verecektir.” dedi. Ben birkaç yıl bunlara devam ettim ve kalbimde onların tadını buldum. Sonra dayım bir gün bana şöyle dedi:

“Ey Sehl! Kim Allah’ın kendisi ile beraber olduğunu, kendisini gördüğüne inanırsa, o kişi günah işleyebilir mi? Günah işlemekten

uzak dur!”

Ben de kendimle baş başa kalırdım. Zamanı geldiğinde beni okula gönderdiler. Ben bu hâlimin yok olacağından endişe ediyordum. Ailem hocaya sadece bir saat okula gidip sonra döneceğim hususunda şart sundular. Ben bu şekilde okula gittim, Kur’ân öğrendim ve hâfız oldum. O sıralar yaşım altı-yedi civarıydı. Yıl boyunca oruç tutardım. On iki yıl boyunca azığım sadece arpa ekmeği olmuştu. On üç yaşlarında iken bir mesele kalbime geldi. Aileme bu meseleyi öğrenmek için beni Basra’ya göndermelerini istedim. Derken Basra’ya geldim ve âlimlere o meseleyi sordum. Ancak şifâ verici bir cevap alamadım. Sonra Abadan’a gittim. Orada Ebû Habib Hamza adında bir zât vardı. Ona bu meseleyi sorduğumda bana cevap verdi. Bir müddet onun yanında kalıp sohbetlerinden istifade ettim ve ondan terbiye aldım. Sonra Tuster’e döndüm. Bir dirhemle arpa alıp onu öğüttüm ve ekmek yaptım. Bunu her gece katıksız ve tuzsuz olarak yedim. Bir dirhem beni bir yıl idare etti. Sonraları üç gecede bir, beş gecede bir, yedi gecede bir ve yirmi beş gecede bir iftar yaptım ve yirmi yıl boyunca böyle devam ettim. Sonra Tuster’e döndüm ve Allah nasip ettiği kadarıyla geceleri ihyâ ettim.”

Ahmed der ki: Sehl vefat edinceye kadar onun tuz yediğini hiç görmedim.

---

[142] Tahrîm, 66/6.

[143] İyiyi kötüden ayırt edebilme çağıdır ki, yedi yaşından itibaren başlar. Bülûğ çağı ile karıştırılmamalıdır.

[144] Buhari, 1385; Tirmizi, 2138; Ebû Dâvûd, 4714.

[143]

[144]

[142]

Buhari, 1385; Tirmizi, 2138; Ebû Dâvûd, 4714.

Tahrîm, 66/6.

İyiyi kötüden ayırt edebilme çağıdır ki, yedi yaşından itibaren başlar. Bülûğ çağı ile karıştırılmamalıdır.

11. FASIL:
İRADENİN ŞARTLARI, MÜCÂHEDENİN MUKADDİMESİ VE MÜRİDİN RİYÂZET YOLUNA GİRERKEN TEDRÎCİ DAVRANMASI HUSUSU

Şunu bil ki; kim âhireti kalben ve yakînen müşâhede etmek gibi müşâhede ederse, âhirete olan iştiyakından dolayı onu imar etmek istemesi zarûrî bir durum olur. Bu kişi artık âhiret yoluna sülûk eder, dünya nimetlerini ve lezzetlerini basit görür. Zira elinde boncuk olan biri enfes bir mücevher görünce artık elindeki boncuğa olan rağbeti kalmaz, mücevheri almak için o boncuğu satmayı düşünür. Âhiretini imar etmek istemeyen, Allah'a kavuşmayı arzu etmeyen kişi Allah'a ve kıyâmet gününe olan inancı olmadığı için çirkin fiillere bulaşır. Benim îmandan kastettiğim, kişinin samimi ve dürüst olmadan şehâdet kelimesinin kalbinden geçip de diliyle telaffuz etmesi değildir. Böyle yapan kişinin durumu; mücevherin boncuktan üstün olduğunu tasdik eden, ancak mücevheri sadece kelime olarak bilip mücevherin hakikatini bilmeyen kişinin durumu gibidir. Yine bu kişiler boncuklara alışıp mücevherlere kıymet vermeyen kişiler gibidir. Demek ki; Allah'a ulaşmaya engel olan husus, ilahi yola girmemektir. İlahi yola girmeye engel olan husus, irade yoksunluğudur. İradeye engel olan husus, îman yoksunluğudur. Îman yoksunluğunun sebebi ise, Allah'ın yolunu gösterecek ve hatırlatacak insanların olmayışıdır. Oysa Allah'ı bilen âlimler insanlara Allah'a giden yolu gösterir, dünyanın fâni ve değersiz olduğunu ikaz eder; âhiret işlerini yüce gösterir ve oranın daimi olduğunu belirtir. İnsanlar (genel olarak) şehvetlerine gömülmüş, derin uykuya dalmış gâfillerdir. Buna karşın din âlimleri içinde onları uyaracak kimse yoktur. Kendiliğinden bu

gaflet uykusundan uyanan olursa da, ilahi yolu bilmediği için o yola girmekten âciz kalır. Âlimlerden doğru yolu öğrenmek istese onların hevâlarına meyletmiş ve doğru yoldan sapmış olduklarını görür. Bundan dolayı da adamın iradesi zayıflar ve ilahi yolu öğrenme konusunda câhil kalır. Âlimler Allah'ın yolunda olmadıkları, o yola girmedikleri için hevâlarına göre konuşurlar. Talep edilen şey ne zaman ki perdeli olursa, delil kayıp olursa, hevâ gâlip olursa, tâlip de gâfil olursa, vuslat mümkün olmaz, yollar kapanır. Bu durum kaçınılmaz bir hakikattir.

Şayet kişi, kendi kendine uyansa veya başka biri onu uyandırsa, âhiretin imarı için bir irade ve kazanç düşüncesi kendisinde hâsıl olursa, o zaman o kişinin, iradenin başlangıcında ona sunması gereken mecburî şartları olduğunu bilmesi gerekir. Yine kişinin, yolunu kesecek düşmanlardan emin olması için tutunacağı bir kulpun, sığınacağı bir kalenin olması gerektiğini de, yola girdiği vakit riâyet etmesi gereken görevleri olduğunu da bilmesi gerekir.

İradede takdim edilmesi muhakkak gerekli olan şartlara gelince: Hak ile kendisi arasındaki perdeleri ve engelleri kaldırmaktır. Halkın, Hakk'tan mahrum kalmasının sebebi yolda setlerin bulunması ve engellerin üst üste yığılmasıdır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ
سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ

"Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de, onları kapattık, artık göremezler."[145]

Mürid ile Hak arasında dört tane engel vardır. Bunlar: Mal, makam, taklit ve günah perdeleridir. Mal perdesi, malın mülkünden çıkarak kaldırılır. Bu da ancak kişinin kendi yanında zaruret miktarından fazla mal bırakmaması ile olur. Zira müridin yanında fazla mal kaldığı sürece, kalbi ona meyleder. Bu durumda ise Allah ile arasındaki perde kalkmamış olur.

Makam perdesinden kurtulmak ise makama karşı hor bakmakla, ilgisiz kalmakla, kendi adının anılmasını sağlayacak sebeplerden

uzaklaşmakla, insanların kalbini soğutacak işler yapmakla mümkündür.

Taklit perdesini kaldırmak ise mezheplerin (cemaatlerin) taassubiyetini terk etmekle, 'La İlahe İllallah Muhammedun Rasûlullah' sözünün anlamını tam bir îman ile tasdik ederek, Allah'tan başka tüm tapılanları (mâbud) –ki tapılanların en büyüğü hevâdır– kalbinden söküp atarak tasdik ettiğini icraata dökerek mümkün olur. Mürid bunu yaptığı zaman taklidî olarak kendisini yutmuş olan itikadının anlamını kavramada işin hakikati ona inkişaf eder. O zaman mürid bu inkişafın olmasını mücâdele ile değil, mücâhede ile talep eder. Eğer taassubiyet, onun inancına galebe ederse, nefsinde başka bir şeye yer kalmazsa, bu durum o mürid için bir perde ve engele dönüşür. Esasında mürid olmanın şartlarından biri, onun belli bir mezhebe (cemaate) intisap etmesi değildir.

Günah perdesine gelince: Bu perdenin kaldırılması tevbe etmekle, yapılan zulümden uzaklaşmakla, aynı günahlara tekrar dönmemeye samimi olarak azmetmekle, yapılanlara gerçekten pişmanlık duymakla, zulümle aldıklarını karşı tarafa geri verip onları memnun etmekle mümkün olur. Samimi tevbe edip zâhirî günahlardan uzaklaşmadıkça, dinin sırlarına mükâşefe yolu ile vâkıf olmak isteyen kişi Arapça öğrenmeden Kur'ân'ın sırlarına ve tefsirine vâkıf olmak isteyen kişi gibidir. Oysa Kur'ân'ın tercümesini yapabilmek için önce Arapçayı öğrenmek lazım ki, sonra Kur'ân'ın sırlarına vâkıf olmak için ilerleme olabilsin. Aynı şekilde zâhirî olarak şeriatın başını da, sonunu da düzgün bilmek lazım ki, sonradan derinliklerine ve sırlarına vâkıf olunabilsin.

Bahsettiğimiz dört şartı takdim eden, mal ve makam düşüncesinden soyutlanan kişi; abdest ve gusül ile temizlenen, namaza hazır olup da uyacağı bir imam bekleyen kişi gibidir. Mürid de aynı şekilde kendisini doğru yola ulaştırabilecek olan, peşinden gidebileceği bir hocaya ihtiyaç duyar. Zira dinin yolu kapalıdır; ancak şeytanın yolu pek çok ve apaçıktır. Bir kimsenin kendisini doğruya ulaştıracak bir hocası yok ise, şeytanın o kişiyi kendi yoluna götüreceğinden hiç şüphe yoktur. Muhafız ve rehberi olmadan çölde yol alan kimse, kendini tehlikeye atmış ve helâk etmiş olur. Bu kişinin geleceği tek başına yetişmiş bir ağaç gibidir. O ağacın da kuruması yakındır. Bu ağaç tek başına bir müddet ayakta kalsa da, yaprakları

çıksa da, yine meyve vermez. Bu şartları takdim ettikten sonra müridin dayanağı hocasıdır. Irmak kenarında yürüyen bir körün kılavuzuna sarılması gibi mürid de hocasına öyle sarılmalı, tüm işlerini ona havale etmelidir. Virdlerinde de, gönlünde de ona muhalefet etmemelidir. Yine mürid bilmelidir ki; kendisi isabet edip doğru yolda olsa bile, kendi kendine olan faydası, hocası hatada olsa bile, hocasının kendisine olan faydasından daha azdır. Yani hocasının ona olan faydası daha çoktur.

Kendisine güvenebilecek böyle bir hoca bulduğu zaman, hocasının da vazifesi o müridini güzelce koruması, yol kesicilere karşı muhafaza etmesidir. Bu da şu dört şey ile mümkün olur:

1- Halvet (yalnızlık).
2- Sükût.
3- Aç kalmak.
4- Az uyumak.

Bunlar müridi, yol kesicilere karşı korur. Müridin gayesi kalbini ıslah etmektir. Ancak bu sayede Rabbini müşâhede edip Ona yakınlık kurabilir.

Açlığa gelince: Açlık kalbin kanını azaltır ve onu parlatır. Bu parlaklıkla da kalpte nur oluşur. Aynı zamanda açlık kalbin yağını da eritir. O erirse bu defa kalbin rikkati artar. Kalbin rikkatli olması ise mükâşefenin anahtarıdır. Kalbin kasvetinden dolayı perdenin oluşması gibi. Kalpteki kan ne kadar az olursa, düşmanın yolu o kadar daralır. Zira düşmanın yolu şehvetlerle dolu damarlardır. Îsâ (a.s) şöyle demiştir:

“Ey Havariler topluluğu! Midelerinizi aç bırakın! Belki bu sayede kalpleriniz Rabbinizi görebilir.”

Sehl b. Abdullah Tusteri de şöyle demiştir: “Sâlih kimse ancak dört hasletle sâlih kişi olabilmiştir. Bunlar da açlık, az uyku, sükût ve insanlardan uzak olmaktır.”

Açlığın kalbi nurlandırması hususu aşikârdır. Tecrübeler bunun kanıtıdır. ‘Şehvetlerin Önünün Kesilmesi’ bâbında bu konu gelecektir.

Uykusuzluğa (az uyumaya) gelince: Az uyumak kalbi cilalar, temizler ve nurlandırır. Açlıktan kaynaklanan paklığa az uyku da eklenince, kalp parlayan bir yıldız, ışıldayan bir ayna gibi olur ve bu kalpte Hakk’ın cemali zuhûr eder. Âhiretteki yüksek dereceler ve

dünyanın âfetleri ve ne kadar hakir olduğu burada müşâhede edilir. Tüm bunlarla da dünyaya rağbet kesilir, âhirete teveccüh olur.

Az uyku az yemenin neticesidir. Tok olunca az uyku mümkün değildir. Uyku kalbi katılaştırır ve öldürür. Gaybın sırları ancak zaruret miktarı uykuyla mükâşefe edilebilir. Sâlih insanların sıfatları ile ilgili şöyle denilmiştir: Ölmeyecek kadar yerler, uyku şiddetli bastırınca uyurlar, zaruret olunca konuşurlar. İbrahim Havvas şöyle demiştir:

"Yetmiş sıddık, fazla uykunun fazla su içmekten kaynaklandığı konusunda ittifak etmişlerdir."

Sükûta gelince: Uzlet sükûtu kolaylaştırır. Bununla beraber uzlete çekilen kişi tamamen gözden uzak değildir. Onun yemeğini yapan, içeceğini getiren ve işlerini gören biri vardır. Bu itibarla o, zaruret miktarınca konuşmalıdır. Çünkü konuşmak kalbi meşgul eder. Kalp çok konuşmaya karşı oburdur, çok konuşmakla rahatlar. Zikir ve tefekkür ona ağır gelir. Sükût etmek aklı aşılar, şüpheli şeylerden sakınmayı sağlar, takvâyı öğretir.

Halvet hayatına gelince: Bunun faydası meşguliyetleri defetmek, kulağı ve gözü kontrol altına almaktır. Zira kulak ve göz kalbin koridorlarıdır. Kalp havuz gibidir. Nehir sayılan duyu organlarından kirli, bulanık ve mikroplu sular kalp havuzuna dökülür. Riyâzetten gaye kalbi pis sulardan ve bunların meydana getirdiği çamurlardan korumaktır. Böylece havuzun ana kaynağı dolsun ve o havuzdan temiz ve pak su aksın. Havuza pislik getiren nehirler akıyorken havuzdan bu pis suların tahliyesi nasıl mümkün olabilir ki? Üstelik havuza dolan pis su, eksilen sudan daha fazla iken! Bu itibarla zaruret miktarı hariç duyu organlarına gem vurmak lazımdır. Bu da ancak karanlık bir evde halvet ile tamamlanabilir. Eğer kişi karanlık bir ev bulamazsa, elbisesiyle ya da bir örtü veya paltosu ile başını örtmelidir. Kişi bu hâlde iken Hak nidasını işitir, Rabbin (c.c) celalini müşâhede eder. Allah Rasûlü'nün (s.a.v): **"Ey bürünüp yatan."**[146], **"Ey örtünüp yatan."** ilahi hitabını bu hâlde iken aldığını görmüyor musun?

İşte bahsedilen dört vasıf müridin kalkanıdır. Onu yoldaki eşkıyalara karşı ve diğer engellere karşı korur. Mürid bunları yaptıktan sonra yola sülûk etmekle meşgul olur. Bu sülûk de engelleri yok etmekle mümkün olur. Allah yolundaki zorluklar ve

müşkilatlar kalbi dünyaya meylettiren şeylerdir. Bunların bazıları diğerlerinden daha büyüktür. Bunları ortadan kaldırırken takip edilecek yöntem en kolayından başlayarak gitmektir. Bunlar da iradenin evvelinde yok etmiş olduğu bağların sırları ve izleridir. Bununla kastettiğim servet, makam, dünya sevgisi, insanlara teveccüh etmek ve günahlara eğilimdir. Zâhirini bunların müşahhas sebeplerinden temizlediği gibi, gönlünü de bunların etki ve izlerinden temizlemeleri gerekir. İşte bu hususta mücâhede uzun sürer ve insanların ahvâline göre farklılık arz eder. Öyle kişiler vardır ki, çoğu kötü sıfatın üstesinden gelebilecek bir yapısı vardır ve onun için uzun boylu mücâhedeye gerek yoktur. Daha önceden de belirttiğimiz gibi mücâhede yolu müridin nefsine galebe eden her sıfatta şehvete ve hevâya muhalif olmaktır. Eğer mürid onların üstesinden gelirse veya onları zayıflatırsa, kalbinde onlara karşı bir ilgi ve alâka kalmazsa, onun bundan sonraki meşguliyeti devamlı olan zikirdir. O, zâhirî evrad ile çok fazla uğraşmaz; bilakis farzlar ve revâtip sünnetlerle yetinir, tek bir vird ile uğraşır. Bu vird de virdlerin özü ve semeresi olan Allah'ı zikretmektir. Mürid kalbinde Allah'ın dışındaki her şeyi çıkarttıktan sonra kalbini Allah'ı zikretmeye bağlı kılar. Zira müridin kalbi Allah'a bağlı olduğu sürece, başka şeyler onu meşgul edemez.

İmam-ı Şibli[147], Hasri'ye[148] şöyle demiştir: "Gelmiş olduğun hafta kalbinde Allah'tan başka bir şey geçerse, ziyaretime gelmek sana haram olsun."

Her şeyi terk edip sadece Allah'a yönelebilmek ancak sağlam bir iradeyle ve Allah sevgisinin kalbi kaplaması ile mümkün olabilir. Böylece mürid kalbinde tek gayesi olan müptela bir âşık gibi olur. Mürid bu duruma geldiği zaman hocası onu tek kişilik bir odaya alır ve yetecek kadar nafakasını temin edecek bir adamı da onun hizmetine tahsis eder. Din yolunun esası helal lokmadır. Bu durumda hocası müridine zikir telkin eder. Böylece mürid kalben ve lisanen o zikirle meşgul olur. Mesela Allah, Sübhanallah veya hocasının uygun gördüğü bir zikri ona öğüt verir. Mürid de bu zikre o kadar devam eder ki, artık dili kendiliğinden hareket eder. Sonra bu zikre yine devam eder ve dilinden akan bu zikir, lafzın sûreti olarak kalbine yerleşir. Sonra mürid bu zikre devam eder ve derken kalpte sûret de, harfler de silinir ve sadece mânânın hakikati kalır. Bu hakikat kalbe yapışır, orada hep hazır olur, kalbi istila eder ve Allah'ın dışındaki her

şeyi oradan boşaltır. Çünkü kalp bir şeyle meşgul olursa, diğer şeyler –ne olurlarsa olsunlar– tahliye olur. Mürid Allah'ı zikirle meşgul olursa –ki gaye budur– kesinlikle başka şeylerden arınmış olur. Bu esnada müridin kalbine murakabe hissi yapışır. Öyle ki o, kalbe gelen vesveseleri, dünya ile ilgili olan düşünceleri, kendi ahvâlini ve başka insanların ahvâlini murakabe eder. Mürid kısa bir an bile başka bir işle meşgul olursa, kalbi zikirden hâli olmuş olur ki, bu da yine noksanlık demektir. Mürid bunu izale etmek için gayret göstermelidir.

Mürid kalbindeki tüm vesveseleri defettiği zaman, bu defa kalbine başka vesveseler ârız olur. Mesela: "Allah lafzı ve bunun mânâsı nedir? İlah ve mâbud hangi bakımdan böyle olmuştur?" gibi sorular gelir. Bundan sonra başka düşünceler de gelir ve vesveselerin kapısını açar. Bazen şeytan tarafından vesveseler gelecektir ki, bunlar küfür ve bid'at içerikli vesveselerdir. Ancak mürid bundan tiksindiği ve bunları kalpten uzaklaştırmak için çabaladığı sürece, bu vesveseler ona zarar vermez. Kalbe gelen bu düşünceler iki kısma ayrılır. Birincisinde mürid bilir ki Allah (c.c), aklına gelen bu vesveselerden münezzehtir ve bu vesveseleri şeytan kalbine getiriyor. Bu durumda müridin yapması gereken bu vesveseleri önemsememesi, bu vesveseleri defetmek için Allah'ı zikretmeye yoğunlaşmasıdır. Nitekim Allah (c.c) bu hususla alâkalı şöyle buyurmuştur:

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Eğer Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir."[149]

إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ
تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

"Takvâya erenler var ya! Onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda, (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler."[150]

Mürid, kalbine gelen düşüncelerin Rahmanî mi yoksa şeytanî mi olduğu hususunda şüpheye düştüğünde bunu hocasına sormalıdır. Hatta sadece bunları değil bıkkınlık, neşe, bir şeye ilgi duyma ya da iradedeki doğrulukla ilgili bir şey aklına gelse, bunları da hocasına açmalı, başkasından gizlemelidir.

Hocasının yapması gereken ise müridinin zekâ ve idrak kabiliyetini tartmaktır. Eğer müridini kendi hâlinde bıraktığında zekâ ve kavrayış kabiliyeti ile hakkı bulabilecek seviyede ise, onun kalbine hakikati keşfedecek nur ilka edilinceye kadar onu tefekküre sevk etmeli, tefekküre devam etmesini emretmelidir. Şayet bu kabiliyet ve kavrayış yeteneğinde değilse, o zaman kalbinin vaazla, nasihatle ve idrak etmesini sağlayacak delillerle onu kati itikada yöneltmelidir. Hocanın yapması gereken müridine kibarca ve yumuşaklıkla davranmasıdır. Bahsetmiş olduğumuz hâller yoldan çıkartacak tehlikeli hususlardır. Nice riyâzetle uğraşan müritler vardı ki, mahiyetini anlamaya gücü yetmediği fâsit hayaller ona gâlip gelmiş, yolu kapanmış, bâtıl işlerle meşgul olmuş ve 'İbahe'[151] yoluna sülûk etmiştir. Bu büyük bir tehlike demektir.

Özetle: Kim zikre yoğunlaşırsa, kalbini meşgul eden sebepleri defederse, bahsetmiş olduğumuz düşünceler kendisinde eksik olmaz. Bu mürid tehlikeli bir gemiye binen yolcu gibidir. Eğer selametle sahile ulaşırsa, dinin krallarından olur. Eğer rotayı şaşırırsa, helâk olanlardan olur. Bu nedenle Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ

"Yaşlıların dinine uyun."[152]

Yani îmanın temelini ve itikadın zâhirini taklit yoluyla ve hayırlı amellerle meşgul olarak alın demektir. Bu yoldan sapmakta tehlike büyüktür. Bu nedenle şöyle denilmiştir: Hocanın yapması gereken müridini değerlendirmesidir. Eğer müridi zeki, kavrayışı kuvvetli biri değilse, zâhirî itikat kalbinde kök salmamışsa, onu tefekkür ve zikirle uğraştırmamalı, onu zâhirî amellerle ve bilinen virdlerle meşgul etmeli ya da sadece tefekküre yoğunlaşmış insanların hizmetine vermeli ki, onların bereketi o müridi de kuşatsın. Mesela savaş meydanında cihada katılamayan kişinin yapması gereken;

mücâhitlere hizmet etmek, onlara su getirmek, hayvanlarına bakmaktır. Böylece kıyâmet günü her ne kadar onların derecelerine ulaşamasa da, onların safında olur.

Sonra sadece tefekküre ve zikre odaklanmış müridin yolunu kesen birçok engel vardır. Mesela kendini beğenmek, riyâkârlık yapmak, kerâmet ve keşif hâllerinden dolayı şımarmak gibi. Mürid ne zaman bunlardan birine teveccüh eder de nefsini bunlarla meşgul ederse yolunda bir gevşeklik ve duraksama hâsıl olur. Bu itibarla müridin yapması gereken ömrü boyunca hâlini korumaya devam etmektir. Aynen susamış bir adamı denizlerin suya kandıramadığı gibi. Öyle ki o, daima ilerisini ve fazlasını aramaya devam eder. Onun sermayesi insanlardan soyutlanıp Hakk'a ve halvete yönelmesidir.

Seyyahlardan biri şöyle anlatır: Bir gün insanlardan uzaklaşıp inzivaya çekilen sâlih insanlardan birine:

"Hakikate giden yol nasıl olur?" diye sorduğumda o:

"Kendini dünyada bir yolcu gibi kabul etmendir." dedi.

Başka bir sâlih insanla karşılaştığımda ona:

"Bana öyle bir amel öğret ki, o amelle kalbimin daima Allah ile beraber olduğunu hissedeyim." diye sorduğumda şöyle cevap verdi:

"İnsanlara bakma! Onlara bakmak (Hakk'a giden) yolu karartır." dedi. Ben:

"Bakmak zorundayım, başka çarem yok." dediğimde o:

"O zaman sözlerini dinleme! Zira insanların sözlerini dinlemek kalbi katılaştırır." dedi. Ben:

"Mecburum, başka çarem yok." dedim. Bu defa o:

"Onlarla iletişimde olma! Onlarla iletişimde olmak insanı vahşete düşürür." dedi. Ben:

"Onların arasında olduğumdan dolayı onlarla iletişimde olmam kaçınılmaz bir husus." dedim. O:

"O zaman onlarla beraber oturma, düşük kalkma! Bunu yapmak helâk edicidir." dedi. Ben de:

"Onlarla beraber oturmam da bir sebebe dayanır." dediğimde şöyle dedi:

"Ey Adam! Gâfillere bakar, câhillerin sözünü dinler, fâsıklarla iletişimde olurken kalbinin devamlı Allah ile olmasını mı arzu ediyorsun? Bu asla olmayacak bir şeydir."

Demek ki riyâzetin zirvesi kişinin, kendi kalbini devamlı olarak Allah ile beraber bulmasıdır. Bu da ancak Allah'tan başkası ile alâkayı kesmekle mümkün olur. Bu ilişkiyi kesebilmek de ancak uzun mücâhede ile elde edilebilir. Kişinin kalbi Allah ile beraber olursa, Hazreti Rubûbiyetin celali ona inkişaf olur, Hakk ona tecelli eder ve anlatılması câiz olmayan, hatta kelimelerin şâmil olamayacağı ilahi lütuflara mazhar olur. Mürid için böyle bir inkişaf olduğu zaman o müridin yolunu kesecek en büyük engel, o inkişafı vaaz ve nasihat ederek insanlara anlatmaya başlamasıdır. Böylece nefsi tarifsiz lezzet alır. Bu lezzet de onu inkişaf eden mânâları güzel sözcüklere ve yaldızlı kalıplara dökme düşüncesine, bunları Kur'ân'dan delillerle, başka haberlerle ve hikâyelerle süslemeye, kalpler ve kulaklar meyletsin diye söz sanatını güzelleştirmeye sevk eder. Bazen de şeytan ona şöyle tahayyül ettirir: "Tüm bunlar Allah'tan gâfil olan ölü kalpleri senin diriltmendir. Sen Allah ile insanlar arasında bir araçsın. Sen kulları Ona çağırıyorsun. Bu konuda senin bir kârın ve nefsin için de bir lezzet yoktur."

Şeytan bu adamı aldatmak için onun akranlarından olup da ondan daha güzel konuşan, insanların kalbini daha çok cezbedici hitabeti olan kişileri aklına getirir. Eğer bu kişinin gayesi şahsî çıkar ise muhakkak ki kalbinde haset düşüncesi kıpraşır. Eğer kişinin gayesi Allah'ın kullarını doğru yola dâvet etmek ve bu amacı taşıyan Hak yol ise, o zaman bu kişinin sevinci daha çoğalır ve şöyle der:

"Kullarının ıslahı konusunda bana arka çıkan insanlarla beni takviye eden, destekleyen Rabbime hamd olsun!"

Bu kişinin misali şöyledir: "Bir adam vefat etmiş bir insan bulur. Cenazeyi defnetmek için taşıması gereklidir. Derken bir adam o kişiye yardım etmek için gelir. Bu durumda cenazeyi bulan kişi yardım edene haset etmez; bilakis yardımcı olduğu için çok sevinir ve memnun kalır."

Gâfiller kalpleri ölü insanlardır. Vaizler ise onları uyandıran ve ayıltan insanlardır. Onların sayıca çok olmasında rahatlama ve dayanışma olur. İnsan kendinden iyi bir vaiz bulursa daha çok sevinmeli ve memnun kalmalıdır. Ancak bu nefse ağır gelen bir durumdur. Bu itibarla müridin çekememezlik gibi bir duygudan sakınması lazımdır. Zira bu, yolun başlangıcı kendisine açılan kişinin yolunu kesmek için şeytanın kullandığı en büyük tuzaklardandır.

Dünya hayatını tercih etmek insana gâlip gelen bir tabiattır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا

“Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz.”[153]

Sonra şerrin insan tabiatında kadim olduğunu beyan etmiş, bu durumun daha önceki kitaplarda da mezkûr olduğunu şöyle ifade buyurmuştur:

إِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ صُحُفِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسَىٰ

“Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda vardır. İbrahim ve Mûsâ’nın kitaplarında.”[154]

Allah’a ulaşmak için tedrîcî olarak takip edilmesi gereken müridin riyâzetinin ve eğitiminin yol haritası işte böyledir.

Her sıfatla ilgili riyâzetinin tafsilatı ile ilgili bahis ileride gelecektir. İnsana en çok baskın olan sıfatlar: Midesi, tenasül organı ve dilidir. Bunlarla kastettiğim bu organların arzu ve istekleridir. Sonra öfke gelir ki, öfke de onların varlığını muhafaza eden asker gibidir. İnsan, midesinin ve cinsel organının arzularını severse ve onlarla ünsiyet kurarsa, o zaman dünyayı da sever. Dünya sevgisi de mal ve makam arzusu ile kökleşir. Kişi mal ve makamı talep ederse; bu defa kendisinde kibir, kendini beğenme ve lider olma duyguları ortaya çıkar. Bunlar da ortaya çıkarsa, nefsi dünyayı terk etmeye doğrudan müsamaha göstermez, dünyaya kapılır ve aldanır.

Bu itibarla şu iki kitabı takdim ettikten sonra ‘Rubu’l Muhlikat’ı sekiz cüzle tamamlamak –Allah’ın izni ile– bizim için bir görev olmuştur. Bu sekiz cüz şu bahislerden oluşur:

1- Mide ve tenasül arzularının dizginlenmesi.
2- Dilin âfetleri.
3- Öfke, kin ve hasedin izale edilmesi.
4- Dünyanın yerilmesi ve aldatıcılığının tafsilatı.
5- Mal sevgisinin izale edilmesi ve cimriliğin yerilmesi.
6- Riyâ ve makam sevgisi.
7- Kibir ve kendini beğenmenin yerilmesi.

8- Aldanmak

Bu helâk edici durumları anlatmak ve tedavi çarelerini öğrenmekle, Allah'ın izni ile 'Rubu'l Muhlikat'taki gayemiz hâsıl olacaktır.

Birinci kitapta anlattıklarımız 'Mühlikat'[155] ve 'Münciyat'ın[156] kaynağı olan kalbin sıfatlarını şerh etmekten ibaretti. İkinci kitapta anlattıklarımız genel olarak ahlâkı güzelleştirmenin yollarına ve kalp hastalıklarının tedavisine işaretti. Bunların tafsilatı ise Allah'ın izni ile önümüzdeki bölümde gelecektir.

Allah'ın inayeti ve tevfikiyle 'Nefis Riyâzeti' ve 'Ahlâkın Güzelleştirilmesi' kitabı tamamlandı. Bunu da 'İki Şehvetin Dizginlenmesi (Kesru Şehveteyn)' kitabı takip edecektir.

Sadece Allah'a hamd eder; Efendimiz Muhammed'e (s.a.v), âline, ashâbına da salât-u selâm ederiz. Yine selâm yerde ve gökte seçilmiş olanların üzerine olsun. Muvaffakiyetim Allah'tandır. Ona tevekkül eder, Ondan yardım dilerim.

---

[145] Yâsîn, 36/9.

[146] Müzzemmil, 73/1; Müddessir, 74/1.

[147] Ebû Yakub Razi'dir. Edip âlimlerden olup zâhid ve sufi bir zâttı. Çok seyahat eden biriydi. Döneminin şeyhi ve âlimiydi. Zünnun-i Mısrî'nin akranıydı. Sözlerinden biri şöyledir: "Allah'ın huzuruna bütün günahlarla çıkmak, yapmacık hareket etmekten daha sevimli gelir bana."

[148] Ebû Hasan Ali b. İbrahim el-Hasri'dir. Aslen Basralı olup Bağdat'ta ikamet etmiştir. Hicri 371 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

[149] A'râf, 7/200.

[150] A'râf, 7/201.

[151] İbahe: Kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mubah görmektir ki, bu fikri savunan İbahiyye mezhebi de vardır.

[152] Zehebi, Tezkiretu'l Huffaz, 527.

[153] A'lâ, 87/16.

[154] A'lâ, 87/18-19.

[155] Helâk edici sıfatlardır.

[156] Kurtarıcı sıfatlar demektir.

[149]

[147]

[155]
[156]
[152]
[146]
[150]
[145]
[151]
[153]

Yâsîn, 36/9.

Müzzemmil, 73/1; Müddessir, 74/1.

Ebû Yakub Razi'dir. Edip âlimlerden olup zâhid ve sufi bir zâttı. Çok seyahat eden biriydi. Döneminin şeyhi ve âlimiydi. Zünnun-i Mısrî'nin akranıydı. Sözlerinden biri şöyledir: "Allah'ın huzuruna bütün günahlarla çıkmak, yapmacık hareket etmekten daha sevimli gelir bana."

Ebû Hasan Ali b. İbrahim el-Hasri'dir. Aslen Basralı olup Bağdat'ta ikamet etmiştir. Hicri 371 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

A'râf, 7/200.

A'râf, 7/201.

Kurtarıcı sıfatlar demektir.

İbahe: Kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mubah görmektir ki, bu fikri savunan İbahiyye mezhebi de vardır.

Zehebi, Tezkiretu'l Huffaz, 527.

A'lâ, 87/16.

A'lâ, 87/18-19.

Helâk edici sıfatlardır.

[154]
[148]

KAYNAKÇA
(Mütercim)

1- Diyanet İşleri Başkanlığı Meali (Vakıf)

2- Ahmet b. Hanbel, Müsned**,** Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

3- Beyhaki, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, Şuabu'l İman, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, h. 1410.

4- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (v. H.256); el-Camiu's-Sahih. Şerh, İbn Hacer el-Askalani, Fethu'l Bari bi şerhi Sahihi'l Buhari, Daru'l Kutubil İlmiye, Beyrut, Lübnan 1989.

5- Darekutni, Ebû'l Hasan Ali İbn Ömer (v. 385 h); Sünen-i Darekutni, Daru İhyâ-i Turasi Arabi, h. 1413.

6- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani (h. 202-275) es-Sünen, Beytu'l Efkâr ed-Duveliyye, m. 2004.

7- İbni Hibban, Muhammed b. Hibban Ebû Hatim el- Busti, Sahih, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1993.

8- İbni Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvini (h.207-275); es-Sünen, Daru'l Mearif, Beyrut h. 1418.

9- Mâlik b Enes, Ebû Abdillah el-Esbahi (v.179 h.) el-Muvatta, Daru'l Fecr li Turas, h. 1426.

10- Müslim, Ebû'l Huseyin el-Haccac en-Beysaburi (v. h. 261); el-Camiu's- Sahih; Daru'l Cil, Beyrut-h. 1426.

11- Nesai, Ebû Abdi'r Rahman Ahmed b. Şuayb (h.215-303); es-Sünen, Mektebetu İbn Hacer, h. 1424.

12- Taberani, Mucemu'l Kebir 1-27.